

KÜLÜGYI MŰHELY

A KÜLÜGYI MŰHELY ALAPÍTVÁNY TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

LAPSZÁMUNKBÓL:

PALÁDI RENÁTA: A magyar-ukrán kétoldalú kapcsolatépítés jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségei 1989-1991 között

BOROS ANIKÓ EMESE: A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

FODORNÉ ZAGYI ORSOLYA: A közadatok újrahasznosításának jogszabályi feltételei és lehetőségei az Európai Unióban és Magyarországon

Ájben Katalin – Biró Dávid: Integrációs törekvések a posztszovjet térségben – Oroszország, Kína és Törökország jelenléte

SCHVÉD BRIGITTA KINGA: A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország XVIII. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772-1774)

GÁSPÁR ZSOLT – SZÍVÓS ALEXANDER – BUJTÁR ZSOLT: Beszámoló a „Kripto eszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből” című nemzetközi tudományos konferenciáról

REGŐS FRANCISKA: Ismertető a Nemzetközi Jogi Bizottság 71. üléséről

IMPRESSZUM

KÜLÜGYI MŰHELY

A Külügyi Műhely Alapítvány online megjelenésű tudományos folyóirata

FŐSZERKESZTŐ

Tóth Zoltán Balázs

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Antal Gábor

dr. Babus-Szegedi Krisztina

Baranyi Emese Zsuzsanna

Baráth Noémi Emőke

Bederna Zsolt

dr. Budai Péter

Dr. Bokros Attila

Csáky Ádám

Dudlák Tamás

Farkas Attila

Gombos Jarmo

Dr. Harangozó Dániel

Héder Klára

Kis Katalin

Dr. Kis Kelemen Bence

Kupi Marcell

dr. Merkel Csenge

Dr. Nogel Mónika

Pálfi László

dr. Pesci Marco

Dr. Rigó Balázs

Sashalmi Ádám

Schvéd Brigitta Kinga

Szabó László András

Szabó Levente Gábor

Dr. Szalay Gábor

Dr. Sziebig Orsolya Johanna

dr. Szijártó István

Tankovsky Oleg

Tóth László

Tóth Nikolett

dr. Teleki Bálint

dr. Wágner Tamás Zoltán

dr. Zalahegyi Zoltán

SZAKMAI TÁMOGATÓ

Kozma Klementina

KIADÓ

Külügyi Műhely Alapítvány

1043 Budapest, Erzsébet utca 19.

Telefonszám: +3630-473-3508

E-mail: kmszerkesztoseg@gmail.com

Honlap: <http://kulugyimuhelyalapitvany.hu/>

ISSN 2677-0288

Crossref DOI folyóirat azonosító: [10.36817/KM](https://doi.org/10.36817/KM)

A kiadványt a Magyar Tudományos Művek Tára indexeli, valamint a Magyar Tudományos Akadémia REAL repozitórium és az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis archiválja. A kiadvány irodalomjegyzéke elérhető a MATARKA – magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisából.

TARTALOMJEGYZÉK

DIPLOMÁCIA

PALÁDI RENÁTA: A magyar-ukrán kétoldalú kapcsolatépítés jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségei 1989-1991 között6

EURÓPAI TANULMÁNYOK

BOROS ANIKÓ EMESE: A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján32

FODORNÉ ZAGYI ORSOLYA: A közadatok újrahasznosításának jogszabályi feltételei és lehetőségei az Európai Unióban és Magyarországon57

NEMZETKÖZI GAZDASÁGTAN

GYÜRE FERENC: A negyedik ipari forradalom digitális újításai – Állapotfigyelő-karbantartó rendszerek hatása a termelékenységre 85

NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

ÁJBEN KATALIN – BIRÓ DÁVID: Integrációs törekvések a posztszovjet térségben – Oroszország, Kína és Törökország jelenléte 119

REGIONÁLIS TANULMÁNYOK

SCHVÉD BRIGITTA KINGA: A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország XVIII. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772-1774)..... 146

SZALAY GÁBOR: Adalékok a jeruzsálemi Magyar Intézet történetéhez 168

TUDOMÁNYOS ÉLET

BUCSI ANIKÓ: Ausztrália magyar (diplomata) szemmel – Domaniczky Endre Ausztrália-könyvéről 189

GÁSPÁR ZSOLT – SZÍVÓS ALEXANDER – BUJTÁR ZSOLT: Beszámoló a „Kriptoeszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből” című nemzetközi tudományos konferenciáról 197

REGŐS FRANCISKA: Ismertető a Nemzetközi Jogi Bizottság 71. üléséről.....	202
STEMPLER ÁDÁM: Recenzió Rory Medcalf <i>Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future</i> című könyvéhez	212

A MAGYAR–UKRÁN KÉTOLDALÚ KAPCSOLATÉPÍTÉS JOGI, DIPLOMÁCIAI ÉS PROTOKOLLÁRIS NEHÉZSÉGEI 1989–1991 KÖZÖTT

The Legal, Diplomatic and Protocolal Difficulties in Building
Hungarian-Ukrainian Bilateral Relations Between 1989 – 1991

Paládi Renáta^{1 2}

Absztrakt: Jelen tanulmányban a szerző a magyar–ukrán kapcsolatépítés jogi, diplomáciai, illetve protokolláris nehézségeit igyekszik bemutatni az 1980-as és az 1990-es évek fordulóján. Ezek a nehézségek alapvetően abból adódtak, hogy a két fél közötti kapcsolatépítésre rányomta bélyegét a Szovjetunió államszocialista felépítése, a későbbiekben pedig annak krízise, ami végeredményben a bipoláris világrend felbomlásához és önálló államok megalakulásához vezetett. A tanulmányban összehasonlításra és elemzésre kerül a Szovjetunió 1977-es és az Ukrán SZSZK 1978-as alkotmánya a szovjet tagköztársaságok önrendelkezési jogának tükrében. Külön szó esik az ukrán Szuverenitási Deklaráció szerepéről a kétoldalú kapcsolatépítésben. A szerző levéltári példák alapján igyekszik rámutatni, hogy milyen körülmények közepette alakult a magyar–ukrán kapcsolatrendszer, mik voltak a felek céljai és érdekei. Külön kiemelésre kerül a két ország akkori politikai és diplomáciai elitjének véleményezése a kétoldalú kapcsolatokat illetően.

Kulcsszavak: Magyar Köztársaság, Ukrán SZSZK, Szovjetunió, jog, diplomácia, alaptörvények, egyezmények, nehézségek, magyar–ukrán kapcsolatok

¹ Paládi Renáta, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató. E-mail címe: paladi.renata92@gmail.com.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10054730>

² A tanulmány megírása a *Visegrad Fund* támogatásával valósult meg.

Abstract: In the paper, the author tries to present the legal, diplomatic and protocol difficulties in the building of Hungarian-Ukrainian relations at the turn of the 1980s and 1990s. These difficulties were mainly because the building of relations between the two sides was marked by the state socialist structure of the Soviet Union and later by its crisis, which ultimately led to the disintegration of the bipolar world order and the formation of independent states. The article compares and analyzes the Constitution of the Soviet Union (1977) and the Constitution of the Ukrainian SSR (1978) in the light of the right of self-determination of the Soviet member republics. Special mention is made of the role of the Ukrainian Declaration of Sovereignty in building bilateral relations. The study builds on a large source base. Using archival examples, the author tries to point out the circumstances in which the Hungarian–Ukrainian relations system developed, what were the goals and interests of the parties. Special emphasis is placed on the opinions of political and diplomatic elites of the two countries regarding the bilateral relations of the countries.

Keywords: Republic of Hungary, Ukrainian SSR, Soviet Union, law, diplomacy, constitutional laws, conventions, difficulties, Hungarian-Ukrainian relations

BEVEZETÉS

A függetlenség útjára lépett Magyar Köztársaság és az akkor még Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (a továbbiakban: Ukrán SZSZK) néven ismert szovjet tagköztársaság közötti közvetlen kapcsolatépítésnek volt jó néhány komoly akadály. Elsőre talán a legszembetűnőbb nehézségekhez sorolható az a jogi tényező, miszerint a Szovjetunió belül az Ukrán SZSZK csak papíron volt független állam. Bár Ukrajnának névleg volt saját kormánya, külügyminisztériuma, sőt, „független” alapító tagként még saját ENSZ-képvisellel is rendelkezett, a tényeket tekintve Kijevnek csekély mértékben volt beleszólása abba, hogy mi történik az országon belül.³ Mindez inkább szólt a „szocialista államiság” attribútumai mellett, mintsem a valós függetlenségnek – Ukrajna szuverenitása akkoriban csak formálódott.⁴

³ JESZENSZKY, 2016. 162.o.

⁴ КАСЬЯНОВ, 2008. 103.o.

Mindamellet a Magyarország és Ukrajna közötti kétoldalú kapcsolat létrehozásáról, ha úgy tetszik csírájáról – természetesen az akkor meglévő viszonyrendszer építésének betartásával – már jóval az utóbbi függetlenedését megelőzően is beszélhetünk. A terjedelmes mennyiségűnek nem mondható – viszont annál értékesebb – szakirodalomból (elsősorban Sáringer János, Jeszenszky Géza, Gecsényi Lajos, Baráth Magdolna, Pritz Pál, Ripp Zoltán, Erdődy Gábor, Keskeny Ernő, Földes György, Fedinec Csilla, Bocskor Andrea, Dmitro Tkacs, Anatolij Zlenko szakmunkái fényében) kiderül, hogy Magyarország még jóval az ukrain referendum előtt (1991. december 1.) diplomáciai kapcsolatot létesített Kijevvel.

A Gorbacsov-érában⁵ az együttműködés felelevenedését 1989-től lehet figyelemmel kísérni. A jelentős mennyiségű aláírt megegyezések csúcspontját mégis a magyar–ukrán alapszerződés aláírása jelentette, melyre 1991. december 6-án került sor Kijevben. Ekkor Antall József miniszterelnök hivatalos látogatást tett Ukrajnában, ahol tárgyalópartnere, Leonyid Kravcsuk akkorra már ukrán államfő volt. A vizit során aláírásra került a Magyar Köztársaság és az Ukrán Köztársaság közötti államszerződés, amelynek részleteit azt megelőzően diplomáciai postafordultával egész ősszel egyeztették.

Mindennek ellenére a magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatépítés szaktudományos feldolgozása a hazai szakirodalomban meglehetősen alulreprezentált. A fellelhető, tudományos igényű publikációk a magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatokról sokszor vázlatos képet adnak. A két ország viszonyának levéltári iratokra alapozó feltárására – a Szovjetunió kontextusát leszámítva (erről lásd Keskeny Ernő monográfiáját és Sáringer János forráskiadványait) – egyik korábbi szakmunka sem vállalkozott. Ez kiváltképpen igaz a két ország kapcsolatépítésének jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségeit illetően is. A tanulmány a fent ismertetett hiány áthidalásához igyekszik hozzájárulni.

A kutatás során több kutatási módszer alkalmazására volt lehetőség és egyben szükség is. Az összehasonlítás és a transzfer kutatás módszerei alkalmazása keretében kerültek feldolgozásra és elemzésre az 1977-es szovjet alkotmány és az Ukrán SZSZK 1978-as alkotmánya, a felhasznált források és interjúk, valamint a magyar, ukrán és orosz nyelvű szakirodalom. Lábjegyzetekben több helyen is jelölésre került a gondolatmenetek további

⁵ A Gorbacsov-éra alatt a Szovjetunió utolsó vezetőjének regnálásának idejét értjük, mely 1985-ben vette kezdetét és 1991 decemberéig tartott.

összehasonlítási lehetősége. Forráskritikai értelmezés és súlyozás keretében kerültek feldolgozásra a tanulmányban felhasznált levéltári források és tudományos interjúk. A tanulmányban a levéltári források a proveniencia elvének szem előtt tartásával kerültek kiválasztásra és beépítésre. Az értelmezési torzítások elkerülése érdekében a tanulmány számos magyarázó lábjegyzettel van ellátva, az ott feltüntetett információk forrásai ugyancsak fel vannak tüntetve.

A tanulmány struktúráját tekintve négy fő fejezetre van osztva. A bevezetést követően az első fejezetben a magyar–ukrán kapcsolatépítés jogi nehézségeit, valamint azok hátterét járja körül a szerző. A második fejezetben a kapcsolatépítés diplomáciai nehézségei kerülnek tárgyalásra, megkülönböztetett figyelmet biztosítva az 1991. első felében végbement látogatásoknak és tárgyalásoknak. Ezt követően a tanulmány harmadik fejezetében összehasonlításra kerülnek az egymás közötti kapcsolatépítés értékelései és hozzáállások mind a magyar, úgy az ukrán fél politikai és diplomáciai gárdájának élmezőnyét képviselő személyek részéről. A tanulmány főszövegének utolsó fejezetében külön esik szó azokról a protokolláris nehézségekről, amelyek felmerültek a Leonyid Kravcsuk által vezetett ukrán delegáció látogatásakor 1991 májusában. A publikációt konklúziók kifejtése és a felhasznált forrás-, illetve irodalomjegyzék feltüntetése zárja.

I. A KAPCSOLATÉPÍTÉS JOGI NEHÉZSÉGEINEK HÁTTERE

A két ország közötti kapcsolatépítés jogi és diplomáciai nehézségei legélesebben 1990 telén és 1991 tavaszán álltak fenn. Ez időben folytak ugyanis legaktívabban a munkálatok a Leonyid Kravcsuk 1991. májusi látogatásakor aláírt dokumentumok előkészítését illetően. Az 1991 tavaszán hitelesített, sok értelemben precedensként szolgáló megállapodások közül az alapszerződés aláírását megelőlegező szándéknyilatkozat, valamint a konzuli egyezmény előkészítése és hitelesítése okozta a legtöbb fejtörést. Az utóbbiakat különösen bonyolult tárgyalási folyamatok előzték meg.

A bonyodalmak okai a következők voltak. Az Ukrán SZSZK 1978-as Alkotmánya⁶ 12. paragrafusának 74. és 108. cikkelyei értelmében a tagköztársaság elméletileg folytathatott önálló külpolitikai tevékenységet.

⁶ КОНСТИТУЦІЯ (ОСНОВНИЙ ЗАКОН) УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ. (A továbbiakban: КОНСТИТУЦІЯ УРСР, 1978.)

Ennek az Alkotmánynak⁷ a 74. cikkelye értelmében az Ukrán SZSZK-nak „joga [volt] kapcsolatokat építeni külföldi országokkal, egyezményeket írni velük alá, diplomáciai és konzuli képviseleteket cserélni velük, valamint részt venni a nemzetközi szervezetek működésében”.⁸ Ugyancsak ennek a jogszabálynak a 108. cikkelyében pedig az állt, hogy „az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége [...] 13) ratifikálja és felbontja az Ukrán SZSZK nemzetközi szerződéseit; 14) nevezi ki és hívja vissza az Ukrán SZSZK diplomáciai képviselőit a külföldi országokban és nemzetközi szervezetekben; 15) fogadja el az akkreditált külföldi országok és nemzetközi szervezetek megbízó-, valamint visszahívó igazolásait”.⁹ Sőt, az egy évvel korábban ratifikált szovjet alkotmány szerint „a szövetségi köztársaság – egy szuverén [a szerző kiemélése] szovjet szocialista köztársaság [...]”,¹⁰ amely önszántából egyesült más köztársaságokkal a Szovjetunió keretein belül, s ennek tükrében „mind egyik szövetségi köztársaságnak fenn van tartva a Szovjetunióból való szabad kilépés joga”.¹¹ Az alaptörvény 9. fejezetének 80. cikkelye értelmében pedig a tagköztársaságoknak joguk volt kapcsolatot létesíteni harmadik országokkal, maguk köthettek velük szerződéseket. Mi több, diplomáciai és konzuli képviselőket cserélhettek, továbbá részt vehettek a nemzetközi szervezetek tevékenységében is.¹²

Nyílt titok, hogy a fentebb felsorolt jogok csak papíron léteztek. A látszat ellenére az Ukrán SZSZK a független állam olyan attribútumaival, mint például a nemzetközileg elismert államhatár, állampolgárság, diplomáciai képviseletek, saját hadsereg, saját pénznem – nem rendelkezett.¹³ Már maga a brezsnyevi alkotmány¹⁴ egyéb paragrafusainak cikkelyei

⁷ Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának 9. összehívásának 7. soron kívüli ülésén lett elfogadva 1978. április 20-án. Módosításokkal érvényben volt egészen 1996. június 28-ig, mikor is az alkotmánytörvény elfogadásra és azonnali hatályba léptetésre került az ukrán Verhovna Rada (Legfelsőbb Tanács) 2. összehívásának 5. ülészakán. Bővebben az ukrán alkotmánytörvényről itt: ЗАКОН УКРАЇНИ ВІД 28 ЧЕРВНЯ 1996 РОКУ № 254/96-ВР «Про прийняття Конституції України і введення її в дію».

⁸ КОНСТИТУЦІЯ УРСР, 1978. §. 12. 74. cikkely.

⁹ Уо., 84. cikkely, 13–15. pontok.

¹⁰ КОНСТИТУЦІЯ (ОСНОВНОЇ ЗАКОН) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦІАЛІСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛІК (A továbbiakban: КОНСТИТУЦІЯ ССРС, 1977.) §. 8. 72. cikkely, 8.o.

¹¹ КОНСТИТУЦІЯ ССРС, 1977. §. 9. 76. cikkely, 8.o.

¹² КОНСТИТУЦІЯ ССРС, 1977. §. 9. 76. cikkely, 8.o.

¹³ Ткач, 2006. 233.o.

¹⁴ Leonid Brezsnyev – szovjet politikus, 1964-től egész 1982-ben bekövetkezett haláláig az SZKP főtitkára. 1960–1964, majd pedig 1977–1982 között a Legfelsőbb Tanács Elnökségének elnöke. A „brezsnyevi alkotmány” – a Szovjetunió utolsó, 1977-ben

alapján nyilvánvalóvá válik a tagköztársaságok önrendelkezésének fikciója.¹⁵ Elég, ha csak az 1977-es szovjet alkotmány 9. fejezet 81. cikkelyét vesszük tüzetesebb áttekintésre, miszerint a szövetségi köztársaságok szuverenitását nem ők maguk, hanem a Szovjetunió védi. A már idézett 76. cikkely folytatása is rendkívül sokatmondó, mert megállapítja, hogy a tagköztársaságnak csak az 1977-es alaptörvény 73. cikkelyén túl van mozgásteret.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy többek között az országhatár kijelölésére vagy annak a megváltoztatására (2. pont), a jogszabályok alapjainak a szövetségi köztársaságon belüli megállapítására (4. pont), a háború és béke kérdéseinek rendezésére, a szuverenitásra, az államhatárok és területek védelmére, valamint ez utóbbi szükségéből adódó védelem megszervezésére és a seregtettek mozgósítására (8. pont), továbbá az állambiztonság garantálására (9. pont) vonatkozó alkotmányos jogát a tényeket tekintve az adott szövetségi köztársaság nem gyakorolhatta önállóan. Hasonló volt a helyzet az államháztartás és költségvetés (6. pont), valamint a nemzetközi- és az egyéb országokkal való kapcsolatok terén is. Ezekben a kérdésekben az általános rend kialakítása és a szövetséges köztársaságok harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel történő kapcsolatépítése, azok külgazdasági és külkereskedelme (10. pont) – mind a Szovjetunió, nem pedig a tagköztársaságok hatáskörébe tartozott.¹⁶ Formálisan a szovjet Alkotmány kibővítette a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának, valamint a tagköztársaságainak jogköreit, egészében véve viszont az Ukrán SZSZK legutolsó – negyedik¹⁷ – Alkotmánya (is) másolta a Szovjetunió 1977-es Alaptörvényét.¹⁸ Ténylegesen Ukrajna legfőbb hatalmi

életbeléptetett alkotmányának a köznyelvi megnevezésére utal. Ezt az alkotmányt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának 7. soronkívüli közgyűlésén szavazták meg, a szovjet időszakban úgy ismerték, mint „a fejlett szocializmus alkotmánya”. A későbbiekben erre az alaptörvényre épült ki az Ukrán SZSZK 1978-as alkotmánya is. Bővebben az alkotmányt illetően lásd: МИРОНЕНКО – УСЕНКО, 2009. 91–93.o.

¹⁵ Általánosan Ukrajna alkotmányozásáról bővebben lásd: FEDINEC – HALÁSZ – TÓTH (szerk.), 2016. 57–72.o.

¹⁶ КОНСТИТУЦИЯ СССР, 1977. §. 8. 73. cikkely 2., 4., 6., 8., 9., 10. pontjai, 8.o.

¹⁷ Az Ukrán SZSZK első Alkotmánya 1919-ben lépett életbe, azt váltotta 1929-ben a második, 1937-ben – a harmadik, 1978-ban pedig az utolsó, negyedik. Bővebben az Ukrán SZSZK alkotmányairól lásd: СЛЮСАПЕНКО – ТОМЕНКО, 1997.

¹⁸ Az „Alkotmány” és az „Alaptörvény” érdekes módon a szovjet jogi szóhasználatban, s onnan megöröklöve az ukránban is, szinonimaként van jelen. A dolgot ezeket én is szinonimaként használom. A fogalom megkülönböztetendő az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán alaptörvénytől.

szervei nem lehettek a politikaformálás szubjektumai, továbbá az ukrán tagköztársaság kormányának nem volt módja hatást gyakorolni a nemzeti bel- és külpolitika megvalósítására.¹⁹

Ugyanakkor nem állítható, hogy a szovjet vezetőség teljesen vaskalaposan viszonyult volna a változásokhoz, mint ahogy az sem, hogy nem tett volna ebbe az irányba mutató (rákényszeredett) lépéseket. A hivatalosan meghirdetett „*peresztrojka*” és „*glasznosztj*”²⁰ már ez utóbbi mellett tanúskodik.²¹

Az ukrán függetlenségi folyamat fontos lépése volt az 1990. július 16-án kihirdetett *Nyilatkozat Ukrajna állami szuverenitásáról* című dokumentum.²² Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa által elfogadott dokumentum X. fejezete szól a tagköztársaság nemzetközi kapcsolatairól. Ez áll benne: „*Az Ukrán SZSZK a nemzetközi jog szubjektumaként közvetlen kapcsolatokat épít ki más államokkal, szerződéseket köt velük, diplomáciai és kereskedelmi képviseleteket cserél, részt vesz a nemzetközi szervezetek tevékenységében olyan mértékben, mely szükséges a köztársaság nemzeti érdekeinek hatékony szavatolásához a politika, a gazdaság, az ökológia, a tájékoztatás, a tudomány, a technika, a kultúra és a sport területén*”.²³ Habár a felsorolt jogok jó részével az Ukrán SZSZK – elvben – a fentebb ismertetett alkotmányok alapján is rendelkezett, az irat igazi jelentősége abban merül ki, hogy az ukrán vezetés ezzel deklarálta, hogy élni is kíván a benne megfogalmazott jogokkal. Amint Anatolij Zlenko²⁴ azt kifejtette Katona Tamásnak²⁵ 1990 augusztusában: „*A parlamentben működő pártok*

¹⁹ КРИВЧИК – КОШАРНА, 3–4. o.

²⁰ ПЛОХИЙ, 2019. 25–49. o.

²¹ Vö. *OTM Antall-hagyaték 24. doboz*. Tárgyalási emlékeztető Mihail Gorbacsov és Antall József párizsi tárgyalásáról. 1990. november 21. Közli: SÁRINGER, 2015. 165–167. o.

²² Átvéve az eredeti ukrán dokumentum nyelvzetét írásomban a *Szuverenitási Deklaráció*ként is fogok rá utalni.

²³ MNL OL XIX-J-1-k 1990. 89. dob. 145-1-6114-4. Nyilatkozat Ukrajna állami szuverenitásáról. Elfogadta az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa 1990. július 16-án.

²⁴ *Anatolij Zlenko (1938–2021)* – ukrán diplomata, még a szovjet korszakban, 1967-től kezdve látott el diplomáciai feladatokat, külföldön is (UNESCO, ENSZ). 1990–1994 és 2000–2003 között Ukrajna külügyminisztere. Bővebben Zlenko munkásságáról lásd: ТАБАЧНИК, 2009., 728. o.; PALÁDI, 2021.

²⁵ *Katona Tamás (1932–2013)* – magyar történész, tanár, író, műfordító, országgyűlési képviselő (MDF). 1990. május 24.–1992. június 20. között – a Külügyminisztérium politikai államtitkára, fő szakterülete a magyar biztonságpolitika kidolgozása volt. 1992 júniusától az Antall-, majd a Boross-kormány sajtóügyekért is felelős miniszterelnökségi politikai államtitkára volt. SÁRINGER János nyomán. SÁRINGER, 2015., 65. o., 86. o.

*között konszenzus van abban, hogy Ukrajna a nemzetközi jog tényleges alanya legyen, és fontos szerepet játsszon a Nemzetek Közösségében”.*²⁶

A nyilatkozat kihirdetését követően az ukrán kormány külpolitikai programját Zlenko az ukrán Legfelsőbb Tanács 1990. július 27-i ülésén is ismertette. Ebben egy önálló, a Nyugat felé nyitó politikát hirdetett meg, melynek érdekében a legsürgetőbb feladatként a szomszédos államokkal való „állandó, baráti kapcsolatok” kialakítását fogalmazta meg, végső célként pedig az egyes országokban történő diplomáciai képviseltek létrehozását határozta meg. Ez utóbbit megelőző lépésekként a különböző külügyminisztériumok közötti állandó együttműködés kialakítását, a delegációk cseréjét, valamint a „tárgyalási mechanizmus beindítását” jelölte meg.²⁷

Saját részről a magyar fél a szovjet nagykövetség egyetértésének kikérésével közeledett Ukrajnához, valamint a kárpátaljai magyarsághoz. Így például az új szovjet nagykövet, Ivan Aboimov²⁸ 1990. június 15-i keltezésű nagyköveti megbízólevelének átvételekor a magyar köztársasági elnök azt tudakolta, „*hogy a szovjet vezetés hogyan reagálna arra, ha a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége meghívására részt venne a Petőfi szobor kárpátaljai avatásán*”.²⁹ Egy másik példa, hogy az 1990 augusztusában végbement Zlenko és Jeszenszky találkozóra még Aboimov magyarországi szovjet nagykövet jelenlétében kerülhetett sor.³⁰

²⁶ MNL OL XIX-J-1-k 1990. 89. dob. 145-1-6114-7. Feljegyzés Katona Tamás politikai államtitkár és A. M. Zlenko ukrán külügyminiszter 1990. augusztus 23-i tárgyalásáról. Budapest, 1990. szeptember 3. Vö. MNL OL, XIX-J-1-j 1990. 72. dob. 145-13-002526/1. A. M. Zlenko felszólalása az Ukrán Legfelsőbb Tanács ülésén. 1990. július 27.

²⁷ MNL OL XIX-J-1-k 1990. 93. dob. 145-8-3057-6. A. M. Zlenko felszólalása az Ukrán Legfelsőbb Tanács ülésén 1990. július 27-én.

²⁸ *Ivan Pavlovics Aboimov (született: 1936)* – szovjet és orosz diplomata. Tevékenységét 1962-től kezdte Lettországbán. 1988–1990 között – a Szovjetunió külügyminiszter-helyettese. 1990–1996 folyamán – a Szovjetunió (1991-től az Orosz Föderáció) magyarországi nagykövete.

²⁹ MNL OL XIX-J-1-k 1990. 89. dob. 145-1-5638-1. Feljegyzés Ivan Aboimov, a Szovjetunió budapesti nagykövete megbízólevelének átadása. 1990. június 15.; Ez ügyben a szovjet követséggel való kapcsolatfelvételtől lásd: Uo. 1990. 90. dob. 145-1-6113. Feljegyzés Göncz Árpád kijevi látogatásáról. Budapest, 1990. június 26.

³⁰ MNL OL XIX-J-1-k 1990. 89. dob. 145-1-6114-5. Feljegyzés Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko megbeszéléseiről. Budapest, 1990. szeptember 3.

1990. november 3-án a Magyarországra érkező szovjet külügyminiszter-helyettessel, Julij Kvicinszkijjal³¹ folytatott tárgyaláson is előkerült a szovjet tagköztársaságok kérdése. Antall József jelezte a szovjet diplomata felé, hogy Magyarország érdekelt a „függetlenedni kívánó köztársaságokkal” való kapcsolatépítésben. Mindezért nyíltan rákérdezett ezzel kapcsolatban a szovjet szövetségi álláspontra. A szovjet diplomata a függetlenedő tagköztársaságokat elítélte, a szövetségi szerződés gátjaiként mutatta be őket. Mindezért a szovjet központi kormányzat által „minimálisan elvárt kezelésként” azt határozta meg, hogy a függetlenedésre törekvő „elemek” minél kevesebb támogatást kapjanak kívülről – így Magyarországról is. Emellett a jövőben aláírandó szövetségi szerződéstől tette függővé a tagköztársaságok kapcsolattartását, ami majd rendelkezni fog a központi kormányzat és tagköztársaságok kompetenciáiról.³²

A Gorbacsov és Antall között 1990. november 21-én a párizsi Szovjet Nagykövetség épületében végbement tárgyalás során a Varsói Szerződés felbomlásának kezdeményezéséről, valamint a szovjet tagköztársaságokkal való további kapcsolatépítés feltételeiről volt szó.³³ Utóbbiakat illetően Antall József kijelentette, hogy rendszeres megkeresések érkeznek Budapestre. A magyar miniszterelnök elsősorban a balti államokról beszélt, illetve azoknak az önrendelkezése kapcsán jelentette ki saját és a magyar kormány állásfoglalását, miszerint elismerik a népek önrendelkezési jogát.³⁴ Ezzel egyidejűleg viszont Ukrajna is szóba jött.

Antall miniszterelnök tájékoztatta Gorbacsovot arról, hogy egyéb tagköztársaságok mellett Ukrajna is diplomáciai, valamint konzuli képviseletet szeretne nyitni Magyarországon. A tárgyalás emlékeztetőjeként lejegyzett Gorbacsov által adott válaszból az derül ki, hogy Moszkva nem volt kategorikusan ellene az ilyen kezdeményezéseknek – legalábbis szóban nem. „A kelet-európai országokkal át kell gondolni az együttműködést, érezzük a

³¹ *Julij Olekszandrovics Kvicinszkij (1936–2021)* – szovjet és orosz államférfi. 1986–1991 között – szovjet nagykövet az NDK-ban. 1990. áprilisa – 1991 májusa között – a szovjet külügyminiszter helyettese, 1991. május 12. – szeptember 21. során – a Szovjetunió külügyminiszterének 1. helyettese. 1991 szeptemberétől a szovjet (majd orosz) külügyi apparátusban működött.

³²MNL OL XIX-J-1-k 1990. 89. dob. 145-1-8996. Emlékeztető Antall József miniszterelnök és Julij Kvicinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes megbeszéléséről. (1990. november 3.) 1990. november 5.

³³ *OTM Antall-hagyaték 24. doboz*. Tárgyalási emlékeztető Mihail Gorbacsov és Antall József párizsi tárgyalásáról. 1990. november 21. Közli: SÁRINGER, 2015. 165–167.o.

³⁴ *IBIDEM*.

nehézségeket, ezeket mi nem szeretnénk, de előbb át kell gondolni, több realizmus kell, szükséges a felismerés, hogy együtt kell működni. A kapcsolatokban jogi megújítás kell, ami tükrözzön az új folyamatokat. Elítéljük a beavatkozást, mi sehol nem manipulálunk. Van, aki gyorsabban indult a Nyugat felé. Próbálja meg, majd meggyőződik. Nem tartjuk helyesnek, aki teljesen Nyugat felé fordul és teljesen elvet mindent, ami keleti kapcsolat. Lehet, hogy ezek a kapcsolatok deformáltak voltak, de széles körűek. Át kell gondolni, elő kell készíteni [A szerző kiemelése].³⁵ Antall kérdésére, hogy a külügyminiszterek elkezdhetik-e az ezzel kapcsolatos tárgyalást Gorbacsov azt válaszolta, hogy „Igen. Jelentsük be”.³⁶ Ukrajna kapcsán pedig ezeket úgy tartotta elképzelhetőnek, hogy az adott tagállam a szovjet nagykövetség keretében képviselteti majd magát Budapesten. A tervek között szóba jött, hogy a debreceni szovjet főkonzulátust szervezik majd át ukrán képviselletté.³⁷

II. A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK NEHÉZSÉGEI ÉS HÁTTERE

A magyar–ukrán kapcsolatépítés kezdetleges fázisában felmerülő jogi nehézségek – legalábbis nagy arányban – alapját adták a diplomáciai súrlódásoknak Moszkvával, ahol fokozott figyelemmel kísérték Magyarország és Ukrajna közeledését, különösen Leonyid Kravcsuk 1991. május 31-ei budapesti látogatását megelőzően.

Nem sokkal az ukrán küldöttség május végén történő érkezése előtt Ivan Aboimov, a Szovjetunió külügyminiszter-helyetteséből a Szozjuz³⁸ első (és egyben utolsó) nagykövetévé „lefokozott” diplomata május 29-én felkereste hivatalában Szokai Imrét³⁹ a magyar Külügyminisztérium helyettes államtitkárát, és észrevételeket tett az ukrán fél látogatását illetően.⁴⁰ Az orosz nagykövet viselkedése és hozzáállása, melyet az 1991. január 11-ei Szokaival való megbeszélés során tanúsított, – amikor a magyar–szovjet és a magyar–ukrán konzuli egyezményről, illetve a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaltak –, május végére sokat változott.

³⁵ IBIDEM., 165.o.

³⁶ IBIDEM., 166.o.

³⁷ SÁRINGER, 2015. 42–43.o.

³⁸ Eredetileg orosz nyelvből való szó, a *союз* jelentése „unió”, „megegyezés”. Az ukrán és orosz nyelvű szakirodalomban sokszor így utalnak a Szovjetunióra.

³⁹ Szokai Imre (született: 1950) – 1974-től volt a Külügyminisztérium dolgozója. 1990. január 15-től miniszterhelyettes, majd 1990. június 4. – 1991. december 17. között helyettes államtitkári tisztet töltött be. Sáringer János nyomán. SÁRINGER, 2015., 86.o.

⁴⁰ SÁRINGER, 2018. 60.o.

A Külügyminisztérium helyettes államtitkára jelentésében arról írt, hogy felvetette szovjet kollégájának néhány konzuli kérdést érintő külügyi konzultációnak a fontosságát. A magyar diplomata jelezte, hogy „a január 14-ével kezdődő hét közepén a KÜM Konzuli Főosztályának szakértői Kijevbe utaznak a magyar–ukrán konzuli egyezményrel kapcsolatos szakértői megbeszélésekre. Ezt követően szívesen ellátogatnának Moszkvába is, ahol konzultációt folytatnának a magyar–szovjet, utasforgalmi egyezmény megújításáról, a magyar–ukrán konzuli egyezmény fényében a magyar–szovjet konzuli egyezmény módosításáról és tájékoztatást adnának a kelet-európai migrációval kapcsolatos magyar elképzelésekről. Jeleztem, hogy ez utóbbi kérdést a szomszédainkkal és a Szovjetunióval együttműködve szeretnénk kezelni”.⁴¹ A megbeszélés során arról is szó esett, hogy a konzuli szakértőkkel egyidejűleg egy a magyar–ukrán nemzeti kisebbségi nyilatkozat előkészítéséért felelős szakértői csoport is tervezi kiutazását „Kijevbe, illetve Moszkvába”, mert „szakértői megbeszéléseket [kívánnak] folytatni az ukrán illetékesekkel. Ezt követően Moszkvában késznek konzultálni emberi jogi és kisebbségi kérdésekről”.⁴²

Szokainak adott válaszában Aboimov elismerte, hogy a felvetett kérdésekben fontos a konzultáció. Ugyanakkor egyrészt a kellő „látogatási sorrend” sajátos meghatározását, másrészt némi iróniát sugallt a szovjet diplomata reakciója, aki számára nem csak az „nem [volt] teljesen világos, [hogy] milyen változtatásokat javasol a magyar fél a magyar–szovjet konzuli egyezményben”, de „ugyancsak nem [látta] világosan, mi a célja a szakértők moszkvai útjának. A Kijevben elért megállapodásokról kívánnak tájékoztatást adni, Moszkvában?”⁴³ Egyáltalán nem váratlan a hasonló reakció Aboimov részéről, ha párhuzamosan figyelembe vesszük Maklári György leningrádi⁴⁴ főkonzulnak az 1990 márciusában összeállított beszámolójában olvashatókkal. Az főkonzul Viktor Jugin, egy orosz népképviselő reakcióját Ukrajna Szovjetunióból való kiválását illetően úgy adta vissza, hogy az „komolyan sehol sem került szóba”.⁴⁵ 1991 elején még az ukrán függetlenedés felé leginkább hajló, a későbbiekben Vjacseszlav Csornovil⁴⁶ által is (társ)vezetett RUH⁴⁷

⁴¹ MNL OL XIX–J–1–j. 1991. 62. d. 00185/1991. Feljegyzés. Megbeszélés Andrej Aboimov szovjet nagykövettel. 1991. január 11. Közli: SÁRINGER, 2018. 120.o.

⁴² IBIDEM., 121. o.

⁴³ IBIDEM.

⁴⁴ A város 1991-től ismét a Szentpétervár nevet viseli.

⁴⁵ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 74. d. 001559/1990. A leningrádi főkonzulátus jelentése az Orosz Köztársaság jövőjének néhány kérdéséről. Leningrád, 1990. március 31., 1–2.o.

⁴⁶ Vjacseszlav Csornovil (1937–1999) – ukrán politikus, publicista, irodalomkritikus, politikai elítélt. Ukrajna Szuverenitási Deklarációjának, valamint Ukrajna függetlenségéről szóló

sem hitte, hogy az Ukrán SZSZK egyszer valóban független állammá növi ki magát.⁴⁸

A kutatott levéltári iratok tükrében viszont Aboimov 1991. januári iróniája május 29-re – mikor is a szovjet nagykövet ismételt hivatali látogatást tett Szokai Imrénél – teljesen elillant. Azt követően, hogy a nagykövet röviden kitért Jeszenszky Géza külügyminiszter nem sokkal azt megelőző moszkvai látogatásának értékelésére, a diplomata a felettesei utasítására a következő észrevételeket tette Szokai Imrénél: „*az U[krán]SZSZK nem rendelkezik korlátlan nemzetközi jogalanyisággal, és külkapcsolatait csak a szovjet alkotmánnyal, törvényekkel és nemzetközi kötelezettségekkel összhangban alakíthatja. A nemzetközi jog általánosan elfogadott normái szerint csak az önálló államokat ismerik el a nemzetközi kapcsolatok teljes jogú résztvevőinek. Az Ukrán SZSZK vagy más szövetséges köztársaság, s valamely harmadik ország, így Magyarország között is csak olyan viszonyról lehet szó, amely illeszthető a Magyar Köztársaság és a Szovjetunió szerződéses kapcsolatainak kereteibe, mintegy kiteljesítve azok rendelkezéseit, hatékony megvalósításukat szolgálva az egyes köztársaságok viszonylatában*”.⁴⁹

A szovjet fél képviselője leszögezte, hogy amennyiben az ukrán–magyar kétoldalú kapcsolatok alapjairól szóló szándéknyilatkozat nem felelne meg a felvetett kritériumoknak, akkor Moszkva hivatalosan értesíti majd a magyar

nyilatkozat megfogalmazásának és életbeléptetésének kezdeményezője. 1990–1999 folyamán végig az ukrán Legfelsőbb Tanács képviselője. 1989-től a RUH tagja, 1991-től a szervezet Nagy Tanácsának tagja, 1992 decemberétől pedig annak a feje. Bővebben Vjacseszlav Csornovil életéről, politikai nézeteiről és tevékenységéről lásd: ДЕРЕВИНСЬКИЙ, 2017.

⁴⁷ A RUH – egy 1989-ban alakult, 1990-ben pedig bejegyzésre került ukrán ellenzéki politikai párt. Eredeti neve: *Народний рух України*, magyar megfelelője: Népi mozgalom a függetlenségért, de leginkább az ukránból átvett RUH rövidítést használjuk. Mejegyzendő, hogy a Fedinec Csilla – Halász István – Tóth Mihály által szerkesztett *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek* című, 2016-ban kiadásra került műben pontatlanul úgy adják vissza a párt nevét, hogy „Népi mozgalom a peresztrojkáért”. Tény, hogy a RUH 1989. szeptember 8–10-én végbemenő első alapító közgyűlése során ezt a nevet vette fel. Viszont már a következő, 1990 októberében megtartott második közgyűlésükön ezt a nevet hivatalosan módosították a „Népi mozgalom a függetlenségért”-re. Külön említésre méltó, hogy akkoriban még bőven nem V. Csornovil volt az ellenzéki párttal alakuló szervezet vezetője, hanem Ivan Dracs. Csornovil csak 1992-től tölt majd be harmadmagával társvezetői szerepet. (Vö. FEDINEC – HALÁSZ – TÓTH, 2016. 62.o.)

⁴⁸ Fedinec – Horváth – Tóth, 2016. 62.o. Vö. Wilson, 2000.

⁴⁹ MNL OL XIX-J-1-j. 1991. 60. d. 00712/7/1991. Feljegyzés Aboimov szovjet nagykövet Kravcsuk látogatásával kapcsolatos felvetése tárgyában. 1991. május 29. Közli: SÁRINGER, 2018. 293–294.o. Az esetről említést tesz: KESKENY, 2012. 85.o.

külgügyet az irat semmisnek tekintendőségéről. Hasonló lépés pedig „nem ösztönözné, hanem nehezítené a normális, egyenjogú és kölcsönösen előnyös magyar–szovjet kapcsolatokat, azok kialakult jó légkörét”.⁵⁰ A magyar–ukrán kapcsolatépítés kérdésének diplomáciai szemszögből való érzékenységét még inkább kiemeli az, hogy a szovjet fél képviselője azon túl, hogy magyar kollégájával megígértette a felsorolt felvetések tolmácsolását, a feljegyzés szerint aznap este még fel is hívta Szokait a lakásán. Megkeresésekor „ismételten azt hangsúlyozta, hogy szeretnének elkerülni, hogy a moszkvai utasítás alapján tett észrevételeket tiltakozásként vagy nyomásgyakorlásként értékeljük. Megismételte[,] szeretnének megőrizni azt a légkört, amelyben a magyar miniszter [Jeszzenszky Géza] moszkvai tárgyalásai folytak”.⁵¹

A hatalmon lévő orosz politikusok szóban ugyan elismerték Ukrajnának a függetlenségre és szuverenitására való jogát, de amint azt Georgij Kaszjanov⁵² történész is találóan érzékelteti, a gyakorlatban ennek a szovjet tagállamnak az önrendelkezés megvalósítását célzó lépéseit egyfajta „tragikus félreértésnek” élték meg. Számukra Ukrajna nem létezett az Uniótól kívül,⁵³ illetve a vele való kapcsolatokra nem tekintettek „külpolitikaként”.⁵⁴

Gorbacsov 1990-ben megkapta a Béke Nobel-díjat a szocialista blokk békés felbomlásában játszott vezető szerepéért.⁵⁵ Mint azt az 1991. augusztus 19-ei puccs idején tartott beszédében Antall is kiemelte, az általa kezdeményezett meghatározó jelentőségű átalakulás nélkül „E nélkül nem tudtuk volna a fordulatot végrehajtani! Gorbacsov életműve kitörölhetetlen a történelemből”.⁵⁶ Ugyanakkor az SZKP⁵⁷ főtitkára magának a rendszernek a szétesését nem kívánta, pláne nem szeretete volna az ukrán különválást.⁵⁸

⁵⁰ SÁRINGER, 2018. 294.o.

⁵¹ IBIDEM., 295.o.

⁵² *Georgij Kaszjanov* (ukránul: Георгій Касьянов, született: 1961. április 20.) – ukrán történész, egyetemi tanár, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Új- és Jelenkori Történelem és Politika Részlegének részlegvezetője. 2002–2011 között a Kijevi Nemzeti Egyetem Kijev-Mohyla Akadémia (NaUKMA), (ukránul: Національний університет «Києво-Могилянська академія», НаУКМА) professzora. 2014–2018 között a Nemzetközi Bölcsészettudományi Szövetség elnöke.

⁵³ Vö: ВІЛКОВА, 2010. 19.o., КЕМÉNY, 2017. 15–16.o.

⁵⁴ КАСЬЯНОВ, 2008. 105.o.

⁵⁵ ГОРБАЧЕВ, 1995. 214–218.o.

⁵⁶ ANTALL, 1994. 184. o. Idézi: ERDŐDY, 2015. 59.o.

⁵⁷ *A Szovjet Kommunista Párt* rövidítése.

⁵⁸ Vö: Interjú Mihail Gorbacsovval, a beszélgetés 28–31 perce. In: РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ. УСНА ІСТОРІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ – 1988–1991.

Nem titok, hogy a szocializmus „megreformálása” mihez is vezetett, jelen írásban viszont ennek tárgyalása nem célom.

III. A KÉTOLDALÚ KAPCSOLATÉPÍTÉS KÜLÖNBÖZŐ ÉRTÉKELÉSEI

A magyar vezetőség az új keleti politika kiépítésének és a függetlenedő szovjet tagköztársaságokkal való kapcsolatfelvételének jelentőségét hamar felismerte. Megállapítható, hogy ezek sürgősségét, valamint mihamarabbi kivitelezésének szükségességét jól átlátták.

Antall József az 1990. június 26-i nagyköveti tájékoztatón ugyan csak érintőlegesen foglalkozott a szovjet tagköztársaságokkal fenntartandó kapcsolattal, viszont leszögezte, hogy érdekeltek a Szojuz szövetségi átalakulásában, és *„abol a függetlenségi törekvések rendkívül erősek, a realitások határain belül mindig támogatni kell”*. A szomszédságpolitika kapcsán Antall mindamelllett egyértelművé tette, hogy *„olyan szomszéd országgal, amelyik nem bánik emberi-jogi és kisebbségi-jogi szempontból tisztességesen a magyar nemzeti kisebbséggel, nincs módunkban jó kapcsolatot fenntartani”*.⁵⁹

Már Göncz Árpádnak a szovjet külügyminiszterrel 1990 novemberére tervezett – de végül elmaradt – találkozójának tématervében is szerepelt Magyarországnak a szovjet tagköztársaságokkal kialakítandó kapcsolata.⁶⁰ Ez utóbbi Antall József⁶¹ november 21-én Mihail Gorbacsovval folytatott párizsi tárgyalásának egyik napirendi pontját is alkotta. A magyar fél igyekezett semmi esetben sem túllépni bizonyos határokat a kapcsolatépítések folyamatában, ezzel egyfajta jó stratégia gondolkodását tükrözve vissza. Utóbbi tetten érhető volt Antall és Gorbacsov fentebb már említett 1990. novemberi tárgyalása során is. Akkor a magyar fél részéről nyíltan elhangzott, hogy *„mi a Szovjetunióval való kétoldalú kapcsolatot tekintjük alapvetőnek”*. Viszont nem maradt elhallgatva az ukrán fél törekvése sem,

⁵⁹ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 1. dob. 1-6-003265. Jegyzőkönyv az 1990. július 25–26-i nagyköveti konferenciáról. Dr. Antall József miniszterelnök előadása a kormány külpolitikai koncepciójáról, belpolitikai helyzetértékelésére, a külszolgálati apparátussal szembeni elvárásokról.

⁶⁰ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 78. dob. 145-14-3346. Tárgyalási tématerv Göncz Árpád köztársasági elnök úrnak az Eduard Sevarnadze szovjet külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez. Budapest, 1990. november 2.

⁶¹ Antall József miniszterelnök nézeteit a rendszerváltoztatás helyéről a nemzeti történeti kontinuitásban, az átmenet békés jellegéről, ellentmondásairól és első lépéseiről lásd: ERDŐDY, 2015. 57–82.o.; Antall politikai nézeteit tárgyalja: PRITZ, 2015. 197–214.o.

valamint az, hogy „*ha [ilyen] megkeresés jön, azt kezelni kell*”.⁶² Antall miniszterelnök, mivelhogy jól átlátta a fennálló helyzetek fontosságát és mélyen tudatában volt a körülmények szabad szemmel nem feltétlenül kivehető buktatóinak, az általa megrajzolt fenyegetések (értsd: a szocialista rend esetleges visszaállítását mozgósító lépéseket) elhárítása érdekében a nyugati tőkeberuházásokat szolgáló feltételek mihamarabbi megteremtése mellett az „*új típusú kelet-közép-európai politikának*” kialakítását sürgette, amit a „*szomszédságunkban élő barátaink újra felkeresésében*” látott.⁶³

A Gorbacsovval történt tárgyalást követően, 1990. december elején a KÜM szovjet referense, Kontra Ferenc⁶⁴ vette számba a magyar kormány teendőit és lehetőségeit. A Szovjetunió tagköztársaságaival való kapcsolatépítésnél a következőre figyelmeztetett: „*Arra kell törekednünk, hogy a népek szuverenitását és önrendelkezési jogának tiszteletben tartását továbbra is támogatva kapcsolatainkat úgy alakítsuk a köztársaságokkal, hogy azt senki ne tekinthesse beavatkozásnak a Szovjetunió belügyeibe. Célszerű lenne azt elkerülni, hogy a Szovjetunió belső szövetségi rendszerének kialakulásáig olyan szerződést kössünk bármely köztársasággal, amely zavarná a Szovjetunió átalakulási folyamatát és a magyar–szovjet kapcsolatokat*”.⁶⁵

A fentebbi célkitűzések szellemében 1991 első negyedévére tervezték az ukránokkal a nemzeti kisebbségekről rendelkező közös nyilatkozat végleges egyeztetését. Februárra Jeszenszkynek nem csupán az Orosz SZSZK külügyminiszterével való moszkvai találkozóját tárgyalták, hanem az ukrán külügyminiszterrel való kijevi találkozóról is szó esett. Utóbbival a tervek szerint alá is akarták írni a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos közös nyilatkozatot, a Magyarországra való visszatérés során pedig Ungvárt is érintette volna a magyar külügyér.⁶⁶

⁶² OTM *Antall-hagyaték* 24. doboz. Tárgyalási emlékeztető Mihail Gorbacsov és Antall József párizsi tárgyalásáról. 1990. november 21. Közli: SÁRINGER, 2015. 167.o.

⁶³ ANTALL, 1994. II. Idézi: ERDŐDY, 2015. 62.o.

⁶⁴ *Kontra Ferenc*– 1977-ben kezdte pályafutását a magyar Külügyminisztérium munkatársként. 1989 márciusától – I. osztályú titkár az I. Területi Főosztályon. 1990-ben áthelyezték a III. Területi Főosztályra. 1991. június 1-től – a III. Területi Főosztály főosztályvezető-helyettese volt. Sáringer János nyomán, lásd: Sáringer, 2018. 122.o.

⁶⁵ MNL OL XIX-J-1-j. 1990. 72. dob. 145-14-99/20. Kontra Ferenc feljegyzése a magyar–szovjet relációban 1991. március végéig megteendő feladatokról. Budapest, 1990. december 5.

⁶⁶ MNL OL XIX-J-1-j. 1990. 72. dob. 145-14-99/20. Kontra Ferenc feljegyzése a magyar–szovjet relációban 1991. március végéig megteendő feladatokról. Budapest, 1990. december 5.

A Határon Túli Magyarok Titkárságának Főosztálya 1990 októberében adott értékeléséből is kiderül, hogy a magyar fél józanul ítélte meg a fennálló helyzetet. Eszerint „*Külpolitikánknek fel kell készülnie a Szovjetunió tagköztársaságokra való széthullására. Egyelőre, azonban a jelenlegi helyzetnek megfelelően, tehát az egységes államalakulatot figyelembe véve kell eljárunk.*” Ennek kapcsán Jolsvai Sándor⁶⁷ a diplomáciai kapcsolatok kiépítéséhez szükséges technikai és személyi feltételek megteremtésében látta a fő feladatot. Ezen kívül arra is felhívta a figyelmet, hogy a tagköztársaságok bejelentik igényüket a magyarországi képviseletek létesítésére.⁶⁸ Antall József Mihail Gorbacsovhoz intézett 1991. augusztus 27-i leveléből is kiderül, hogy „*az Orosz Föderációval, Ukrajnával, Kazahsztánnal és a többi köztársasággal már kialakított kapcsolataink fejlesztését a magyar kormány kulcsfontosságúnak tartja.*”⁶⁹

Tekintettel a magyar külpolitikai koncepciókra és törekvésekre, de kiváltképp az Antall-kormány által következetesen képviselt nemzetpolitikára, jóval a rendszerváltoztatás folyamatának lezárását követően nem alaptalanul jegyezte meg Jeszenszky Géza⁷⁰ külügyminiszter, hogy „*megbocsáthatatlan hiba lett volna, ha Magyarország elszalasztotta volna az alkalmat, hogy legnagyobb szomszédjával [...] [Ukrajnával] bizalmi viszonyt építsen ki[...].*”⁷¹

Ugyanakkor ezt a valóban nagyon fontos, stratégiai jelentőségű célt, Moszkvát illetően, roppant kimért diplomáciai lépésekkel kellett megvalósítani. Ezzel kapcsolatban Birnbauer József moszkvai első beosztott Jeszenszky Gézának küldött 1991. július 2-i keltezésű éves beszámoló jelentésében a következőket írta Magyarország Szovjetunióval való kapcsolatépítését illetően: „*Bármilyen irányban történjék eltolódás a Szovjetunióban folyó hatalmi harcban, megítélesem szerint nem szabad a már beprogramozott magyar külpolitikai prioritásokat módosítani. A Szovjetuniót [...] akár a régit, akár a most megújulót ma, holnap és a jövőben bármikor csak történelmi szemlélettel szabad*

⁶⁷ Jolsvai Sándor – az Antall-kormány idején, a Határon Túli Magyarok Főosztályának külügyminisztériumi főosztályvezetője.

⁶⁸ MNL OL XIX-J-1-j. 1990. 2. dob. II-127-003288/3. Határontúli Magyarok Főosztálya. A Magyar Köztársaság és a szomszédos országok kapcsolatai. Budapest, 1990. október 14. Melléklet: Teendők az egyes szomszédos államokkal kapcsolatban.

⁶⁹ MNL OL XIX-J-1-j. 1991. 62. d. 00414/5/91. Antall József levele Mihail Gorbacsovnak. 1991. augusztus 27. Közl: Sáringer, 2018. 216.o.

⁷⁰ Jeszenszky Géza (született: Budapest, 1941. november 10.) – jeles történész, egyetemi tanár. 1990–1994 között az Antall-kormány külügyminisztere, 1998–2002 között Magyarország washingtoni, majd 2011–2014 között norvégiai és izlandi nagykövete.

⁷¹ JESZENSZKY, 2019. 51.o. Bővebben Magyarország szomszédsgpolitikájáról lásd: JESZENSZKY, 2016.

vizsgálni, értékelni és vele a viszonyunkat rendezni [...].” Az 1918-as finn hasonlattal húzva párhuzamot Birnbauer így folytatja jelentését: „*Hibás az a felfogás, hogy a Szovjetunió most »elengedte« volt szövetségeseit, köztük Magyarországot. Valójában nem tudta megtartani őket*”.⁷² A külügyi munkatárs fő mondandója egybecseng Antall Józsefnek a „pizsamás” interjúja⁷³ során elhangzott álláspontjával, miszerint Kelet-Közép-Európában éppen azért került sor a rendszerváltozásokra, mert az államszocialista politika, vele együtt pedig egy egész gazdasági rendszer hullott szét. Sem Magyarországon, sem pedig Ukrajnában a szovjet hatalom nem nagylelkűségből engedte át az irányítást, hanem amiatt, mert önmaga már képtelennek bizonyult tovább a kezében tartani azt.⁷⁴

Birnbauer egy érdekes hasonlattal is él: „*A magyar-szovjet viszonyban a kis Magyarország helyzete olyannak tűnik, mint a cirkuszban sokszor látható törékeny állatszeliidítő, aki mosolygva tigrisekkel és oroszlánokkal parolázik, de ösztöneiben éberül ügyel a törvényre, hogy a biztonsági zónának nevezett távolságtartástól függ a léte. Jack London egyik hajós elbeszélésében idézi a vitorláshajók kapitányainak kiadott tengerészeti utasítást: A Horn fok megkerüléséhez tarts Nyugatnak. Mindig tarts Nyugatnak. A mi feladatunk is most a Horn fok megkerülése*”.⁷⁵ Az Antall-kormány jó diplomáciai érzékét szemlélteti mind az „állatszeliidítő”, mind a vitorlás hajókapitány attitűdje, hisz minden esetben fellépett saját érdekei mellett, viszont ezt a biztonsági vonalakon belül tette – a tagköztársaságokkal való kapcsolatépítés terén is. Minő érdekesség, hogy Páldi András,⁷⁶ Magyarország kijevi főkonzulja, a későbbiekben pedig nagykövete 1996-ban kiadott visszaemlékezéseinek a borítóján is egy cirkuszi porondon lévő férfi és egy oroszlán fekete-fehér képe van ábrázolva.⁷⁷

⁷²MNL OL XIX-J-1-j. 1991. 65. dob. 145-1-19-002138. Birnbauer József éves beszámoló jelentése. Moszkva, 1991. július 2., 8.o.

⁷³ Pizsamás interjúként vált ismertté az az Antall Józseffel készített interjú, melyet a taxisblokádnál egy nappal, 1990. október 28-án készített vele Feledy Péter. Az események leforgása idején Antall a Kútvölgyi Kórházban volt kezelés alatt, egy nyirokcsomóműtét után lábadozott. Az interjú teljes szövege hozzáférhető az Antall József Baráti Társaság hivatalos honlapján.

⁷⁴ Vö: ERDŐDY, 2015. 61.o.

⁷⁵ MNL OL XIX-J-1-j. 1991. 65. dob. 145-1-19-002138. Birnbauer József éves beszámoló jelentése. Moszkva, 1991. július 2.

⁷⁶ Páldi András (született: Rákóczi József, 1927. február 14.) – végzettsége szerint közgazdász, 1986–1992 között Magyarország kijevi főkonzulja, később pedig nagykövete. 1992 márciusában visszahívták Budapestre, utódja Varga István nagykövet lett. Bővebben lásd: PÁLDI, 1996., BARÁTH – GECSÉNYI, 2015., 235.o.

⁷⁷ A mű teljes adatait lásd a felhasznált irodalomban.

A példátlan magyar kapcsolatépítésnek és támogatásnak az ukrán fél is tudatában volt. Jeszenszky nem alaptalanul jelenti ki, hogy „Zlenko megérezte, hogy nagy lehetőségeket kínál a magyar kapcsolat a függetlenségi törekvések precedenst teremtő támogatásával”.⁷⁸ Mint azt Entz Géza⁷⁹ államtitkár 1991. február 22-i látogatásakor megfogalmazta, az ukrán külügyér számára nem volt titok, hogy „sokan attól teszik függővé az Ukrajnával való kapcsolataik fejlesztését, hogy mit szól ehhez Moszkva, vagy milyen lesz a szövetségi szerződés.” Ugyanakkor Zlenko „elmondta, hogy a SZ[ovjet]U[nió] külügyminiszteriuma, maga Besszmertnih miniszter⁸⁰ elismeri Ukrajna speciális érdekeit” és hogy „Besszmertnih egyetért az ukrán–magyar konzuli egyezmény megkötésével és helyesli ukrán konzulátusok nyitását külföldön [...] Leszögezte, hogy Moszkva támogatja az ukrán külpolitikai törekvéseket”.⁸¹

Az akkori ukrán külügyér jó diplomáciai taktusát bizonyítja egy vele készített tudományos videó interjúban adott válasza. Zlenko Ukrajna Magyarországgal való kapcsolatépítésével összefüggően azt nyilatkozta, hogy Magyarország már az ukrán függetlenség kikiáltása előtt úgy bánt Ukrajnának a küldöttségeivel, mint akik már tényszerűen független államot képviselnek. Ezt nem csak szóban, hanem tettekben is kimutatta, utalva itt a Leonyid Kravcsuk által vezetett delegációra, mely 1991 májusában kilenc aláírt szerződéssel tért vissza Kijevbe:

„– Akkor, mikor Ukrajna még a Szovjetunió tagja volt, mi már egy balom aláírt dokumentummal jöttünk vissza, érti?

- Lehet úgy mondani, hogy nemzetközi szinten elismert dokumentumok?
- Pontosan, pontosan... És pont ezért szeretném kiemelni, hogy mindegyik szomszédos ország közül a kezdetekben a legnagyobb megértést Magyarországtól kaptuk, még a [1991. december 1-ei] referendum előtt, még előtte [...] Más országokkal is jól alakult a kapcsolatépítésünk, de ilyen nyíltan, egyértelműen, ilyen

⁷⁸ JESZENSZKY, 2016. 163.o.

⁷⁹ Entz Géza (született: Kolozsnár, 1949. május 24.) – magyar művészettörténész, topográfus. 1987-ben – az a Magyar Demokrata Fórum (MDF) alapító tagja. 1989–1990 között – a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi titkárság dolgozója. 1990. és 1994-ben – országgyűlési képviselőjelölt. 1990-1992 között – a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, a Tudománypolitikai Kollégium alelnöke. 1992-1994 között – címzetes államtitkár, a Határon Túli Magyarok Hivatalának elnöke. Sáringer János nyomán. Sáringer, 2018., 82.o.

⁸⁰ Alekszandr Alekszandrovics Besszmertnih (született: 1933) – szovjet diplomata, tevékenységének kezdetét 1957-re nyúlhat vissza. 1991. január 15. – augusztus 28. között a Szovjetunió külügyminisztere.

⁸¹ MNL OL XIX–J–1–j. 1991. 58. dob. 145-1-00788/1991. Magyar–ukrán közvetlen kapcsolatok. Rejtjel távirat. 1991. február 22.

megértéssel a saját célkitűzéseink és jelen helyzetünk kapcsán, valamint annak megerősítése, hogy támogatást kapunk bármilyen helyzetben – ezt akkor csak a magyar kormánytól, csak Magyarországtól kaptuk”.⁸²

Viszont feltételezhető, hogy a magyar-ukrán kapcsolatépítésre az ukrán vezetőségnek messzemenően nem minden tagja tekintett fenntartások nélkül. Ebből az aspektusból különösen érdekes magának Leonyid Kravcsuknak a személye.⁸³ A kutatás jelenlegi helyzete szerint csak a visszaemlékezéseit,⁸⁴ illetve a vele készített interjúgyűjteményeket⁸⁵ volt módomban megvizsgálni. Ezek tükrében viszont nagyon érdekes, hogy az a személy, aki precedenst nem ismerő módon kilenc aláírt dokumentummal tért haza Kijevbe 1991. június 1-ét követően – hogy egyéb egyezmények aláírását ne említsük –, semmilyen szinten nem reflektált az Ukrán SZSZK-nak, később pedig a már független Ukrán Köztársaságnak a Magyar Köztársasággal akkoriban folytatott kapcsolatépítésére.⁸⁶ A hasonló hallgatást Kravcsuk esetében aligha lehet rossz helyzetfelismerésnek, tapasztalatlanságnak, vagy feledékenységnek betudni. Annál is inkább, mert egy 1990. szeptember 5-i keltezésű rejtjel táviratban arról a beszámolórol olvashat a kutató, mely Zlenko ukrán külügyminiszter 1990. augusztusi budapesti látogatását illetően fogalmazódott meg. Ez utóbbi utalásából kiderül, hogy igen is számon tartották a Magyar Köztársasággal való kapcsolatokat Kijevben. A III. Területi Főosztálynak címzett dokumentum a következőket tartalmazza: „Az egyik minisztériumi vezető megmutatta azt a levelet, amelyet a Legfelsőbb Tanács elnökének hivatala küldött a minisztériumnak Zlenko magyarországi [1990. szeptemberi] látogatásával kapcsolatban. A levél nagyon

⁸² Interjú Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszterrel. 1. felvétel, a beszélgetés 48–51 perce. In: РОЗПАД РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ. УСНА ІСТОРІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ – 1988–1991. Vö: MNL OL XIX–J–1–j. 1991. 60. dob. 145-13-00218/2/1991. Rejtjel távirat. Zlenko ukrán külügyminiszter megjegyzései. 1991. május 8.

⁸³ *Leonyid Kravcsuk (született: 1934. január 10.)* – 1991. és 1994. között a független Ukrajna első elnöke. A szovjet rendszer idején a USZKP tevékeny tagja, 1988–1990 között az Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottsága ideológiai részlegének a vezetője. 1990 márciusában megválasztották az Ukrán Népköztársaság parlamenti képviselőjének, 1990 júliusában pedig a szovjet ukrán parlament házelnöke lett. Csak az 1991 augusztusában megtörtént moszkvai puccsot követően lépett ki a kommunista pártból és állt az szovjetukrán politikum élére Ukrajna függetlenségének kimondásakor 1991. augusztus 24-én. Bővebben Kravcsuk életrajzát lásd: КОКОТЮХА, 2013.

⁸⁴ КРАВЧУК, 1992; Uő, 2019.

⁸⁵ КРАВЧУК, 1994.; Interjú Leonyid Kravcsuk ukrán elnökkel, 1–9. rész. In: Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991.

⁸⁶ Vö: ШАПОВАЛ, 2009. 276.o.

pozitívan értékeli a tárgyalásokat és a két külügyminiszter nyilatkozatát. Hangsúlyozza, hogy a budapesti meghívás elősegíti Ukrajna szuverenitásának nemzetközi elismerését.

A levél ismerteti a két ország vezetőinek tervezett találkozóját: Göncz Árpád és Jeszenszky Géza kijevi és V. Maszol miniszterelnök budapesti látogatását. Felkéri a minisztériumokat, hogy szept[ember]. 15-ig tegyenek javaslatokat a tárgyalásokra való felkészüléshez, az ukrán–magyar kapcsolatok sokoldalú fejlesztése érdekében.⁸⁷ Érdeemes megjegyezni, hogy akkoriban – 1990 júliusa – 1991 decembere között – a Legfelsőbb Tanács elnöke Leonyid Kravcsuk volt, így aligha lehetett kevésbé informált a hivatalánál. Hasonló habitust lehet fellelni egy másik jelentésből, már Dmitro Pavlicskot, a Legfelsőbb Tanács külügyi biztosát illetően, aki mindamelllett az ukrán nemzeti-demokratikus ellenzék egyik vezetője volt. A jelentés Pavlicsko egyik 1990. augusztus 2-i sajtótájékoztatójára reagált, melyre „a konzulátusokat nem hívták meg, mert velük külön találkozót szerveznek majd”. Kiemelve azt, hogy a sajtó szó szerint idézi Pavlicsko szavait,⁸⁸ a jelentés is annak idézetét közli: „A külügyi bizottságban meghatároztuk, hogy szoros kölcsönös kapcsolatokat mindenekelőtt legközelebbi szomszédainkkal kell kialakítani, valamint azokkal az országokkal, ahol különösen nemzeti érdekeink vannak. Itt konkrétan meg lehet nevezni Lengyelországot, Csehszlovákiát, Romániát, Törökországot, illetve az USA-t, Kanadát, Ausztráliát, az NSZK-t, Angliát, Franciaországot, ahol nagy ukrán közösségek vannak, melyek készek nekünk segíteni”. Következtetésként az egyébként anonim maradó jelentésíró arra jut, hogy „véleményem szerint Magyarország említésének mellőzése nem lehet véletlen, az ukrán külpolitika magyar relációjának kevésbé fontos voltára vagy esetleges politikai fenntartásaira utal”.⁸⁹ Az eddigi kutatási eredmények tükrében nem alaptalan azt feltételezni, hogy Pavlicsko és Kravcsuk között a magyar–ukrán kapcsolatokhoz való viszonyulásban és hozzáállásban lehetnek közös nevezők.

Ugyanakkor nézetkülönbségek nem csak az ukrán fél hozzáállásában tapasztalhatók. A magyar–ukrán kapcsolatépítés menetét és irányainak prioritását illetően a magyar külügyön belül, pontosabban a kijevi magyar főkonzul, valamint a magyar külügyminiszter között már 1990–1991 folyamán megmutakoztak koncepcionális különbségek. Ez abban érhető

⁸⁷ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 71. dob. 002933/1990. Magyar–ukrán kapcsolatok. Rejtjel távirat. Kijev. 1990. szeptember 5.

⁸⁸ A sajtóorgánum neve nincs megadva.

⁸⁹ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 71. dob. 145-10-002791/1990. Pavlicsko az ukrán külpolitikáról. Rejtjel távirat. 1990. augusztus 6.

tetten, hogy Páldi András már 1990 júliusában „*politikai hibaként*” róttá fel a magyar diplomácia számára, hogy miközben több magyar delegáció is tett látogatást Kárpátaljára, közülük egy sem ment el Kijevbe.⁹⁰ Mindamellett a jelen tanulmányban a szerzőnek nem célja ennek tárgyalása.

IV. A KAPCSOLATÉPÍTÉS PROTOKOLLÁRIS NEHÉZSÉGEI

A kétoldalú kapcsolatépítésnek protokolláris jellegű nehézségei is voltak, igaz, a fentiekhez hasonló Aboimov-féle látogatásokat nem ezek okozták. Dmitro Tkacs,⁹¹ Ukrajna első magyarországi nagykövete egyik tanulmányában, amelyben Magyarország diplomáciai protokollját tárgyalja, a legfelsőbb szintű diplomáciai látogatások sajátosságait vázolja épp ezt emelte ki: „*A független demokratikus Magyarország létezése óta [a magyar] ceremonialis eljárás kétszer volt megszűve*”.⁹² Mint azt jelzi is, érdekes módon mindkét esetben a szokástól való eltérés Ukrajnához volt köthető. Az első ilyen eset épp 1991 májusára, az ukrán delegáció látogatására esett. A gond abból adódott, hogy a magyar protokoll akkor először és – valószínűleg – utoljára szembesült azzal a problémával, hogy legfelsőbb szinten kellett fogadnia egy olyan küldöttséget, melyet nem egy adott ország elnöke vagy miniszterelnöke, hanem az adott ország parlamentjének elnöke vezetett.⁹³ Az sem tette sokkal egyszerűbbé a helyzetet, hogy Ukrajna Szuverenitási Deklarációjának⁹⁴ elfogadására 1990. július 16-án ekkorra már sor került.⁹⁵

Az esetet tovább bonyolította a Szovjetunió reakciója az ukrán küldöttség fogadásának szintjére és módjára, hiszen akkor még a Szovjet Mihail Gorbacsovval az élen valóság volt, és elvileg csak neki járt volna

⁹⁰ MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 78. dob. 145-93-2633. Beszámoló kijevei főkonzulátus az 1989–1990. évi tevékenységéről. Kijev, 1990. július 17.

⁹¹ *Dmitro Tkacs (szül. 1950. december 22., Turijcske, Volínyi terület, Ukrajna SZSZK)* – politikatudományok kandidátusa és történettudományok doktora. 1989 és 1992 között – a Szovjetunió magyarországi nagykövetségének tanácsosa, első titkára. 1992 februárjától – 1992 májusáig Ukrajna ideiglenes ügyvivője Magyarországon. Ezt követően 1992–1997 és 2006–2010 között Ukrajna rendkívüli és meghatalmazott követe Magyarországon. Jelenleg egy ukrainai magánegyetem oktatója és rektor helyettese. Tkacs életrajza és munkásságának főbb állomásai elérhetők az *Університет КРОК* hivatalos felületén. Forrás: <https://www.krok.edu.ua/ua/pro-krok/spivrobotniki/tkach-dmitro-ivanovich>

⁹² ТКАЧ, 2011. 3.o.

⁹³ IBIDEM., 4.o.

⁹⁴ ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ. № 55–XII від 16.07.1990 р.

⁹⁵ Bővebben lásd: FEDINEC – HORVÁTH – TÓTH, 2016. 60.o.

hasonló fogadtatás. Éppen ez a megközelítés – az, hogy a Szovjetunió hanyatlása közepette a továbbiakban milyen feltételek mellett és hogyan épült (pontosabban: épülhetett) a Moszkva, Budapest és Kijev közötti kapcsolat – a Magyarország és Ukrajna közötti kapcsolatépítésnek másik kényes oldalát adta.

A hasonló viselkedés nem meglepő, ugyanis a szovjet éra létének idején a Moszkvában központosult vezetés az erő szemszögéből működött. A Szovjetunió nemzetek konglomerátumából összekapcsolt nagyhatalom volt, melynek az Ukrán SZSZK szerves részét alkotta. Így nem meglepő, hogy a krízis közepette Moszkva a tizenöt tagköztársaságból az Ukrán SZSZK-ban végbemenő változásoknak – a balti államokhoz hasonlóan – megkülönböztetett figyelmet szentelt. Bár az ukrán rész a szocialista állam lakosságának csak a 20%-át adta,⁹⁶ viszont ami a valós értékét jelentette az az, hogy Moszkva számára stratégiai és védelmi, valamint hadi- és hadipari szempontból volt módfelett fontos térség. Elegendő csak a Krím-félsziget, vagy az atomfegyverek kérdését.

Végeredményben Dmitro Tkacs következtetései Magyarországgal szemben nagyon elismerőek: *„minden olyan kísérlet, amely az ukrán–magyar kapcsolatok megalapozását akadályozta volna, hiábavalónak bizonyult. Már maga a legfelsőbb szintű ukrán küldöttség magyarországi látogatásának ténye, az államelnökkel, a miniszterelnökkel, az Országgyűlés elnökével történt tárgyalások, az aláírt okmányok mind azt jelezték, hogy a magyarok még a Szovjetunió fennállása idején de facto elismerték államunk függetlenségét”*.⁹⁷

KONKLÚZIÓ

Összegezve a tanulmányban ismertetett fejezeteket megállapítható, hogy a magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatépítést különböző akadályozó tényezők övezték. Ezek közül a leglátványosabbnak a jogi háttérű nehézségek bizonyultak, melyek maguk részéről indikálták a Moszkvával való diplomáciai súrlódásokat is. Összevetve az 1977-es szovjetorosz, valamint az 1978-as szovjetukrán alkotmányokat az ukrán tagköztársaság példáján egyértelművé válik a szovjet tagköztársaságok függetlenségének és önrendelkezésének fikciója. Az 1990 júliusában törvénybe iktatott

⁹⁶ ПЛОХИЙ, 2019. 17.o.

⁹⁷ ТКАЧ, 2006. 233.o. Vö. JESZENSZKY, 2016. 163.o. PÓTI, 2001. 28.o.

Szuverenitási Deklarációval főképp épp ennek orvoslását igyekezett jogi alapra helyezni az ukrán fél.

A magyar fél az új keleti politika kiépítésének és a függetlenedő szovjet tagköztársaságokkal való kapcsolatfelvételének jelentőségét és sürgősségét, továbbá a mihamarabbi kivitelezhetőségét hamar felismerte és jól átlátta. A precedens nélküli magyar együttműködési és támogatási készséget az ukrán fél is felismerte és hangot is adott neki. Ezekről tanúskodik levéltári források egész sorozata. Ugyanakkor Moszkvát illetően ezt a valóban nagyon fontos, stratégiai jelentőségű külpolitikai célt és irányvonalat Budapest roppant kimért diplomáciai lépésekkel igyekezett megvalósítani. Bár a Szovjetunió krízisének egyre csak erősödő jellege közepette minél tovább, annál gyengébbé vált a Moszkvától való függés, ennek ellenére az 1990-es évek fordulóján az ukrán–magyar kapcsolatépítés több jogi és diplomáciai nehézségbe is ütközött.

Ez utóbbiak főképp 1991 telén–tavaszán voltak szembeütnőek, mielőtt a Leonyid Kravcsuk által vezetett ukrán delegáció májusban Budapestre nem érkezett. Ukrajna függetlenné válásáig viszont további – többek között protokolláris jellegű – problémákkal is szembesülnie kellett a magyar félnek. Ugyanakkor a vizsgált források alapján megállapítható, hogy mind a magyar, úgy az ukrán fél részéről kölcsönös volt az érdek a jószomszédi kapcsolat kialakításában, amihez roppant kimérten, az aktuális helyzeteket figyelembe véve lépéseket is tettek. Magyar részről ez nagyrészt az új keleti politikában és a nemzeti politikában nyerte értelmét, ukrán részről pedig a tagköztársaság függetlenedésének legitimációja és annak minél több pillérre történő jogi és diplomáciai elhelyezésében nyerte értelmét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A PIZSAMÁS INTERJÚ. In: Antall József Baráti Társaság hivatalos honlapja.
Elérhető: http://www.antalljosef.hu/hu/a_pizsamas_interju (Letöltve: 2021.03.18)
- ANDREW WILSON (2000): *The Ukrainians: Unexpected Nation*, New York, Yale University Press
- ANTALL JÓZSEF (1994): *Modell és valóság*, II. Budapest: Atheneum Nyomda Rt.

- BARÁTH MAGDOLNA – GECSÉNYI LAJOS (2015): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945-1990.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
- ERDŐDY GÁBOR (2015): *Antall József a rendszerváltoztatás sajátosságairól.* In: Cservák Csaba – Hoppál K. Bulcsú (szerk.): *Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 57–80.o.
- FEDINEC CSILLA – HALÁSZ IVÁN – TÓTH MIHÁLY (2016): *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram
- INTERJÚ ANATOLIJ ZLENKO UKRÁN KÜLÜGYMINISZTERREL. In: Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991. Elérhető: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/587/> (Letöltve: 2020.09.10)
- INTERJÚ LEONYID KRAVCSUK UKRÁN ELNÖKKEL. In: Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991. Elérhető: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/510/> (Letöltve: 2020.09.10)
- INTERJÚ MIHAIL GORBACSOVVAL. In: Розпад Радянського Союзу. Усна історія Незалежної України – 1988–1991. Elérhető: <http://oralhistory.org.ua/interview-ua/451/> (Letöltve: 2020.10.01)
- JESZENSZKY GÉZA (2016): *Kísérletek a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédügyi politikája a rendszerváltás éveiben.* Budapest, Osiris Kiadó
- JESZENSZKY GÉZA (2019): *Az 1991-es magyar–ukrán alapszerződés jelentősége.* In: Fedinec Csilla (szerk.): „Kijevi csirke”. (Geo)politika a mai Ukrajnában. Budapest, Kalligram Kiadó–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
- KEMÉNY LÁSZLÓ (2017): *A Szovjetunióból a 21. század Oroszországáig.* Budapest, Russica Pannonicana
- KESKENY ERNŐ (2012): *A magyar–orosiz kapcsolatok 1989–2002.* Budapest, Századvég
- MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR, Budapest (MNL OL) XIX-J-1-j Külügyminisztérium TÜK iratok, valamint XIX-J-1-k Külügyminisztérium Általános iratok
- PALÁDI RENÁTA (2021): *Anatolij Zlenko, a független Ukrajna első külügyminisztere,* Újkor.hu – A velünk élő történelem. Elérhető: <https://ujkor.hu/content/anatolij-zlenko-fuggetlen-ukrajna-elso-kulugyminisztere> (Letöltve: 2021.04.04)
- PÁLDI ANDRÁS (1996): *Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kijevi emlékei 1986–1992.* Budapest, Belvárosi Könyvkiadó

- PÓTI LÁSZLÓ (2001): *Ukrajna kül- és biztonságpolitikája, 1990–2000*, Budapest, Stratégiai Védelmi Kutató Hivatal.
- PRITZ PÁL (2015): *Antall József politikai nézetei*. In: Cservák Csaba–Hoppál K. Bulcsú (szerk.): *Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 197–213.o.
- SÁRINGER JÁNOS (2015): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához* (1990. május – 1990. december). I. kötet. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló
- SÁRINGER JÁNOS (2018): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához* (1991. január – 1991. december). II. kötet. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló
- TATJANA BILKOVA (2010): *Oroszország külpolitikája. A liberalizmustól a realizmusig*. Budapest, Russica Pannonicana
- КРИВЧИК Г. Г. – КОШАРНА Г. Д. (é. n.): *Організація влади в СРСР за конституцією «розвинутого соціалізму»*. Elérhető: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1693/1/organiz.pdf> (Letöltve: 2021.02.03)
- ГОРБАЧЁВ МИХАИЛ (1995): *Жизнь и реформы. Т. 2., Москва, Новости Декларация про державний суверенітет України*. № 55-XII від 16.07.1990 р. Elérhető: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (Letöltve: 2021.03.19)
- ДЕРЕВІНСЬКИЙ ВАСИЛЬ (2017): *В'ячеслав Чорновіл. Харків, Книжковий клуб ЗАКОН УКРАЇНИ ВІД 28 ЧЕРВНЯ 1996 РОКУ № 254/96-ВР «Про прийняття Конституції України і введення її в дію»*. Elérhető: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Letöltve: 2020.12.01)
- КАСЬЯНОВ ГЕОРГІЙ (2008): *Україна 1991–2007. Нариси новітньої історії*. Київ, Наш Час
- КОКОТЮХА АНДРІЙ (2013): *Леонід Кравчук. Київ, ПАТ «ДАК Укрвидавполіграфія»*
- КОНСТИТУЦІЯ (ОСНОВНИЙ ЗАКОН) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦІАЛІСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛІК, 1977 г.
- КОНСТИТУЦІЯ (ОСНОВНИЙ ЗАКОН) УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ, 1978. Elérhető: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> (Letöltve: 2020.12.01)
- КРАВЧУК ЛЕОНІД (1992): *Є така держава – Україна. Київ, Глобус*
- КРАВЧУК ЛЕОНІД (1992): *Перший про владу*. Київ, (k. n.)

- КРАВЧУК ЛЕОНІД (1994): *Останні дні імперії... Перші роки надії*. Київ, Довіра
- МИРОНЕНКО О. М. – УСЕНКО І. Б. (2009): *Конституція СРСР 1977*. In: Смолій В. А. (голова редкол.) та ін.: *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 5., Кон — Кю*. Київ, Інститут історії України, Наукова думка
- ПЛОХІЙ СЕРГІЙ (2019): *Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу*. Харків, Книжковий клуб
- СЛОУСАРЕНКО А. – ТОМЕНКО М. (1997): *Історія української Конституції*. Київ, В-во «Право».
- ТКАЧ ДМИТРО: *ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН*. In: *Україна–Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.)*. Київ, 2006
- ТКАЧ ДМИТРО (2011): *Дипломатичний протокол в Угорській Республіці: загальне, особливе*. (к. н.) Elérhető: <https://www.krok.edu.ua/download/publikatsiji/tkach-dmitro-ivanovich/dmitro-tkach-publikatsiya-005.pdf> (Letöltve: 2021.02.19)
- ТКАЧ ІВАНОВИЧ ДМИТРО. In: *Університет КРОК hivatalos honlapja*. Elérhető: <https://www.krok.edu.ua/ua/pro-krok/spivrobitniki/tkach-dmitro-ivanovich> (Letöltve: 2021.03.18)
- ШАПОВАЛ Ю. І. (2009): *Кравчук Леонід Макарович*. In: Смолій В. А. (голова редкол.) та ін.: *Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 5., Кон–Кю*. Київ, Інститут історії України НАН України, Наукова думка

A NEMZETKÖZI ÁTALAKULÁSOKHOZ KAPCSOLÓDÓ ADÓKÖTELEZETTSÉGEK ÉS A LETELEPEDÉS SZABADSÁGÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA ALAPJÁN

Context on the taxation of cross-border mergers and the
freedom of establishment according to the case-law of the
European Court of Justice

Boros Anikó Emese¹

Absztrakt: Az Európai Unió egységes belső piaca a magánszemélyek és a vállalkozások számára egyaránt biztosítja az uniós alapszabadságok – úgymint az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása – gyakorlásának lehetőségét. Ennek keretében a vállalkozások jogosultak bármely tagállamban letelepedni, továbbá a különböző tagállamokban letelepedett vállalkozások határokon átívelő szerkezetátalakítási tranzakciókban részt venni. Ezen tranzakciókra vonatkozóan közös adóztatási rendszer alkalmazandó, azonban a vonatkozó jogharmonizáció alacsony fokú, ennél fogva a részletszabályokat a tagállamok maguk állapítják meg. Mindezek következtében a tagállami előírások számos esetben eltérően kezelik a tisztán belföldi ügyleteket és a határokon átívelő tranzakciókat, mely alkalmas arra, hogy korlátozza a letelepedés szabadságát. Ezt a megállapítást az Európai Unió Bíróságának előzetes döntéshozatali eljárásban született, alábbiakban bemutatásra kerülő ítéletei is alátámasztják. Az előzetes döntéshozatali eljárás keretében született ítéletek célja az uniós normák egységes értelmezésének és alkalmazásának biztosítása. Tekintettel arra, hogy a vonatkozó magyar előírások felülvizsgálatára még nem került sor előzetes döntéshozatali eljárás keretében, jelen tanulmány

¹ dr. Boros Anikó Emese. A szerző az adózás területén több mint tízéves gyakorlati tapasztalattal bíró szakember, aki jogász, adótanácsadó, mérlegképes könyvelő, okleveles nemzetköziadó-szakértő végzettséggel és az IBFD által kiállított APCIT (*Advanced Professional Certificate in International Taxation*) tanúsítvánnyal rendelkezik. Email címe: aeboros@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9532-8476>

ezeket is összegzi egy rövid kitekintés keretében, a bemutatott bírsági ítéletek fényében. Azokon a területeken, melyek esetében alacsony fokú a jogharmonizáció (pl. a nemzetközi átalakulások adózása) kiemelten fontos, hogy a jogalkotók ismerjék és alkalmazzák az előzetes döntéshozatali eljárás keretében született ítéletekben megfogalmazott elveket.

Kulcsszavak: nemzetközi átalakulások adózása; M&A; átalakulási irányelv; letelepedés szabadsága; az Európai Unió Bíróságának esetjoga

Abstract: The single internal market of the European Union provides the possibility for the practice of freedoms of the EU – i.e., the movement of goods, services, people and capital – for people and businesses. In the context of that, businesses are entitled to be established in any member state; and businesses established in separate member states are entitled to participate in cross-border restructuring transactions. Common system of taxation shall be applied regarding these transactions; however, the level of the respective law harmonization is low, therefore the detailed rules are laid down by the member states. As a result, in several cases, national rules treat domestic transactions and cross-border mergers in a different way which is liable to restrict the freedom of establishment. This finding is evidenced by preliminary rulings of the European Court of Justice set out below.

Having regard that the respective Hungarian rules were not reviewed in a preliminary ruling procedure yet, this paper is summarizing them briefly, in the light of the analyzed preliminary rulings. The purpose of the preliminary rulings is to ensure the common interpretation and application of the EU law. It is crucial that legislators know and apply the principles set out in preliminary rulings regarding areas with a low level of law harmonization (e.g., cross-border mergers).

Keywords: taxation of cross-border mergers; M&A; merger directive, freedom of establishment; case-law of the European Court of Justice

BEVEZETÉS

A határokon átnyúló szerkezetátalakítások (nemzetközi átalakulások) az Európai Unió (EU) belső piacának hatékony működéséhez szükségesek. Az egyes tagállamok adóügyi rendelkezései akadályozhatják, korlátozhatják, továbbá hátrányosan érinthetik a határokon átnyúló műveleteket a tisztán

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

belföldi (az adott tagállamon belüli) szerkezetátalakításokhoz képest. Erre tekintettel vált szükségessé a határokon átívelő szerkezetátalakításokra vonatkozóan a verseny szempontjából semleges adójogszabályok bevezetése, az egyes tagállami szabályokból eredő korlátozások, hátrányok megszüntetése.²

Az EU legjelentősebb alapkövét jelentő belső piac kialakításakor a zökkenőmentes működés biztosítása érdekében a tagállamok elsődlegesen a közvetett adók szabályozásának harmonizálására helyezték a hangsúlyt. Az évek során nyilvánvalóvá vált, hogy a tagállamok jövedelemadó és egyéb közvetlen adó szabályai közötti eltéréseknek versenytorzító hatása lehet. Ekkor került a figyelem középpontjába a közvetlen adók szabályainak közelítése.

Mindezek következtében a közvetett adók területén a tagállamok jogalkotási szabadsága jelentős mértékben korlátozott, ezért a közvetlen adók területén megmaradt szuverenitásukat a tagállamok fokozottan védik. Ennek eredményeképpen a közvetlen adók területén nem is igazán beszélhetünk jogharmonizációról, hanem csak az adópolitikák koordinációjáról, közelítéséről. A közvetlen adók területén a pozitív harmonizáció (azaz a jogszabályok közelítése) alacsony fokú, a tagállamok szabályai közötti eltérések jelentősek. A közvetlen adók területén született irányelvek személyi és tárgyi hatálya meglehetősen szűkre szabott. A negatív adóharmonizációs folyamat, a jogszabályok közelítése tiltó szabályok megfogalmazásával valósul meg. Ebben a folyamatban tölt be kiemelkedő szerepet az Európai Unió Bírósága (EUB), mely az ítéletek meghozatala során nem csupán a vonatkozó adójogszabályokat vizsgálja, hanem az uniós jog egyéb alaptételeit is figyelembe veszi.³

Hipotézisem, hogy az Átalakulási Irányelv⁴ rendelkezéseinek a nemzeti jogszabályi környezetbe történő átültetése eredményeként létrejövő előírások – a tagállami szuverenitásra és az alacsony fokú pozitív harmonizációra tekintettel – számos esetben eltérően kezelik a határokon átívelő szerkezetátalakításokat, korlátozva ezzel a letelepedés szabadságát.

Tanulmányomban az Átalakulási Irányelv és a letelepedés szabadsága, illetőleg a közöttük fennálló összefüggések ismertetését követően három

² 2009/133/EK TANÁCSI IRÁNYELV, Preambulum (2) – (3)

³ BÉKÉS, 2013. 12-15.o

⁴ 90/434/EGK tanácsi irányelv és az azt felváltó 2009/133/EK tanácsi irányelv. A továbbiakban az „Átalakulási irányelv”-re hivatkozom, amennyiben az adott állítás a korábbi és a jelenleg hatályos irányelv esetében is helytálló.

előzetes döntéshozatali eljárásban született EUB ítélet részletes elemzése révén igazolom a hipotézist. A tanulmányt a vonatkozó magyar előírások rövid bemutatásával és értékelésével zárom.

I. ELMÉLETI HÁTTÉR

1.1. Az átalakulási irányelv

A határokon átívelő szerkezetátalakítások adóztatásának részletszabályait elsőként a 90/434/EGK Átalakulási irányelv tartalmazta, mely számos módosítást követően 2009-ben a 2009/133/EK Átalakulási irányelv keretében újrakodifikálásra került.⁵

Az Átalakulási irányelv hatálya alá a következő szerkezetátalakítások tartoznak: egyesülés, szétválás, részleges szétválás, eszközátruházás, részesedéscsere. Az irányelv rendelkezéseit olyan szerkezetátalakítások esetében kell alkalmazni, melyekben kettő vagy több tagállam társaságai érintettek.

Az Átalakulási irányelv legfontosabb célkitűzése az adósemlegesség, mely nem adómentességet jelent, hanem az adóztatás halasztását (általában) a tőkenyeresség realizálódásáig. A gyakorlatban ez úgy valósul meg, hogy az adókötelezettség a szerkezetátalakítással egyidejűleg beáll, de az adófizetési kötelezettség felfüggesztésre kerül. Az adósemlegesség céljával kis mértékben ellentétes az adóztatási jogok egyensúlyának megőrzésére irányuló törekvés, melynek értelmében a keletkezett tőkenyeresség adóztatásának joga megilleti a tagállamot azon időszak vonatkozásában, amikor a szerkezetátalakítással érintett társaság ebben a tagállamban belföldi illetőségű volt, abban az esetben is, ha a tőkenyeresség realizálódásakor a társaság már nem minősül belföldi illetőségűnek. Az egyenlő elbánás elve alapján a határokon átívelő szerkezetátalakításokban résztvevő társaságok nem kerülhetnek hátrányosabb helyzetbe, mint a belföldi átalakulásban érintett vállalkozások. A 2009/133/EK Átalakulási irányelv tartalmazza a kettős adóztatás elkerülésére irányuló célkitűzést is.⁶

⁵ ERDŐS, 2016. 31-32.o

⁶ ERDŐS, 2016. 35.o

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

1.2. A letelepedés szabadsága

Az EUB ítélkezési gyakorlatának értelmében a közvetlen adók a tagállamok hatáskörébe tartoznak, azonban a tagállamok hatáskörüket az unió jog tiszteletben tartásával kötelesek gyakorolni.⁷

Az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés (EUMSZ) rendelkezései⁸ szerint a letelepedés szabadságának alapvető célja annak biztosítása, hogy a fogadó tagállam a saját állampolgáraival, a nemzeti joga szerint alapított társaságokkal azonos bánásmódban részesítse a más tagállamból érkezőket. A letelepedés szabadságára vonatkozó előírások kizárják azt is, hogy a származási állam megakadályozza állampolgárai és a nemzeti joga szerint alapított társaságok számára a letelepedést egy másik tagállamban.⁹ A letelepedés szabadságának korlátozását jelenti minden olyan intézkedés, mely e szabadság gyakorlását tiltja, korlátozza vagy kevésbé vonzóvá teszi.¹⁰ Megállapítható továbbá a letelepedés szabadságának akadályozása abban az esetben, ha a származási tagállam eltérően kezeli a tisztán belföldi tevékenységet folytató társaságokat és a határon átívelő tevékenységet folytató társaságokat, és ez az eltérő bánásmód alkalmas arra, hogy visszatartsa a társaságokat a letelepedés szabadságának másik tagállamban való gyakorlásától.¹¹

A letelepedés szabadsága az elsődleges jog részét képezi. Az EUB már több ítéletében¹² kiemelte, hogy amennyiben az adott terület az EU szintjén kimerítően harmonizált, akkor bármely, azzal kapcsolatos nemzeti intézkedést a harmonizációs rendelkezések alapján kell megítélni, nem pedig

⁷ C-123/11 SZ. ÜGY 29. pont; C-446/03. SZ. ÜGY 29. pont; C-397/98. és C-410/98. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK 37. pont; C-251/98 SZ. ÜGY 17. pont; C-311/97 SZ. ÜGY 19. pont; C-250/95 SZ. ÜGY 19. pont; C-107/94 SZ. ÜGY 36. pont; C-80/94 SZ. ÜGY 16. pont; C-279/93 SZ. ÜGY 21. pont

⁸ EUMSZ 49. cikk

⁹ C-292/16. sz. ügy 24. pont; C-14/16 sz. ügy 58. pont; C-371/10. sz. ügy 35. pont; C-96/08. sz. 18. pont; C-157/07. SZ. ÜGY 29. pont; C-298/05. SZ. ÜGY 33. pont; C-264/96. SZ. ÜGY 21. pont

¹⁰ C-327/16 és C-421/16. sz. egyesített ügyek 74. pont; C-292/16. sz. ügy 25. pont; C-14/16 sz. ügy 59. pont; C-123/11 sz. ügy 32. pont; C-371/10. sz. ügy 36. pont; C-96/08. sz. 19. pont; C-157/07. SZ. ÜGY 30. pont; C-298/05. SZ. ÜGY 34. pont; C-442/02 SZ. ÜGY 11. pont; C-79/01. SZ. ÜGY 26. pont; C-439/99 SZ. ÜGY 22. pont

¹¹ C-371/10. SZ. ÜGY 37. pont; C-470/04. SZ. ÜGY 35. pont; C-9/02 SZ. ÜGY 46. pont;

¹² C-14/16 SZ. ÜGY 19. pont; C-198/14 SZ. ÜGY 40. pont; C-95/14 SZ. ÜGY 33. pont; C-421/12 SZ. ÜGY 63. pont; C-205/07 SZ. ÜGY 33. pont; C-322/01 SZ. ÜGY 64. pont

az elsődleges jog alapján. Az Átalakulási irányelv rendelkezései nem jelentenek kimerítő harmonizációt, a végrehajtáshoz szükséges részlet-szabályokat a tagállamoknak saját hatáskörben kell megalkotniuk.

Ettől függetlenül az a körülmény, hogy valamely nemzeti intézkedés megfelel a másodlagos jog valamely rendelkezésének, nem jelenti azt, hogy azokat nem kell az EK-Szerződés rendelkezései alapján vizsgálni.¹³ Az alapító szerződések elsődleges jogként valamennyi uniós jogalkotási aktus „alapját, határát és keretét” képezik.¹⁴ Ennek értelmében tehát az elsődleges jog rendelkezéseit – köztük a letelepedés szabadságát – a tagállamoknak a másodlagos jogi aktusok átültetése során is figyelembe kell venniük. A határokon átvelő szerkezetátalakítások vonatkozásában már megállapításra került, hogy azok a letelepedési szabadság gyakorlásának különleges, a belső piac megfelelő működése szempontjából fontos esetei. Ennek következtében a tagállamoknak ezen ügyletek szabályozásakor tekintettel kell lenniük a letelepedés szabadságára.¹⁵

Ezen körülmények alapozzák meg tehát azt, hogy az alábbiakban bemutatásra kerülő ügyekben a nemzeti bíróságok egy nemzetközi átalakulási ügyetet érintő nemzeti jogszabály és a letelepedés szabadsága összeegyeztethetőségének vizsgálatát kérték az EUB-tól.

A letelepedés szabadságának korlátozása az alábbi esetekben fogadható el:

- Egyrészt, ha a korlátozás objektíve nem összehasonlítható helyzetekre vonatkozik.¹⁶
- Másrészt, ha azt az uniós jogban elismert, közérdeken alapuló nyomós okok¹⁷ igazolják. Szükséges továbbá, hogy a korlátozás ebben az esetben is alkalmas legyen az elérni kívánt cél

¹³ C-158/96 SZ. ÜGY 25. pont; C-120/95 SZ. ÜGY 27. pont

¹⁴ JULIANE KOKOTT FŐTANÁCSNOK INDÍTVÁNYA A C-292/16. SZ. ÜGYBEN 20. pont

¹⁵ C-123/11 SZ. ÜGY 24. pont; C-411/03. SZ. ÜGY 19. pont

¹⁶ C-327/16. és a C-421/16. sz. egyesített ügyek 77. pont; C-292/16. sz. ügy 28. pont; C-48/13 SZ. ÜGY 23. pont; C-123/11 SZ. ÜGY 33. pont; C-18/11 SZ. ÜGY 17. pont; C-446/04.SZ. ÜGY 167.pont

¹⁷ A 2006/123/EK parlamenti és tanácsi irányelv 4. cikkének 8. pontjában foglaltak értelmében közérdeken alapuló nyomós okok az EUB joggyakorlatában ilyenként elismert indokok, köztük az alábbiak: közrend; közbiztonság; közegészség; a szociális biztonsági rendszer pénzügyi egyensúlyának megőrzése; a fogyasztók, a szolgáltatások igénybevevői és a munkavállalók védelme; a kereskedelmi ügyletek méltányossága; a család elleni küzdelem; a környezet és a városi környezet védelme; állategészségügy; szellemi tulajdon; a nemzeti történelmi és művészeti örökség megőrzése; szociálpolitikai és kultúrpolitikai célok

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

megvalósításának biztosítására, és ne lépje túl az ahhoz szükséges mértéket.¹⁸

II. AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATA

Az EUMSZ 267. cikkének értelmében az EUB hatáskörrel rendelkezik előzetes döntés meghozatalára a Szerződések¹⁹ értelmezésének, továbbá az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok jogi aktusainak érvényességének és értelmezésének kérdésében. Az előzetes döntéshozatali eljárásban született, adózás tárgyú ítéletek döntő többsége közvetett adózással kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. A jövedelemadókat érintő ítéletek száma csekély, ugyanakkor jelentőségük kiemelt az alacsony fokú pozitív jogharmonizációra tekintettel. A nemzetközi átalakulások kapcsán figyelemmel kell lenni továbbá arra, hogy a vonatkozó irányelv első változata viszonylag korán (1990-ben) született, azonban annak jelentős részét a megfelelő uniós cégi jogi irányelvek hiánya miatt csak az utóbbi években kezdték el a gyakorlatban alkalmazni a tagállamok. Ennek következtében az Átalakulási irányelv rendelkezéseinek értelmezése kapcsán mindezidáig kevés EUB ítélet született.²⁰

2.1. A fel nem használt veszteség elszámolása

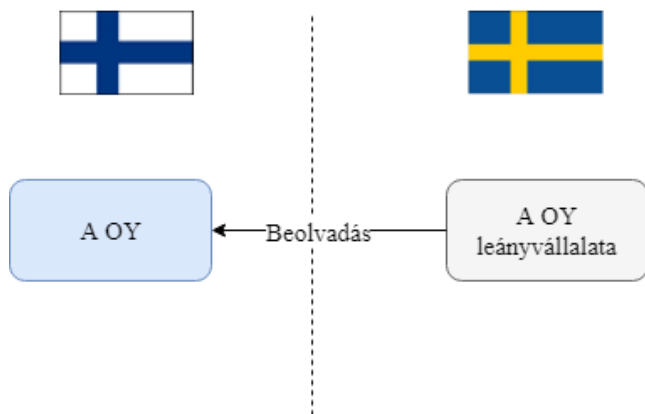
A C-123/11 sz. ügy alapját képező tényállás értelmében a finn székhelyű A OY társaság egy, a kizárólagos tulajdonában álló leányvállalattal rendelkezett Svédországban. A leányvállalat már beszüntette tevékenységét, azonban hosszú lejáratú bérleti szerződésekből eredő kötelezettségek továbbra is terhelték. Mindezekre tekintettel a társaságok az egyesülést tervezték oly módon, hogy a svéd leányvállalat beolvad az A OY-ba. Ennek

¹⁸ C-327/16. ÉS A C-421/16. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK 77. pont; C-292/16. SZ. ÜGY 28. pont; C-14/16 SZ. ÜGY 63. pont; C-48/13 SZ. ÜGY 23, 25. pont; C-123/11 SZ. ÜGY 33. pont C-18/11 SZ. ÜGY 17. pont; C-371/10 SZ. ÜGY 42. pont; C-303/07. sz. ügy 57. pont; C-157/07. sz. ügy 40.pont; C-414/06 SZ. ÜGY 27. pont.; C-524/04. SZ. ÜGY 64. pontja; C-446/04.SZ. ÜGY 167.pont; C-196/04 SZ. ÜGY 47. pont; C-446/03 SZ. ÜGY 35. pont; C-411/03 SZ. ÜGY 23. pont; C-9/02. SZ.ÜGY 49. pont; C-436/00. SZ.ÜGY 49. pont; C-108/96. SZ. ÜGY 26. pont; C-250/95. SZ. ÜGY 26. pont; C-55/94 SZ. ÜGY 37.pont; C-415/93. SZ. ÜGY 104.pont; C-19/92 SZ.ÜGY 32. pont

¹⁹ EUMSZ és az EURÓPAI UNIÓRÓL SZÓLÓ SZERZŐDÉS

²⁰ ERDŐS, 2016. 48.o

következtében a leányvállalat megszűnik, vagyonát (eszközeit, tartozásait, kötelezettségeit) a finn anyacég veszi át. A beolvadást követően az A OY-nak nem lesz sem leányvállalata, sem pedig telephelye Svédországban.

1. sz. ábra. A C-123/11 sz. ügy alapját képező gazdasági esemény. Forrás: saját szerkesztés.

A svéd leányvállalat mintegy 5 millió euró összegű veszteséggel rendelkezett. A finn adóhatóság álláspontja szerint a leányvállalat veszteségei a svéd adójogszabályok alapján keletkeztek, ezért azok nem tartozhatnak a finn jövedelemadóról szóló törvény hatálya alá, melynek következtében A OY nem számolhatja el ezt a veszteséget. A finn szabályozás a beolvadó társaság veszteségeinek elszámolása kapcsán az ügylet időpontjában megkülönböztette a tisztán belföldi ügyleteket (azaz amikor egy finn leányvállalat olvad be a finn anyavállalatba) és a határokon átívelő ügyleteket. Ezen eltérő szabályozásra tekintettel került az ügy előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EUB elé.

Belföldi beolvadás	Határokon átívelő beolvadás
Az átvevő társaság elszámolhatja a beolvadó leányvállalat veszteségeit, abban az esetben, ha az egyesülésre nem kizárólag adóelőny szerzése céljából kerül sor.	Az átvevő társaság nem számolhatja el a beolvadó leányvállalat veszteségeit.

1. sz. táblázat. A C-123/11 sz. ügy tárgyát képező eltérő szabályozás. Forrás: saját szerkesztés.

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

Az EUB részére feltett kérdések arra irányultak, hogy korlátozza-e a letelepedés szabadságát a kizárólag határokon átívelő egyesületek vonatkozásában alkalmazandó szabály, mely nem teszi lehetővé a más tagállambeli beolvadó leányvállalat veszteségének elszámolását. Amennyiben az átvevő társaság elszámolhatja a másik tagállambeli beolvadó leányvállalat veszteségét, abban az esetben a veszteséget mely tagállam szabályai szerint kell megállapítani.

Az Átalakulási irányelv hatálya alá tartozó szerkezetátalakítások egyike az egyesülés. A vonatkozó előírások²¹ értelmében a beolvadó társaság veszteségének elszámolása az átvevő társaságnál oly módon lehetséges, hogy azt az átvevő társaság átadhatja a beolvadó társaság illetősége szerinti tagállamban található állandó telephelyének, amennyiben erre ezen tagállam társaságai között is lehetőség van. A veszteség felhasználásának lehetősége tehát a beolvadó társaság illetősége szerinti tagállamban maradó telephelyhez kapcsolódik. Amint az a korábbiakban már említésre került, jelen esetben a beolvadás után az A OY-nak semmilyen érdekeltsége nem lesz Svédországban, tekintettel arra, hogy a leányvállalat a beolvadással megszűnik, svédországi állandó telephellyel pedig nem rendelkezett a társaság. Megállapítható tehát, hogy az ügy tárgyát képező esetre vonatkozó szabályokat az Átalakulási irányelv nem tartalmaz.

Amint az a fentiekben említésre került, a nemzetközi átalakulások a letelepedési szabadság gyakorlásának a belső piac megfelelő működése szempontjából fontos esetei. Ennek következtében a tagállamoknak ezen ügyletek szabályozásakor tekintettel kell lenniük a letelepedés szabadságára. A letelepedés szabadsága az ügyletre alkalmazható az irányelv alkalmazhatóságától függetlenül.²²

Nyilvánvaló, hogy a veszteség elszámolása adóelőnyt jelent a piaci szereplők számára. Ezen adóelőny kizárása pedig egy olyan körülmény, mely jelentősen befolyásolja a piaci szereplők döntéseit. A veszteségelszámolás lehetőségének kizárása határokon átívelő beolvadások esetén tehát alkalmas arra, hogy a piaci szereplőket visszatartsa attól, hogy leányvállalatot alapítsanak egy másik tagállamban. Ez pedig a letelepedés szabadsága korlátozásának minősül²³.

A vizsgált esetben az adóztatási joghatóság tagállamok közötti megosztásának megőrzése, továbbá a kétszeres veszteségelszámolás és az

²¹ 90/434/EGK TANÁCSI IRÁNYELV 6. cikk, 2009/133/EK TANÁCSI IRÁNYELV 6. cikk

²² ERDŐS, 2016. 82.o

²³ C-123/11. SZ ÜGY 31. és 32. pont

adóelkerülés kockázatának elhárítása a letelepedési szabadság korlátozásának a célja. Az adóztatási joghatóság tagállamok közötti megosztását az EUB is elfogadott, jogos célnak tekinti abban az esetben, ha az eltérő bánásmód olyan magatartások megakadályozására irányul, melyek alkalmasak arra, hogy veszélyeztessék a tagállamnak a területén végzett tevékenységekre vonatkozó adóztatási joghatóságának gyakorlását.²⁴

Jelentősen veszélyezteti a tagállamok között megosztott adóztatási joghatóság egyensúlyát az, ha a társaságok választhatnak, hogy az illetőségük szerinti vagy más tagállamban számolják el a veszteségüket, mivel az átadott veszteségek hatására mindkettő tagállamban módosul az adóalap.²⁵ Továbbá, az adóelkerülés kockázatát rejtí magában a veszteségek elszámolása határokon átvelő egyesületek esetében, abban az esetben, ha cégcsoporton belül ezt a szerkezetátalakítást annak érdekében bonyolítják le, hogy a veszteség elszámolása legmagasabb adókulcsú tagállamban történjen.²⁶

Az adóelkerülés kapcsán megállapításra került, hogy nem minősül adóelkerülésnek a beolvadás önmagában attól a körülménytől, hogy a leányvállalat a beolvadás pillanatában aktív gazdasági tevékenységet nem végez és ennek következtében az illetősége szerinti tagállamban nem marad telephelye az átvevő társaságnak.²⁷

A tagállamok vonatkozó harmonizációs intézkedések hiányában továbbra is jogosultak kétoldalú egyezményekben vagy egyoldalúan meghatározni adóztatási joghatóságuk megosztásának szempontjait.²⁸ A kétszeres veszteségelszámolást a tagállamoknak meg kell tudniuk akadályozni. Ez megoldható olyan szabály segítségével, mely kizárja az olyan elszámolási lehetőséget, mely a veszteség kétszeres figyelembevételét eredményezi.²⁹

A tervezett beolvadás kapcsán az A OY Finnországban számolta volna el a svéd leányvállalatánál keletkezett veszteséget. Erre tekintettel megállapítható, hogy ebben az esetben fennállt a kétszeres veszteség-

²⁴ C-123/11. SZ. ÜGY 41.pont; C-231/05. SZ. ÜGY 54. pont; C-347/04. SZ. ÜGY 42. pont

²⁵ C-123/11. SZ. ÜGY 43.pont; C-231/05. SZ. ÜGY 55. pont; C-347/04. SZ. ÜGY 42. pont; C-196/04. SZ. ÜGY 56. pont; C-446/03. SZ. ÜGY 46. pont

²⁶ C-123/11. SZ. ÜGY 45.pont; C-446/03. SZ. ÜGY 49. pont

²⁷ ERDŐS, 2016. 82.o

²⁸ C-371/10. SZ. ÜGY 45. pont; C-540/07. SZ. ÜGY 29. pont; C-470/04. SZ. ÜGY 44. pont; C-336/96. SZ. ÜGY 24. és 30. pont

²⁹ C-446/03. SZ. ÜGY 47. és 48.pont

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatára alapján

elszámolás és az adóelkerülés kockázata. Egy másik tagállambeli leányvállalat által felhalmozott és fel nem használt veszteség elszámolásának kizárása a beolvadás kapcsán tehát alkalmas arra, hogy biztosítsa ezen kockázatok kiküszöbölését; azaz az uniós jogban elfogadott, nyomós közérdekű célokat szolgál és alkalmas az elérni kívánt célok megvalósítására.

Ezen megállapítást követően azt vizsgálta az EUB, hogy ez a szabályozás megfelel-e az arányosság elvének, nem haladja-e meg a fentiekben felsorolt célok eléréséhez szükséges mértéket. A vonatkozó ítélkezési gyakorlat szerint a veszteségelszámolás kizárása az átvevő társaságnál abban az esetben haladja meg a szükséges mértéket, ha a külföldi illetőségű leányvállalat kimerítette a székhelye szerinti államban a veszteségek elszámolására biztosított valamennyi lehetőséget. Ennek bizonyítása a veszteséget elszámolni kívánó, átvevő anyavállalatot terheli.³⁰ Az EUB megállapította, hogy a nemzeti bíróság hatáskörébe tartozik annak eldöntése, hogy az átvevő társaság bizonyította-e, hogy a veszteségelszámolás valamennyi lehetőségét kimerítette a beolvadó társaság az illetősége szerinti tagállamban.

Az EUB deklaráta továbbá, hogy a veszteség mértékének számítására vonatkozó szabály sem eredményezhet egyenlőtlen bánásmódot azonos tényállású belföldi és határokon átívelő ügyletek között, azaz nem akadályozhatja a letelepedés szabadságának gyakorlását.³¹

A C-123/11 sz. ügyben született ítélet legfontosabb megállapítása, hogy az adósemlegesség magából a letelepedés szabadságából is következik.³² Az EUB végső konklúziója értelmében a veszteség beszámításának általános megtagadása nemzetközi átalakulások esetében a letelepedés szabadságának aránytalan korlátozásának minősül. A tagállamoknak lehetőséget kell biztosítaniuk arra, hogy az átvevő társaság bizonyíthassa, hogy a beolvadó leányvállalat illetősége szerinti tagállamban már nincs lehetőség a felhalmozott veszteség elszámolására. Ez a szabályozási megoldás alkalmas a tagállamok közötti adóztatási joghatóság megosztásának megőrzésére irányuló cél elérésére, a kétszeres veszteségelszámolás és az adóelkerülés kockázatának elhárítására, továbbá a letelepedés szabadságának érvényesülését is garantálja.

³⁰ C-446/03. SZ. ÜGY 55. és 56.pont

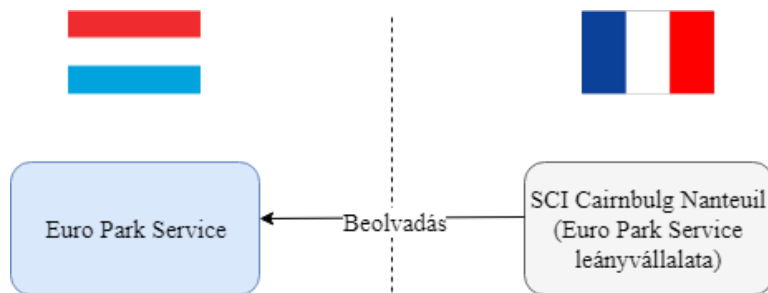
³¹ C-123/11. SZ. ÜGY 59.pont

³² ERDŐS, 2016. 81.o

2.2. A halasztott adófizetés biztosítása

2.2.1. A C-14/16 sz. ügy

Az ügy tényállásának értelmében a luxemburgi székhelyű Euro Park Service felszámolás nélkül megszűntette és magába olvasztotta leányvállalatát, a francia székhelyű SCI Cairnbulg Nanteuil-t (Cairnbulg).

2. sz. ábra. A C-14/16 sz. ügy alapját képező gazdasági esemény. Forrás: saját szerkesztés.

Az ügylettel összefüggésben a Cairnbulg a francia adóhatóságtól kérte a beolvadásra vonatkozó különös szabály alkalmazását, melyre tekintettel az Euro Park Service-be apportált eszközeivel kapcsolatos nyereséget társaságiadó-bevallásában nem szerepeltette. A francia adóhatóság az általa lefolytatott ellenőrzés során megállapította, hogy a beolvadásra vonatkozó speciális francia szabályok a fenti esetben nem alkalmazhatóak tekintettel arra, hogy a Cairnbulg nem kérte – a kizárólag határokon átívelő ügyletekre előírt – miniszteri jóváhagyást. Továbbá, ezt a jóváhagyást a társaság amúgy sem kapta volna meg, mivel a beolvadásnak gazdasági indoka nem volt, annak célja az adókijátszás, adóelkerülés volt.

A francia szabályozás a beolvadáshoz kapcsolódó tőkenyereség adóztatása vonatkozásában megkülönböztette a tisztán belföldi ügyleteket és a határokon átívelő ügyleteket. Ezen eltérő szabályozásra tekintettel került az ügy előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EUB elé.

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

Belföldi beolvadáshoz kapcsolódó tőkenyeresség	Határokon átívelő beolvadáshoz kapcsolódó tőkenyeresség
A halasztott adófizetés biztosítása automatikus	A halasztott adófizetés feltétele az előzetes miniszteri jóváhagyás beszerzése

2. sz. táblázat. A C-14/16 sz. ügy tárgyát képező eltérő szabályozás. Forrás: saját szerkesztés.

A tranzakció időpontjában hatályos francia szabályozás³³ értelmében az adózóknak az alábbi három feltétel teljesülését kellett igazolniuk az előzetes miniszteri jóváhagyáshoz:

- A művelet (beolvadást) gazdasági ok indokolja,
- A művelet (beolvadás) alapvető célkitűzése vagy annak egy része nem az adó kijátszására vagy elkerülésére irányul,
- Biztosított, hogy a tőkenyeresség – melynek adózását felfüggesztették – a jövőben adóztatható lesz.

Az EUB részére feltett kérdésekkel a felek alapvetően arra vártak választ, hogy korlátozza-e a letelepedés szabadságát a kizárólag a határokon átnyúló egyesülések esetében előírt előzetes jóváhagyási eljárás, mely feltétele a halasztott adófizetés alkalmazásának.

Az Átalakulási irányelv a határokon átívelő szerkezetátalakításokra vonatkozó adósemlegesség biztosításának céljával összhangban rögzíti a beolvadás kapcsán keletkezett tőkenyeresség adóztatásának elhalasztását annak realizálódásáig. Az Átalakulási irányelv³⁴ és a vonatkozó ítélkezési gyakorlat³⁵ értelmében a tagállamok ezen adóelőny biztosítását kivételesen tagadhatják meg, kizárólag abban az esetben, ha az ügylet alapvető célja az adócsalás vagy az adókikerülés. A tagállamok vélelmezhetik ezt az alapvető célkitűzést, abban az esetben, ha az ügyletet nem valós üzleti okból hajtják végre. A tagállamok csak kivételesen és különleges esetekben tagadhatják meg az Átalakulási irányelvben biztosított adóelőnyök igénybevételét³⁶,

³³ Ezek a jogszabályban megállapított feltételek. A francia kormány a tárgyaláson elismerte, hogy az adóhatóság gyakorlata ettől eltért.

³⁴ 90/434/EGK tanácsi irányelv 11. cikk (1) bekezdés a) pont, 2009/133/EK TANÁCSI IRÁNYELV 15. cikk (1) bekezdés a) pont

³⁵ C-28/95 SZ. ÜGY 38-39. pont

³⁶ C-352/08. SZ. ÜGY 45. pont; C-285/07. SZ. ÜGY 31. pont; C-28/95 SZ. ÜGY 38. és 39. pont

vagyis a fentiekben bemutatott előírás egy kivétel szabály, melyet megszorító módon kell értelmezni.³⁷

Az előzetes miniszteri jóváhagyáshoz szükséges feltétek előírásával a francia szabályozás az adókikerülés, adócsalás általános véelmét állította fel határokon átívelő beolvadások esetén. Hiszen az adóalanyoknak bármiféle adóhatósági felhívás nélkül, automatikusan kellett bizonyítaniuk a felsorolt körülményeket. Amint az a fentiekben már említésre került az Átalakulási irányelv kizárólag egyetlen esetben teszi lehetővé a tagállamoknak az irányelvben biztosított adóelőny megtagadását, ha az ügylet alapvető célja az adócsalás vagy az adókikerülés. Az előzetes miniszteri jóváhagyáshoz szükséges feltételek előírásával a francia jogalkotó túllépett az Átalakulási irányelvben fenntartott hatáskörének hatályán. A vonatkozó ítélkezési gyakorlat³⁸ értelmében, a nemzeti adóhatóságoknak esetről esetre, összességében kell megvizsgálniuk az egyes ügyleteket, nem szorítkozhatnak előre meghatározott, általános kritériumok alkalmazására az adott gazdasági esemény alapvető céljának vizsgálata során. Ugyanis valamely általános hatályú, bizonyos jellegű műveleteket az adóelőnyből automatikusan (az ügylet tényleges vizsgálata nélkül) kizáró szabály túlmegy az adókijátszás, adóelkerülés megelőzéséhez szükséges mértéken és veszélyezteti az Átalakulási irányelv céljainak elérését.

Megállapítható tehát, hogy az Átalakulási irányelv rendelkezéseivel ellentétes az a szabályozás, mely a nemzetközi átalakuláshoz kapcsolódó adóelőnyök igénybevételét az adókijátszás, adóelkerülés általános véelmére tekintettel megtagadja.

Nyilvánvaló, hogy a halasztott adófizetés alkalmazásának egy előzetes jóváhagyási eljáráshoz kötése egy olyan körülmény, mely jelentősen befolyásolja a piaci szereplők döntéseit. Ez az előírás tehát alkalmas arra, hogy a más tagállambeli piaci szereplőket visszatartsa attól, hogy az ilyen előírást alkalmazó tagállamban folytassák gazdasági tevékenységüket. Ez pedig a letelepedés szabadsága korlátozásának minősül.

Jelen esetben az adókijátszás, adóelkerülés elleni harc a letelepedési szabadság korlátozásának a célja. Az EUB vonatkozó ítélkezési gyakorlata³⁹ alapján az adócsalás elleni küzdelem olyan közérdeken alapuló nyomos indoknak minősül, mely igazolhatja az alapszabadságok korlátozását.

³⁷ C-352/08. SZ. ÜGY 46. pont

³⁸ C-14/16 SZ. ÜGY 55. pont; C-126/10. SZ. ÜGY 37. pont; C-285/07. SZ. ÜGY 31. pont; C-28/95 SZ. ÜGY 41. és 44. pont

³⁹ C-318/10. SZ. ÜGY 36. pont; C-451/05. SZ. ÜGY 81. pont; C-150/04 SZ. ÜGY 51. pont

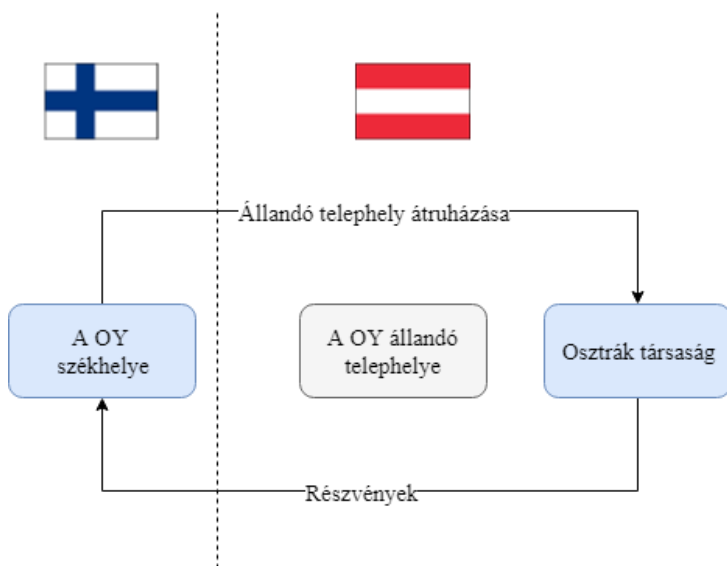
A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

Azonban ennek a célnak az elérését már magában az Átalakulási irányelvben foglaltak is biztosítják. Megállapítható tehát, hogy az adókijátszás, adóelkerülés általános vélelmét tartalmazó szabály túllép azon a mértéken, mely az adócsalás elleni küzdelemhez szükséges.

A C-14/16 sz. ügyben született ítélet megállapításainak konklúziója, hogy az Átalakulási irányelvben szabályozott adóelőnyök (pl. halasztott adófizetés) biztosítását a tagállamok kizárólag abban az esetben tagadhatják meg adókijátszási-, illetve adóelkerülési szándékra való hivatkozással, ha ügyletenként, a gazdasági esemény egészét figyelembe véve vizsgálják annak alapvető célját. Ez a szabályozási megoldás alkalmas az adócsalás elleni küzdelem biztosítására és a letelepedés szabadságának érvényesülését is garantálja.

2.2.2. A C-292/16 sz. ügy

Az ügy alapját képező tényállás értelmében a finn székhelyű A OY társaság 2006-ban az Ausztriában található állandó telephelyét eszközátruházás keretében egy osztrák társaságnak adta át. Az A OY ellenértékként az osztrák társaságtól részvényeket kapott.

3. sz. ábra. A C-292/16 sz. ügy alapját képező gazdasági esemény. Forrás: saját szerkesztés.

Az ügylet következtében az állandó telephely kikerült Finnország adóztatási joghatósága alól, melynek következtében a tranzakció időpontjában hatályos finn előírások alapján az A OY-nak a tőkenyereség után adófizetési kötelezettsége keletkezett az átruházás évében. A finn szabályozás az állandó telephely eszközáttruházásából származó nyereség adóztatása kapcsán megkülönbözteti a tisztán belföldi ügyleteket és a határokon átívelő ügyleteket. Ezen eltérő szabályozásra tekintettel került az ügy előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EUB elé.

Belföldi eszközáttruházás	Határokon átívelő eszközáttruházás
<p>Az adófizetési kötelezettség az átadott eszközök elidegenítésének évében, azaz a tőkenyereség elérésének időpontjában keletkezik.</p> <p>Halasztott adófizetés</p>	<p>Az adófizetési kötelezettség az eszközátadás évében, az értékesítésből származó valószínűsíthető nyereség figyelembevételével keletkezik.</p> <p>Azonnali adófizetés</p>

3. sz. táblázat. A C-292/16 sz. ügy tárgyát képező eltérő szabályozás. Forrás: saját szerkesztés.

Az EUB részére feltett kérdésekkel a felek arra vártak választ, hogy korlátozza-e a letelepedés szabadságát a kizárólag a határokon átnyúló eszközáttruházási ügyletekre vonatkozóan alkalmazandó azonnali adóztatás.

Az Átalakulási irányelv rendelkezéseinek értelmében⁴⁰ az állandó telephely átadásának különleges esetében az állandó telephely véglegesen kikerül az átadó társaság szerinti tagállam adóztatási joghatósága alól és az adott tagállamnak kizárólag egy korábban érvényesített veszteség korrigálására van lehetősége. Kivételt képez ez alól az az eset, ha az átadó társaság szerinti tagállam a teljes körű adókötelezettség rendszerét alkalmazza. Ebben az esetben az adott tagállam jogosult az átruházás során elért nyereség megadóztatására. Azonban az Átalakulási irányelv nem tartalmazza, hogy a teljes körű adókötelezettség rendszerét alkalmazó tagállamok az átruházás során keletkezett nyereségre vonatkozóan mikor, milyen mértékben gyakorolhatják adóztatási jogukat.

Nyilvánvaló, hogy az adófizetési kötelezettség keletkezésének időpontja egy olyan körülmény, mely jelentősen befolyásolja a piaci

⁴⁰ 90/434/EGK TANÁCSI IRÁNYELV 10. cikk, 2009/133/EK TANÁCSI IRÁNYELV 10. cikk

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

szereplők döntéseit. Különösen hangsúlyos ez a tárgyalt esetben, mivel az állandó telephely átadott eszközeinek értékesítéséből származó valószínűsíthető nyereség (rejtett tartalékok) után kerül sor a fizetendő adó összegének megállapítására, azaz az adózás alá vont jövedelem összege likvid formában nem áll az adóalany rendelkezésére.

Az eszközátruházás évében beálló adófizetési kötelezettség tehát alkalmas arra, hogy a piaci szereplőket visszatartsa attól, hogy állandó telephely útján egy másik tagállamban folytassák gazdasági tevékenységüket. Ez pedig a letelepedés szabadsága korlátozásának minősül.

Jelen esetben az adóztatási joghatóság tagállamok közötti megosztásának megőrzése a letelepedési szabadság korlátozásának a célja. Ezt az EUB is elfogadott, jogos célnak tekinti, és a tagállamok vonatkozó harmonizációs intézkedések hiányában továbbra is jogosultak kétoldalú egyezményekben vagy egyoldalúan meghatározni adóztatási joghatóságuk megosztásának szempontjait.⁴¹

Az eszközátruházás következtében az A OY Ausztriában található állandó telephelye véglegesen kikerül Finnország adóztatási joghatósága alól. A területi adóztatás elvének megfelelően az átadó társaság szerinti tagállam (jelen esetben Finnország) jogosult az eszközátruházás időpontjában megadóztatni az adóztatási joghatósága alatt, az eszközátruházást megelőzően keletkezett tőkenyereséget.⁴² Megállapítható tehát, hogy az állandó telephely átadásának keretében megvalósuló eszközátruházáshoz kapcsolódó adóztatási jog biztosítása az átadó társaság szerinti tagállam részére alkalmas arra, hogy biztosítsa az adóztatási joghatóság tagállamok közötti megosztásának megőrzését.

Ezen megállapítást követően azt vizsgálta az EUB, hogy a vonatkozó előírás megfelel-e az arányosság elvének, alkalmas-e az elérni kívánt cél megvalósítására. Az EUB ítélkezési gyakorlatának értelmében megfelel az arányosság elvének az a megoldás, ha az adóztatási joghatóság védelme érdekében az adófizetési kötelezettség megállapítására az adóztatási joghatóság megszűnésekor kerül sor⁴³. A fentiekben bemutatott finn szabályok értelmében határokon átívelő eszközátruházásokhoz azonnali

⁴¹ C-292/16. SZ ÜGY 30. pont; C-657/13. SZ ÜGY 42. pont; C-591/13 SZ. ÜGY 64. pont; C-164/12 SZ. ÜGY 46. és 47. pont; C-371/10. SZ. ÜGY 45. pont; C-540/07. SZ. ÜGY 29. pont; C-414/06. SZ. ÜGY 31. pont; C-231/05. SZ. ÜGY 51. és 52. pont; C-470/04. SZ. ÜGY 42. és 44. pont; C-336/96. SZ. ÜGY 24. és 30. pont

⁴² C-657/13. SZ ÜGY 43. és 44. pont

⁴³ C-657/13. SZ ÜGY 48. pont; C-164/12 SZ. ÜGY 60. pont; C-371/10. SZ. ÜGY 52. pont

adófizetési kötelezettség kapcsolódik annak ellenére, hogy az adókötelezettség alá vont jövedelem likvid formában nem áll az adóalanyok rendelkezésére. Az EUB ítélezési gyakorlata⁴⁴ alapján kevésbé sérti a letelepedés szabadságát az olyan tagállami előírás, mely választási lehetőséget biztosít az adófizetési kötelezettség azonnali teljesítése és a kamatokkal növelt halasztott adófizetés között. A választási lehetőséget biztosítani kell az adóalanyok számára. Megállapítható tehát, hogy az állandó telephelye átadása keretében megvalósított eszközátruházáshoz kapcsolódó azonnali adófizetési kötelezettség előírása túllép azon a mértéken, amely szükséges a tagállamok közötti adóztatási joghatóság megosztásának megőrzésére irányuló cél eléréséhez.

A C-292/16 sz. ügyben született ítélet megállapításainak konklúziója, hogy a határokon átvitelő eszközátruházásból származó tőkenyeresség esetében a tagállamoknak biztosítaniuk kell a halasztott adófizetési kötelezettség választásának lehetőségét. Ez a szabályozási megoldás alkalmas a tagállamok közötti adóztatási joghatóság megosztásának megőrzésére irányuló cél elérésére és a letelepedés szabadságának érvényesülését is garantálja.

III. MAGYARORSZÁGI KITEKINTÉS

A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény (Tao. törvény) jogharmonizációs záradékában⁴⁵ foglaltak értelmében a törvény rendelkezései a 2009/133/EK Átalakulási irányelvben foglaltaknak való megfelelést szolgálják. Az Átalakulási irányelv külön ügyletként definiálja az egyesülést, a szétválást és a részleges szétválást. A Tao. törvény azonban ezen tranzakciók vonatkozásában nem vette át az Átalakulási irányelv fogalomrendszerét, hanem egységesen a kedvezményezett átalakulás kifejezést használja.⁴⁶ Definiálja továbbá a Tao. törvény a kedvezményezett eszközátruházást és a kedvezményezett részesedéscserét⁴⁷. A magyar jog a kedvezményezett ügyletek kapcsán – a vonatkozó jogszabályi feltételek teljeskörű teljesülése esetén – jelentős társasági adó- és illetékkedvezményt biztosít.

⁴⁴ C-591/13 SZ. ÜGY 73. pont; C-371/10. SZ. 73. pont

⁴⁵ TAO. TÖRVÉNY 31.§ (1) bekezdés a) pont

⁴⁶ ERDŐS, 2016. 103.o

⁴⁷ Kedvezményezett átalakulás, kedvezményezett eszközátruházás, kedvezményezett részesedéscsere a továbbiakban együtt: kedvezményezett ügyletek

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

A Tao. törvény a kedvezményezett ügyletek meghatározása során⁴⁸ egységesen a „társaság” kifejezést használja. A Tao. törvény fogalomrendszerében a „társaság” kifejezés⁴⁹ magában foglalja a Magyarországon és az EU más tagállamában illetőséggel rendelkező entitásokat is. Ennek alapján megállapítható, hogy a Tao. törvény alapvetően nem tesz különbséget a tisztán belföldi és a határokon átvélő szerkezetátalakítások között a kedvezményezett ügyletként történő minősítés feltételeinek meghatározása során.

A Tao. törvény előírásainak értelmében a kedvezményezett minősítés feltétele, hogy az ügyleteket valós gazdasági, kereskedelmi okok alapozzák meg, melyek fennállását az adózók kötelesek bizonyítani. (Kedvezményezett részesedéscsere esetében a bizonyítási kötelezettség kizárólag abban az esetben terheli az adózót, ha a megszerző társaság ellenőrzött külföldi társaságnak minősül.) Azaz, a Tao törvény automatikusan és általánosan kötelező jelleggel előírja az átalakulás, a részesedéscsere és az eszközátruházás valós gazdasági, kereskedelmi okainak bizonyítását annak érdekében, hogy azok kedvezményezettnek ügyletnek minősüljenek és az adózók élni tudjanak a vonatkozó adó- és illetékkedvezményekkel. A C-14/16 sz. ügyben született ítéletben foglalt megállapítások alapján levonható az a következtetés, hogy a Tao. törvény fentiekben bemutatott rendelkezése az adókijátszás, adóelkerülés általános vélelmét állítja fel és a bizonyítási kötelezettséget az ügylet részleteire irányuló eseti adóhatósági vizsgálat és külön adóhatósági felhívás nélkül automatikusan az érintett adózóra telepíti. Amennyiben az átalakuláshoz, a részesedéscseréhez és az eszközátruházáshoz kapcsolódó, az Átalakulási irányelvben meghatározott adóelőnyök igénybevétele az adókijátszás, adóelkerülés általános vélelmére tekintettel kerül megtagadásra, abban az esetben a vonatkozó szabályozás – a C-14/16 sz. ügyben született ítéletben foglaltak alapján – ellentétes az Átalakulási irányelv rendelkezéseivel.

A kedvezményezett átalakulás esetében a kapcsolódó adóelőnyök érvényesítésének további, adminisztratív feltételei⁵⁰ az alábbiak:

- A jogutód társasági szerződésének tartalmaznia kell az arra vonatkozó kötelezettségvállalást, hogy adóalapját az átalakulást követően úgy határozza meg, mintha az átalakulás nem történt volna

⁴⁸ TAO TÖRVÉNY 4.§ 23/a, 23/b és 23/c pont

⁴⁹ TAO TÖRVÉNY 4.§ 32/a pont

⁵⁰ TAO. TÖRVÉNY 16.§ (10) bekezdés

meg; továbbá, hogy az átértékelt eszközöket, kötelezettségeket elkülönítve tartja nyilván.

- A jogelőd (kiválás esetén a jogutód) az adózás előtti eredmény módosítására vonatkozó választását az ügylet adóévről szóló bevallásában bejelenti az adóhatóságnak. Ez a bejelentés utólag önellenőrzéssel nem pótolható. Abban az esetben tehát, ha egy – kedvezményezett átalakulásnak minősülő – beolvadás esetén a jogelőd elmulasztotta a bejelentés teljesítését, akkor adóalapját módosítani kell, függetlenül attól, hogy a jogutód társasági szerződése tartalmazta-e az előző pont szerinti kötelezettségvállalást.⁵¹

Az EUB ítélezési gyakorlata⁵² alapján az adminisztratív feltételek előírása önmagában nem ellentétes az Átalakulási irányelvvel, ha azok nem kedvezőtlenebbek a hasonló jellegű belső esetekre vonatkozó előírásokhoz képest és nem teszik lehetetlenné vagy rendkívül nehézé az EU-s jogrend által biztosított jogok gyakorlását. Ugyanakkor – amint az a fentiekben már említésre került – az Átalakulási irányelvben meghatározott adóelőnyök biztosítását a tagállamok kizárólag abban az esetben tagadhatják meg, ha az ügylet alapvető célja az adócsalás vagy az adókikerülés. Amennyiben tehát az Átalakulási irányelvben meghatározott adóelőnyök igénybevételének megtagadására kizárólag a vonatkozó adminisztratív követelmények nem teljesítése miatt kerül sor, akkor ez a gyakorlat ellentétes az Átalakulási irányelv céljával és rendelkezéseivel. Erre tekintettel célszerű lehet egymástól elkülönítetten kezelni a kedvezményezett minősítéshez szükséges követelmények teljesülését és a vonatkozó adminisztratív feltételeket, és az utóbbiak nem teljesítése esetén kizárólag mulasztási bírsággal sújtani az érintett adózókat.⁵³

KONKLÚZIÓ

Adósemlegesség, adóztatási jogok egyensúlyának megőrzése, egyenlő elbánás, a kettős adóztatás elkerülése és az uniós szabadságjogok biztosítása. Ezen – alkalmanként egymással ellentétben álló – célokat kell a tagállamoknak szem előtt tartaniuk a nemzetközi átalakulások

⁵¹ 2017/19. ADÓZÁSI KÉRDÉS

⁵² C-603/10. SZ. ÜGY 23. pont

⁵³ ERDŐS, 2016. 121-122.o

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

szabályozásának hazai jogrendjükbe történő beépítése során, az adózás egy olyan területén, mely alapvetően a tagállamok szuverén felségterülete. Ezek a körülmények eredményezik azt a helyzetet, hogy a tagállamoknak egyrészt jelentős mozgásterük van a nemzeti szabályozás kialakítása során, másrészt fokozott körültekintéssel kell eljárniuk a jogalkotás során annak érdekében, hogy a megalkotott szabályrendszer alkalmas legyen a fentiekben felsorolt célok elérésére. A jogalkotási feladat nehézségét igazolja az, hogy a jelen tanulmányban bemutatott mindhárom ítélet esetében az EUB megállapítása az volt, hogy az adott nemzeti jogszabály (vagy annak egy része) korlátozza a letelepedés szabadságát és a korlátozás célja vagy mértéke nem elfogadható; továbbá egy esetben magával az Átalakulási irányelv rendelkezéseivel, célkitűzéseivel is ellentétben állt a tagállami előírás.

Az EUB ítéleteinek sajátos jogforrási jellegére és a jövedelemadók EU-n belüli különleges helyzetére tekintettel a nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek tagállami szabályainak megalkotása során mindenképpen szükséges a vonatkozó EUB ítéletek figyelembevétele. Egyrészt az abban megfogalmazott elvek megismerése céljából, másrészt pedig a más tagállamok által alkalmazott, az EUB által nem megfelelőnek minősített adózási mechanizmusok és szabályozás-technikai módszerek elkerülése érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A TANÁCS 90/434/EGK IRÁNYELVE a különböző tagállamok társaságainak egyesülésére, szétválására, részleges szétválására, eszközátruházására és részesedéscseréjére, valamint az SE-k vagy az SCE-k létesítő okirat szerinti székhelyének a tagállamok közötti áthelyezésére alkalmazandó adóztatás közös rendszeréről, L 225/1 1990.08.20., Legutóbbi egységes szerkezetbe foglalt változat: 2007.01.01.
- A TANÁCS 2009/133/EK IRÁNYELVE a különböző tagállamok társaságainak egyesülésére, szétválására, részleges szétválására, eszközátruházására és részesedéscseréjére, valamint az SE-k vagy az SCE-k létesítő okirat szerinti székhelyének a tagállamok közötti áthelyezésére alkalmazandó adóztatás közös rendszeréről, HL L 310, 2009.11.25., Jelenlegi egységes szerkezetbe foglalt változat: 2013.07.01.
- AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2006/123/EK IRÁNYELVE a belső piaci szolgáltatásokról, HL L 376., 2006.12.27., Jelenlegi egységes szerkezetbe foglalt változat: 2006.12.28.

AZ EURÓPAI UNIÓ MŰKÖDÉSÉRŐL SZÓLÓ SZERZŐDÉS egységes szerkezetbe foglalt változata, HL C 326., 2012.10.26

1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról szóló

2017/19. Adózási kérdés

DR. BÉKÉS BALÁZS (2013): Közvetlen adózás az Európai Unióban
Lehetőségek és korlátok a tagállami jogalkotásban Elérhető: [http://real-phd.mtak.hu/160/15/Bekes Balazs PhD vegl doi.pdf](http://real-phd.mtak.hu/160/15/Bekes_Balazs_PhD_vegl_doi.pdf) (Letöltve: 2021.03.13.)

ERDŐS GABIELLA (2016): Nemzetközi átalakulások A magyar társasági adózási szabályok összhangja az európai uniós joggal Elérhető: [http://phd.lib.uni-corvinus.hu/934/1/Erdos Gabriella dhu.pdf](http://phd.lib.uni-corvinus.hu/934/1/Erdos_Gabriella_dhu.pdf) (Letöltve: 2021.03.13.)

C-327/16. ÉS C-421/16. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK Marc Jacob és Ministre des Finances et des Comptes publics kontra Ministre des Finances et des Comptes publics és Marc Lassus a Conseil d'État (Franciaország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelmek [ECLI:EU:C:2018:210]

C-292/16 SZ. ÜGY A Oy - A Helsingin hallinto-oikeus (Finnország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem [ECLI:EU:C:2017:888]

JULIANE KOKOT'T FŐTANÁCSNOK INDÍTVÁNYA a C-292/16. sz. ügyben [ECLI:EU:C:2017:555]

C-14/16 SZ. ÜGY Euro Park Service kontra Ministre des finances et des comptes publics [ECLI:EU:C:2017:177]

C-198/14 SZ. ÜGY Valev Visnapuu kontra Kihlakunnansyyttäjä és Suomen valtio - Tullihallitus [ECLI:EU:C:2015:751]

C-95/14 SZ. ÜGY Unione Nazionale Industria Conciaria (UNIC) és Unione Nazionale dei Consumatori di Prodotti in Pelle, Materie Concianti, Accessori e Componenti (Uni.co.pel) kontra FS Retail és társai [ECLI:EU:C:2015:492]

C-657/13 SZ. ÜGY Verder LabTec GmbH & Co. KG kontra Finanzamt Hilden [ECLI:EU:C:2015:331]

C-591/13 SZ. ÜGY Európai Bizottság kontra Németországi Szövetségi Köztársaság [ECLI:EU:C:2015:230]

C-48/13 SZ. ÜGY Nordea Bank Danmark A/S kontra Skatteministeriet [ECLI:EU:C:2014:2087]

C-421/12 SZ. ÜGY Európai Bizottság kontra Belga Királyság [ECLI:EU:C:2014:2064]

C-164/12 SZ. ÜGY DMC Beteiligungsgesellschaft mbH kontra Finanzamt Hamburg-Mitte [ECLI:EU:C:2014:20]

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

- C-123/11 SZÁMÚ ÜGY A Oy - A Korkein hallinto-oikeus (Finnország) által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem [ECLI:EU:C:2013:84]
- C-18/11 SZ. ÜGY The Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs kontra Philips Electronics UK Ltd [ECLI:EU:C:2012:532]
- C-603/10. SZ. ÜGY Pelati doo kontra Republika Slovenija [ECLI:EU:C:2012:639]
- C-371/10 SZ. ÜGY National Grid Indus BV kontra Inspecteur van de Belastingdienst Rijnmond/kantoor Rotterdam.[ECLI:EU:C:2011:785]
- C-318/10 SZ. ÜGY Société d'investissement pour l'agriculture tropicale SA (SIAT) kontra État belge [ECLI:EU:C:2012:415]
- C-126/10 SZ. ÜGY Foggia - Sociedade Gestora de Participações Sociais SA kontra Secretário de Estado dos Assuntos Fiscais.[ECLI:EU:C:2011:718]
- C-352/08 SZ. ÜGY Modehuis A. Zwijnenburg BV kontra Staatssecretaris van Financiën. [ECLI:EU:C:2010:282]
- C-96/08 SZ. ÜGY CIBA Speciality Chemicals Central and Eastern Europe Szolgáltató, Tanácsadó és Kereskedelmi kft kontra Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal (APEH) Hatósági Főosztály.[ECLI:EU:C:2010:185]
- C-540/07 SZ. ÜGY Az Európai Közösségek Bizottsága kontra Olasz Köztársaság. [ECLI:EU:C:2009:717]
- C-303/07 SZ. ÜGY Az eljárást indította: Aberdeen Property Fininvest Alpha Oy. Előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Korkein hallinto-oikeus - Finnország.[ECLI:EU:C:2009:377]
- C-285/07 SZ. ÜGY A.T. kontra Finanzamt Stuttgart-Körperschaften.[ECLI:EU:C:2008:705]
- C-205/07 SZ. ÜGY Lodewijk Gysbrechts és Santurel Inter BVBA. [ECLI:EU:C:2008:730]
- C-157/07 SZ. ÜGY Finanzamt für Körperschaften III in Berlin kontra Krankenhaus Ruhesitz am Wannsee-Seniorenheimstatt GmbH. [ECLI:EU:C:2008:588]
- C-414/06 SZ. ÜGY Lidl Belgium GmbH & Co. KG kontra Finanzamt Heilbronn. [ECLI:EU:C:2008:278]
- C-451/05 SZ. ÜGY Européenne et Luxembourgeoise d'investissements SA (ELISA) kontra Directeur général des impôts és Ministère public. [ECLI:EU:C:2007:594]
- C-298/05 SZ. ÜGY Columbus Container Services BVBA & Co. kontra Finanzamt Bielefeld-Innenstadt. [ECLI:EU:C:2007:754]
- C-231/05 SZ. ÜGY Előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Korkein hallinto-oikeus - Finnország.[ECLI:EU:C:2007:439]

- C-524/04 SZ. ÜGY Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation kontra Commissioners of Inland Revenue.[ECLI:EU:C:2007:161]
- C-470/04 SZ. ÜGY N kontra Inspecteur van de Belastingdienst Oost/kantoor Almelo. [ECLI:EU:C:2006:525]
- C-446/04.SZ. ÜGY Test Claimants in the FII Group Litigation kontra Commissioners of Inland Revenue. [ECLI:EU:C:2006:774]
- C-347/04 SZ. ÜGY Rewe Zentralfinanz eG kontra Finanzamt Köln-Mitte. [ECLI:EU:C:2007:194]
- C-196/04 SZ. ÜGY Cadbury Schweppes plc és Cadbury Schweppes Overseas Ltd kontra Commissioners of Inland Revenue.[ECLI:EU:C:2006:544]
- C-150/04 SZ. ÜGY Az Európai Közösségek Bizottsága kontra Dán Királyság.[ECLI:EU:C:2007:69]
- C-446/03 SZÁMÚ ÜGY Marks & Spencer plc kontra David Halsey (Her Majesty's Inspector of Taxes) [ECLI:EU:C:2005:763]
- C-411/03 SZ. ÜGY Landgericht Koblenz által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem [ECLI:EU:C:2005:762]
- C-442/02 SZ. ÜGY CaixaBank France kontra Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie [ECLI:EU:C:2004:586]
- C-9/02 SZ. ÜGY Hughes de Lasteyrie du Saillant kontra Ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie. [ECLI:EU:C:2004:138]
- C-322/01 SZ. ÜGY Deutscher Apothekerverband eV kontra 0800 DocMorris NV és Jacques Waterval. [ECLI:EU:C:2003:664]
- C-79/01 SZ. ÜGY Payroll Data Services (Italy) Srl, ADP Europe SA és ADP GSI SA [ECLI:EU:C:2002:592]
- C-436/00 SZ. ÜGY X és Y kontra Ríksskatteverket. [ECLI:EU:C:2002:704]
- C-439/99 SZ. ÜGY Az Európai Közösségek Bizottsága kontra Olasz Köztársaság.[ECLI:EU:C:2002:14]
- C-397/98 ÉS C-410/98. SZÁMÚ EGYESÍTETT ÜGYEK Metallgesellschaft Ltd és társai (C-397/98. sz. ügy), Hoechst AG és Hoechst (UK) Ltd (C-410/98. sz. ügy) kontra Commissioners of Inland Revenue és HM Attorney General.[ECLI:EU:C:2001:134]
- C-251/98 SZÁMÚ ÜGY C. BAARS KONTRA INSPECTEUR DER BELASTINGEN PARTICULIEREN/ONDERNEMINGEN Gorinchem. [ECLI:EU:C:2000:205]
- C-311/97 SZÁMÚ ÜGY Royal Bank of Scotland plc kontra Elliniko Dimosio (görög állam).[ECLI:EU:C:1999:216]
- C-264/96 SZ. ÜGY Imperial Chemical Industries plc (ICI) kontra Kenneth Hall Colmer (Her Majesty's Inspector of Taxes).[ECLI:EU:C:1998:370]

A nemzetközi átalakulásokhoz kapcsolódó adókötelezettségek és a letelepedés szabadságának összefüggései az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlata alapján

- C-336/96 SZ. ÜGY Époux Robert Gilly kontra Directeur des services fiscaux du Bas-Rhin. [ECLI:EU:C:1998:221]
- C-108/96 SZ. ÜGY Dennis Mac Quen, Derek Pouton, Carla Godts, Youssef Antoun és Grandvision Belgium SA elleni büntetőeljárás, akik polgári jogi felelősséggel tartoznak, Union professionnelle belge des médecins spécialistes en ophtalmologie et chirurgie oculaire részvételével [ECLI:EU:C:2001:67]
- C-158/96 SZ. ÜGY Raymond Kohll kontra Union des caisses de maladie.[ECLI:EU:C:1998:171]
- C-250/95 SZÁMÚ ÜGY Futura Participations SA és Singer kontra Administration des contributions. [ECLI:EU:C:1997:239]
- C-120/95 SZ. ÜGY Nicolas Decker kontra Caisse de maladie des employés privés [ECLI:EU:C:1998:167]
- C-28/95 SZ. ÜGY A. Leur-Bloem kontra Inspecteur der Belastingdienst/Ondernemingen Amsterdam 2. [ECLI:EU:C:1997:369]
- C-107/94 SZÁMÚ ÜGY P. H. Asscher kontra Staatssecretaris van Financiën.[ECLI:EU:C:1996:251]
- C-80/94 SZÁMÚ ÜGY G. H. E. J. Wielockx kontra Inspecteur der directe belastingen. [ECLI:EU:C:1995:271]
- C-55/94 SZ. ÜGY Reinhard Gebhard kontra Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano.[ECLI:EU:C:1995:411]
- C-415/93 SZ. ÜGY Union royale belge des sociétés de football association ASBL kontra Jean-Marc Bosman, Royal club liégeois SA kontra Jean-Marc Bosman és társai és Union des associations européennes de football (UEFA) kontra Jean-Marc Bosman. [ECLI:EU:C:1995:463]
- C-279/93 SZÁMÚ ÜGY Finanzamt Köln-Altstadt kontra Roland Schumacker.[ECLI:EU:C:1995:31]
- C-19/92 SZ. ÜGY Dieter Kraus kontra Land Baden-Württemberg. [ECLI:EU:C:1993:125]
- C-26/78 SZ. ÜGY Institut national d'assurance maladie-invalidité és Union nationale des fédérations mutualistes neutres kontra Antonio Viola. [ECLI:EU:C:1978:172]

A KÖZADATOK ÚJRAHASZNOSÍTÁSÁNAK JOGSZABÁLYI FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Legal Conditions and Possibilities for the Re-Use of PSI in the European Union and Hungary

Fodorné Zagyai Orsolya¹

Absztrakt: A digitális fejlődés eredményeként megdöbbentő mennyiségű adatot és adatkészleteket generál a közszféra. Az állami szektorban rendkívüli mennyiségű adat halmozódik fel a közszolgáltatások nyújtása során, a jóléti ellátások kezelésétől és az országos egészségügyi szolgáltatóktól az útlevelek és vezetői engedélyek kiállításáig. Noha a gazdasági és társadalmi tevékenységek már régóta az adatok felhasználása körül forognak, az egész gazdaságban egyre növekvő mértékű az adatmennyiség, a sebesség és a változatosság.² A közszféra információi fontos alapanyagot jelentenek a digitális tartalommal bíró termékek és szolgáltatások számára és egyre fontosabb tartalomforrássá váltak a digitális tartalomszolgáltatások fejlődésével. A mesterséges intelligencia alkalmazásának fejlődésével a digitális adatok felhasználásának és újrahasznosításának a kiterjesztése a gazdaság számára egyre sürgetőbbé válik. Az európai adatpiac és adatgazdaság dinamikus fejlődése arra utal, hogy az az ország, amely nem ismeri fel a közadatok újrahasznosításában rejlő lehetőséget, a gazdasági potenciálról mond le, amelynek hosszú távú negatív következményei lehetnek. Ebben a rövid tanulmányban bemutatásra kerülnek azok az európai és hazai jogszabályi keretek, amelyek megalapozzák az adatgazdaság előre lépési lehetőségeit, valamint azt a gazdasági potenciált, amely kiaknázásával tartós előnyre lehet szert tenni mind makro- mind mikrogazdasági szinten.

¹ Fodorné Zagyai Orsolya, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, doktoranduszhallgató. E-mail címe: fzagyio@gmail.com

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10045419>

² OECD DATA-DRIVEN INNOVATION FOR GROWTH AND WELL-BEING, INTERIM SYNTHESIS REPORT, 2014. 16. o.

Kulcsszavak: közadatok újrahasznosítása, PSI, Európai Unió, gazdasági érték

Abstract: As a result of digital development, the public sector is generating a staggering amount of data and data sets. The public sector accumulates an extraordinary amount of data in the provision of public services, from the management of welfare benefits and national health services to the issuance of passports and driving licenses. Although economic and social activities have long revolved around the use of data, there is an increasing amount of data, speed and variety throughout the economy. Public sector information is an important raw material for products and services with digital content and has become an increasingly important source of content with the development of digital content services. With the development of the application of artificial intelligence, the expansion of the use and recycling of digital data is becoming more and more urgent for the economy. The dynamic development of the European data market and data economy suggests that a country that does not recognize the potential for re-using public data is abandoning its economic potential, which could have long-term negative consequences. This short study presents the European and domestic legal frameworks that lay the foundations for the advancement of the data economy, as well as the economic potential that can be exploited to deliver lasting benefits at both the macro and micro levels.

Keywords: Open data, reuse of PSI, European Union, economic value

BEVEZETÉS

Az Open Data kezdeményezések hatását mérő tanulmányok hangsúlyozzák a nyílt adatok jelentőségét a gazdasági növekedésben, a monetáris előnyök előmozdítása és az átláthatóság előmozdítása érdekében. Miután a nyílt adatok felhasználása általában nulla határköltséggel rendelkezik, valószínűleg további gazdasági előnyök származnak abból, ha több szervezet újból felhasználja a nyílt adatokat. Már a PSI-irányelv³ elfogadása előtt is hosszas vita folyt az újrafelhasználók, a közszolgáltatók, a politikai döntéshozók és az egyetemek között arról, hogy a közszféra mely

³ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2003/98/EK IRÁNYELVE (PSI-irányelv)

szolgáltatási és díjtételi modellje segítené elő annak legnagyobb újratervezését, és maximalizálná társadalmi és gazdasági értékét. Ezt a vitát Peter Weiss mérnököknek számító tanulmányai indították el⁴. Az elmúlt évtized második felében a vitát jelentősen felerősítette számos tanulmány és jelentés publikálása (Nilsen (2007), OECD (2008), Newbery, Bently, Pollock (2008), Pollock (2009), Uhlir (2009)). E jelentések többségében arra a következtetésre jutottak, hogy vagy a nulla költségekkel járó díjszabás, vagy a közszféra egyes szolgáltatásainak határköltség-rendszere társadalmi és gazdasági előnyöket eredményez, amelyek meghaladják a költség-megtérülési stratégiák által elért közvetlen rövid távú pénzügyi előnyöket.⁵ Az IDC (2019)⁶ becslései szerint az adatgazdaság (közvetlen és közvetett hatása) teljesítménye elérte a 388 milliárd eurót 2020-ban az EU27-ben. A nyílt adatok hatása a teljes adatgazdaság jelentős részét képviseli. Az adatközpontú innováció az állami szektor rendszereinek drámai átalakulását eredményezheti, és olyan társadalmi előnyöket hozhat létre, mint kevesebb szennyezés, kevesebb forgalmi dugó, a járványkitörések jobb nyomon követése, nagyobb energiahatékonyság, új mezőgazdasági szolgáltatások, újszerű alkalmazások az állampolgárok online interakcióval történő aktivitásának növelése. Ebben a tanulmányban a jogi keretek bemutatása mellett, közgazdasági szempontú értékeléssel próbáljuk megmutatni az adatok újrahaznosításában rejlő gazdasági potenciált. Az alkalmazott módszer irodalomelemzés és másodlagos adatelemzés.

I. A KÖZADATOK ÚJRAHASZNOSÍTÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA

1.1. Szabályozás az Európai Unióban

Az OECD a közszféra információinak jobb hozzáférhetőségére és hatékonyabb felhasználására (Public Sector Information = PSI) vonatkozó ajánlásában⁷ a közérdekű adat széles körű értelmezést kap, információnak minősül, ideértve a következőket: minden olyan információs termék és szolgáltatás, amelyeket kormány vagy közintézmény hoz létre, gyűjt, dolgoz

⁴ WEISS, 2002. 593. o., WEISS, 2003. 2.o.

⁵ NILSEN, 2007. 32. o.; OECD, 2008. 6. o.; NEWBERY, BENTLY, POLLOCK 2008. 33. o.; POLLOCK, 2008. 9. o.; UHLIR, 2009. 61. o.

⁶ IDC D2.6 Second Interim Report 2019. 41.o.

⁷ OECD RECOMMENDATION OF THE COUNCIL FOR ENHANCED ACCESS AND MORE EFFECTIVE USE OF PUBLIC SECTOR INFORMATION, 2008. 11. o.

fel, tart fenn, terjeszt vagy finanszírozza előállítását. A közadatok újrahasznosítása nem más, mint „a közigazgatási szervek dokumentumainak természetes vagy jogi személyek általi felhasználása olyan kereskedelmi vagy nem kereskedelmi célra, ami kívül esik azon a közfeladat ellátása keretén belüli eredeti célkitűzésen, amire a dokumentumokat előállították. A közigazgatási szervek közötti, kizárólag közfeladataik ellátása keretében történő dokumentumcsere nem minősül további felhasználásnak.”⁸

Az Európai Parlament és a Tanács a közzféra információinak további felhasználásáról szóló 2003/98/EK irányelve (a továbbiakban: PSI irányelv) főbb rendelkezéseinek célja *nem a hozzáférés biztosítása*, hanem az, hogy a tagállami jogszabályok által biztosított hozzáférés lehetőségének sajátos, a további hasznosításra (újrahasznosításra) irányuló felhasználása egyenlő feltételekkel váljék lehetővé az Unió területén működő gazdasági társaságok és más alanyok számára.⁹ A közadatok újrahasznosításánál fontos tényező az automatikus feldolgozást segítő adatforma, a naprakészség és az adatátadás rendszeressége is. Az Európai Unió ezt felismerve vezette be a szabályozást, melyben előírta az adatigénylők megkülönböztetés-mentes kezelését, valamint az adatátadási eljárás legfontosabb szabályait.

Az Európai Parlament és a Tanács a közzféra információinak további felhasználásáról szóló 2003/98/EK irányelv módosításáról szóló 2013/37/EU irányelve felszólítja a Bizottságot, hogy iránymutatásokkal segítse a tagállamokat az adatkezelési szabályok végrehajtásában, ami tovább segíti az Unió gazdaságának fejlődését (például a tudományos adatok további felhasználásával).¹⁰

A Bizottság „Iránymutatások az ajánlott általános felhasználási szerződésekről, adatkészletekről és a dokumentumok további felhasználására vonatkozó díjazásról (2014/C 240/01)” című közleményének célja, hogy a közzférában keletkező adatokat olyan hozzáadott értéket teremtő innovatív szolgáltatások és termékek alapanyagaként lehessen felhasználni, amelyek új munkahelyek teremtése és az adatközpontú ágazatokba történő beruházások ösztönzése révén fellendítik a gazdaságot. Ezen adatok rendelkezésre állása növeli a kormányzatok elszámoltathatóságát és átláthatóságát is.¹¹

⁸ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2003/98/EK IRÁNYELVE (PSI-irányelv), 2. cikk 4.

⁹ Uo. (4) 1. o.

¹⁰ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2013/37/EU IRÁNYELVE

¹¹ A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE (2014/C 240/01)

Az európai stratégiai dokumentumok közül az Európai Digitális Menetrend¹² a közzféra információinak átlátható, hatékony és megkülönböztetésmentes hozzáférhetővé tételét fogalmazza meg célként. Az erre épülő EU E-közigazgatási Cselekvési Terv tizenegy intézkedési területének egyike a közzféra információk újrahaznosíthatósága, amelynek elősegítését nyíltadat-katalógusok és közzféra-információportálok segítik.

Az „Úton a prosperáló adatközpontú gazdaság felé” című Közlemény¹³ felvázolja a jövő adatközpontú gazdaságának jellemzőit, és az ilyen gazdaság felé történő elmozdulás támogatását és felgyorsítását célzó operatív megállapításokat fogalmaz meg. Emellett meghatározza a számítási felhővel kapcsolatos jelenlegi és jövőbeni tevékenységeket.

Az Európa 2020 stratégia központi célkitűzése az európai gazdaság erős és fenntartható növekedési pályára állítása. E cél eléréséhez az európai innovációs potenciál növelésére, valamint a rendelkezésre álló források minél hatékonyabb kiaknázására van szükség. Az említett források egyik csoportját a közadatok, azaz olyan információk alkotják, melyeket az Európai Unió területén található közszervek hoznak létre, gyűjtenek össze vagy vásárolnak meg. Ilyenek például a földrajzi információk, a statisztikai vagy meteorológiai adatok, a közpénzekből támogatott kutatási projektekből származó adatok vagy a digitalizált könyvtári állományok.¹⁴

A *nyílt adatok* (Open Data) e tanulmány összefüggésében olyan információk, amelyeket bárki szabadon felhasználhat, módosíthat és megoszthat bármilyen célból. Ennek nyílt licenc alapján kell rendelkezésre állnia, és megfelelő és módosítható formában kell rendelkezésre bocsátani, amely géppel olvasható. A nyílt adatokról és a közzféra információinak újbóli felhasználásáról szóló irányelv, más néven a „Open Data Directive” (2019/1024/EU irányelv) 2019. július 16-án lépett hatályba. A nyílt adatokról szóló irányelv elfogadásához vezető felülvizsgálati folyamat 2017-ben indult, amikor az Európai Bizottság nyilvános online konzultációt indított a 2013/37/EU irányelv (PSI irányelv) felülvizsgálatáról. Az új irányelvet a tagállamoknak 2021. július 17-ig kell adoptálni a saját jogszabályi környezetbe.

Az Európai adatstratégia¹⁵ c. dokumentum az adatgazdaság feltételeit megteremtő szakpolitikai intézkedésekre és beruházásokra irányuló

¹² COM/2010/0245.

¹³ COM/2014/442

¹⁴ COM/2011/0882.

¹⁵ COM(2020) 66 FINAL

stratégiát vázol fel az elkövetkező öt évre. Ez az adatstratégia egyidejűleg kerül előterjesztésre az Európa digitális jövőjének megtervezése című bizottsági közleménnyel¹⁶ és a mesterséges intelligenciáról szóló fehér könyvvel¹⁷, amely bemutatja, hogyan fogja támogatni és előmozdítani a Bizottság a mesterséges intelligencia fejlesztését és elterjedését EU-szerte. Európa digitális jövőjének megtervezése című közleményben a Bizottság rögzíti, hogy az elkövetkező öt évben három fő célkitűzésre fog összpontosítani annak biztosítása érdekében, hogy a digitális megoldások Európa segítségére legyenek a saját elképzelései szerint zajló digitális átalakulásban, amely az európai értékek tiszteletben tartása mellett áll az emberek szolgálatába. A három terület: a technológia az emberek szolgálatában, a méltányos és versenyképes gazdaság és a nyílt, demokratikus és fenntartható társadalom. Emellett a Bizottság elkötelezte magát a digitális szolgáltatók, különösen az online platformok felelősségét és kötelezettségeit meghatározó horizontális szabályok aktualizálása mellett. (Digital Services Act)¹⁸ A 2000/31/EK irányelv¹⁹ („e-kereskedelmi irányelv”) elfogadása óta az információs társadalommal összefüggő új és innovatív (digitális) szolgáltatások jelentek meg, amelyek megváltoztatják az uniós polgárok mindennapi életét, befolyásolva és átalakítva a kommunikációt, a kapcsolattartást, a fogyasztást és az üzletkötés módját. Ezek a szolgáltatások nagymértékben hozzájárultak az uniós és globális társadalmi és gazdasági átalakuláshoz. A Covid19-válság pedig rámutatott arra, hogy milyen fontos szerepet játszanak a digitális technológiák a modern élet valamennyi területén. Az Európai Parlament Rendeletet alkotott a digitális szolgáltatások egységes piacáról (digitális szolgáltatásokról szóló jogszabály) és a 2000/31/EK irányelv módosításáról, amelyben rögzíti az átláthatóságot, a digitális szolgáltatók tájékoztatási kötelezettségeit és elszámoltathatóságát, valamint támogatják a jogellenes online tartalom kezelésére szolgáló hatékony kötelezettségeket. Ehhez a célkitűzéshez kapcsolódik az adatkormányzási rendelet javaslata. A javaslat (angol elnevezéssel: *Data Governance Act*) az 2020-as európai adatstratégiában meghirdetett intézkedéssorozat első része. Az eszköz célja az adatok rendelkezésre állásának elősegítése az adatközvetítők iránti bizalom növelése

¹⁶ COM(2020) 67 FINAL

¹⁷ COM(2020) 65 FINAL

¹⁸ COM(2020) 825 FINAL

¹⁹ AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2000/31/EK IRÁNYELVE

és az adatmegosztási mechanizmusok megerősítése az EU-ban.²⁰ Ez a javaslat a közszférabeli szervezetek birtokában lévő azon adatokra vonatkozik, amelyekre mások jogai vonatkoznak, és emiatt kívül maradnak ezen irányelv hatályán. A javaslat logikus és koherens kapcsolatban áll az európai adatstratégiában meghirdetett többi kezdeményezéssel. Célja az adatmegosztás megkönnyítése, többek között azon adatmegosztási közvetítők iránti bizalom megerősítésével, amelyeket várhatóan a különböző adatterekben használni fognak. Nem célja az adatokhoz való hozzáférésre és azok felhasználására vonatkozóan alapvető jogok megadása, módosítása vagy megszüntetése. Az említett típusú intézkedéseket egy lehetséges adatmegosztási jogszabály (2021) vonatkozásában tervezik.²¹

1.2. Szabályozás Magyarországon

Az információs önrendelkezésről és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (rövidítve: Infotv.)²² 2011-ben váltotta fel az adatvédelmi törvényt²³, amely szerint közérdekű adat a „közfeladatot ellátó szerv vagy személy kezelésében lévő és tevékenységére vonatkozó vagy közfeladatának ellátásával összefüggésben keletkezett, a személyes adat fogalma alá nem eső, bármilyen módon vagy formában rögzített információ vagy ismeret.”

A nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelméről szóló 2010. évi CLVII. törvény célja a közigazgatás folyamatos és zavartalan működésének biztosítása. A nemzeti adatvagyon a 2011. évi CXCVI. törvény a nemzeti vagyonról megfogalmazásában: „a nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelméről szóló törvény szerinti nemzeti adatvagyon.”²⁴ A 38/2011. (III. 22.) Kormányrendelet az említett törvény végrehajtási rendelete, amely a 3. számú mellékletében tételesen felsorolja azokat az állami nyilvántartásokat, amelyek adatai a nemzeti adatvagyon körébe tartoznak.²⁵

A közadatok újrahasonosításáról szóló 2012. évi LXIII. törvény egyrészt biztosítja a nemzetközi jogharmonizációt, másrészt meghatározza a

²⁰ COM/2020/0340

²¹ COM(2020) 66 FINAL.

²² 2011. ÉVI CXII. TÖRVÉNY (INFOTV.)

²³ 1992. ÉVI LXIII. TÖRVÉNY (AVTV.)

²⁴ 2011. ÉVI CXCVI. TÖRVÉNY 1§ (2) bekezdés i) pont.

²⁵ 38/2011. (III:22.) KORM. RENDELET

közsféra kezelésében lévő közadatok újrahasznosítás céljára történő rendelkezésre bocsátásának szabályait. A 2015. évi XCVI. törvény, kiterjeszti azon adatok körét, amely újrahasznosíthatóak. A törvény biztosítja, hogy a 2013/37/EU irányelvnek megfelelően a közadatok hatályát ki kell terjeszteni a könyvtárakra (ideértve az egyetemi könyvtárakat is), a múzeumokra és a levéltárakra is. Az irányelv elsődleges célja, hogy biztosítsa a közsféra információinak magán- vagy kereskedelmi célból, minimális jogi, technikai vagy pénzügyi megszorításokkal széles körű elérhetőségét és további felhasználását ösztönözze az információáramlást nem csak a gazdasági szereplők, hanem a nyilvánosság számára is. A könyvtárak, múzeumok és levéltárak jelentős mennyiségű, értékes közigazgatási információforrásokat tárolnak, különösen azóta, hogy a digitalizálási projektek megsokszorozták a köztulajdonban lévő digitális anyagok mennyiségét.

A jogi és ehhez részben kapcsolódóan a gazdasági területen a 2000-es évek elejétől számos magyar publikáció jelent meg, először a közsféra adatvagyonának elérhetőségéről és hasznosításáról.²⁶

A Nemzeti Infokommunikációs Stratégia²⁷ célja, hogy koherens képet adjon a magyar információs társadalom jelenlegi viszonyairól, és ez alapján a 2014-2020-as uniós tervezési ciklussal egybeeső időtávra meghatározta az infokommunikációs területre vonatkozó fejlesztési irányokat, közpolitikai, szabályozási és támogatási teendőket, és számba vette az ezek megvalósításához szükséges eszközöket/erőforrásokat. A dokumentum négy pillér mentén (digitális infrastruktúra – szupergyors internet, digitális állam, digitális kompetenciák, digitális gazdaság) a digitális ökoszisztéma egyes elemeinek összehangolt fejlesztését tűzte ki célul. A megvalósításhoz a Kormány 2012/2015. (XII. 29.) Korm. határozat²⁸ keretében elindította a Digitális Jólét Programját (rövidítve: DJP), amelynek célja, hogy Magyarország minden polgára és vállalkozása a digitalizáció előnyeit élvezhesse. A program keretében elkészültek a következő évek digitális fejlesztési irányait meghatározó stratégiák: Magyarország Digitális Oktatási Stratégiája (rövidítve: DOS), Magyarország Digitális Exportfejlesztési Stratégiája (rövidítve: DES), Magyarország Digitális Startup Stratégiája (rövidítve: DSS), Magyarország Digitális Gyermekevédelmi Stratégiája (rövidítve: DGYS). A Digitális Jólét Program kitűzött céljai – az internet

²⁶ HÜTTL, 2002., HÜTTL, 2006.

²⁷ NEMZETI INFOKOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIA 2014-2020.

²⁸ 2012/2015. (XII. 29.) KORM. HATÁROZAT

mindenki számára történő hozzáférhetővé tétele és megfizethetősége, az infrastruktúra-fejlesztés, az oktatás digitalizálása – mellett új területeken is hozzá kívánt járulni ahhoz, hogy Magyarország minél felkészültebb legyen a digitális átalakulásra, ezért 2017-ben a Kormány döntött a program kibővítéséről, és egy Digitális Jólét Program 2.0²⁹ (rövidítve: DJP2.0) elnevezésű stratégiai dokumentumban foglalta keretbe az új célkitűzéseket. A Digitális Jólét Program jövőjét a DJP2030 stratégiai keret adja, amely központi témája a digitális államkormányzás. A DJP 2030 hármas felosztásban, az ember-gép-rendszer viszonylatában határozza meg stratégiai céljait és beavatkozási területeit. 2020-ban több, a Digitális Jólét Program keretében elkészült, kiemelt stratégiai dokumentum került a Kormány elé, így Magyarország Mesterséges Intelligencia és Sport Stratégiája és a Digitális Agrár Stratégia Intézkedési terve.

A 2014-es Nemzeti Infokommunikációs Stratégiát felváltó új infokommunikációs keretstratégia, az Nemzeti Digitalizációs Stratégia³⁰ tervezete elkészült, elfogadásra rövidesen a kormány elé kerül. keretstratégiaként rendszerezi, egységes szerkezetbe foglalja, aktualizálja, illetve szükség szerint kiegészíti a digitalizációval összefüggésben eddig elkészült kormányzati dokumentumok helyzetértékelését, jövőképét és eszközrendszerét.

Nemrégiben került benyújtásra a nemzeti adatvagyonról szóló törvényjavaslat³¹, amely célja, hogy a korszerű digitális államkormányzás és a digitális gazdaság megvalósítása érdekében biztosítsa a mesterséges intelligencián és adatelemzésen alapuló technológiák elterjedésével egy olyan intézményrendszer kialakítását, amely a hatékonyság, a gazdasági növekedés és a nemzeti szuverenitás szempontjait egyaránt érvényesítve képes megvalósítani a nemzeti adatvagyon széleskörű hasznosítását. A törvénytervezet szerint a jogszabály hatálya nem terjed ki:

- a) az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló törvény szerinti közérdekű adatok és közérdekből nyilvános adatok megismerésére irányuló igényekre;
- b) a közérdekű és közérdekből nyilvános adatok terjesztése jogának gyakorlására;
- c) a közadatok újrahasznosításáról szóló törvény szerinti, a közfeladatot ellátó szervek által kezelt közadatok és kulturális adatok

²⁹ DIGITÁLIS JÓLÉT PROGRAM 2.0, 2017.

³⁰ NEMZETI DIGITALIZÁCIÓS STRATÉGIA 2021-2030.

³¹ T/14949. 1§ (2)

újrahasznosítás céljából történő rendelkezésre bocsátására irányuló igényekre;

d) a közfeladatot ellátó szervek által alaptevékenységük keretében végzett adatszolgáltatásra, adatelemzésre és az ezzel összefüggésben jogszabály alapján megállapított díjfizetésre.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium által benyújtott törvényjavaslat lefekteti a hazai adatvagyon-gazdálkodás legfontosabb szabályait, meghatározza a Nemzeti Adatvagyon Ügynökség (rövidítve: NAVÜ) és a Nemzeti Adatvagyon Tanács főbb feladatait is. Az Ügynökség felel a jövőben azért, hogy Magyarország szuverén módon tudja hasznosítani a nemzeti adatvagyonot. A törvény a 2010-ben elfogadott nemzeti adatvagyon körébe tartozó állami nyilvántartások fokozottabb védelméről szóló törvényt váltja majd fel.

A NAVÜ feladatai közé tartozik majd a nemzeti közadatportál üzemeltetése, nemzeti közadatkataszter létrehozása és gondozása, anonimizált adatbázisok feldolgozása, elemzése, valamint adatelemzési szolgáltatások nyújtása a kormányzat, a piac és az állampolgárok felé. A NAVÜ állami adatbázisok felhasználásával adatelemzéseket is készít, és olyan adatkészleteket hoz létre, amelyek korábban nem álltak rendelkezésre. Az ügynökség ennek érdekében megkeresheti az érintett adatokat kezelő szerveket, hogy az adatszolgáltatáshoz szükséges adatokat bocsássák a rendelkezésére. A tervezet szerint a NAVÜ szervezett keretek között megnyithatja a közadatbázisokat, ami segítheti a vállalkozásokat abban, hogy magas hozzáadott értékű termékeket fejlesszenek ki, és könnyebbé, egyszerűbbé tegyék az állampolgárok mindennapi életét.

II. A NYÍLT ADATOK JELENTŐSÉGE, GAZDASÁGI ÉRTÉKE

2.1. A nyílt hozzáférésű adatok és a közzféra információi

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1024 (2019. június 20.) a nyílt hozzáférésű adatokról és a közzféra információinak további felhasználásáról szóló irányelve kimondja, hogy „Az információhoz való hozzáférés alapvető jog.”³² Az Irányelv rögzíti továbbá, hogy „A közzféraabeli szervezetek birtokában lévő dokumentumok további felhasználásának engedélyezése hozzáadott értéket teremt a

³² AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2019/1024 IRÁNYELVE, 2019.

továbbfelhasználók, a végfelhasználók és általában a társadalom javára, és az átláthatóság és az elszámoltathatóság előmozdítása, valamint a továbbfelhasználóktól és végfelhasználóktól kapott visszajelzések révén sok esetben a közszférabeli szervezetek számára is, ami lehetővé teszi az érintett közszférabeli szervezetek számára a gyűjtött információk minőségének, illetve feladataik ellátásának javítását.³³

Az Open Data kezdeményezések hatását mérő tanulmányok hangsúlyozzák a nyílt adatok jelentőségét a gazdasági növekedésben, a monetáris előnyök előmozdítása és az átláthatóság előmozdítása érdekében. Miután a nyílt adatok felhasználása általában nulla határköltséggel rendelkezik, valószínűleg további gazdasági előnyök származnak abból, ha több szervezet újból felhasználja a nyílt adatokat. Közgazdasági szempontból az adat, mint úgynevezett információs jószág, termelési folyamata speciális költségstruktúrával rendelkezik: az első példány előállítása nagy költségekkel jár, de a további példányok már igen kis költséggel reprodukálhatóak. Az adatok előállításának fix költsége magas, de a pótlólagos egységek előállítási költsége, úgynevezett határköltsége alacsony és gyakorlatilag konstansnak tekinthető. Az adatszolgáltató szervezeteknek általában vagy törvényi kötelessége a kérdéses adatok gyűjtése, vagy tevékenységük melléktermékeként állnak ezek elő, tehát az adatok előállításakor a fix költséget mindenképpen meg kell fizetni. Amikor tehát ahhoz a kérdéshez érkezünk, hogy milyen széles körben (azaz milyen áron) kell biztosítani egy adott adathoz a hozzáférést, a fix költség már kifizetett, úgynevezett elsüllyedt költség. Ebben az esetben az optimális hozzáférés mértékének meghatározásánál figyelembe veendő költségek tehát csak a termelés úgynevezett változó költségei. Az adatszolgáltatás társadalmilag optimális, amikor a hozzáférés kis mértékű megnövelésével növekszik a társadalmi többlet, hiszen az alacsonyabb ár mellett bekapcsolódó fogyasztók hasznossága nagyobb, mint a pótlólagos hozzáférés megteremtésének határköltsége. Az adatszolgáltatás társadalmilag optimális ára tehát egyenlő az adatszolgáltatás határköltségével, függetlenül a kereslet sajátosságaitól. Mivel az adatszolgáltatás határköltsége közel nullának tekinthető, elmondható, hogy társadalmilag optimális az állam kezelésében lévő adatvagyon teljes nyilvánossága.³⁴³⁵

³³ Uo. (14)

³⁴ POLLACK, 2008., 24. o.

³⁵ NILSEN, 2009., 41. o.

Az adatok megosztása és újrafelhasználása lehetővé teszi az egyének és a szervezetek számára, hogy a felmerülő problémáikat hatékonyabban és gyorsabban oldják meg, mivel több adat áll rendelkezésre, amelyek digitálisan hozzáférhetőek és újrafelhasználhatóak. A meglévő termékeket, szolgáltatásokat és folyamatokat javítani lehet, és az új kezdeményezéseket könnyebben lehet megvalósítani. Előnyei az időmegtakarítás, a költségek csökkentése és a minőség javítása.

Az információk közzétételének, megtalálásának és újrafelhasználásának bonyolultsága növekvő összetettséghez és növekvő potenciálhoz vezet, amely általában átalakulást igényel a szervezetektől és az egyenektől. Pontosabban, a gondolkodásmód, a készségkészlet, a stratégia és a folyamatok átalakítása eredményezi a potenciál kiaknázását, valamint a helyzet összetettségének és kihívásainak sikeres kezelését. Az információk problémamegoldás céljából történő újrafelhasználásának folyamata jelentős, példátlan átalakuláson megy keresztül. Az Európai Bizottság (EB) támogatja és irányítja az adatok közzétételét és újrafelhasználását.³⁶ Amikor valamely közadat nyílt licenc alatt jelenik meg, az nyílt kormányzati adattá válik. A nyílt adatok bárki számára elérhetőek, újrafelhasználhatóak.

Az Európai Bizottság 2015 óta az Európai Hálózatfinanszírozási Program révén finanszírozza az Európai Adatportál³⁷ létrehozását és működtetését. Ez a közzététel információinak európai tárháza, amely újrafelhasználható adatokat tartalmaz az EU vonatkozásában. A portál képzési központként is szolgál a nyílt adatok újrafelhasználásáról, valamint tartalmazza az európai és nemzetközi újrafelhasználók sikertörténeteinek adatbázisát. Az Európai Adatportál fő feladata, hogy hozzáférési pontot biztosítson az EU 24 hivatalos nyelvén a közigazgatás által közzétett adatokhoz az európai kormányzati szinteken (EU-országok, az Európai Gazdasági Térség országai és bizonyos más európai országok).

A közzététel számára a közadatok újbóli felhasználása növeli az átláthatóságot, az elszámoltathatóságot és a hatékonyságot. Javíthatja a belső folyamatokat, a szolgáltatásnyújtást és elősegítheti az adatközpontú döntéshozatalt, amely jobb politikákat támogat, és ezért pozitívan befolyásolja a társadalmat.

³⁶ COM(2011) 882

³⁷ EURÓPAI ADATPORTÁL

Az OECD már 2015-ben a „Rebooting public service delivery: How can open government data help to drive innovation?”³⁸ című tanulmánya keretében kiemelte a közadatok újrafelhasználásának számos lehetséges előnyét az állami szektor számára, például:

- az állampolgári tapasztalatok megújítása;
- felhatalmazott köztisztviselők következő generációjának felépítése;
- innovatív közbeszerzés;
- a közsféra belső dinamikájának fejlődése;
- prediktív adatelemzés használata a trendek és a társadalmi igények felismerésére;
- a kollektív intelligencia és a társadalmi részvétel elősegítése a szolgáltatások nyújtásában és a politikai döntéshozatalban.

2.2. A közadatok újrahasonosításának gazdasági értéke

A nyílt adatok alkalmazásának kezdete óta több ezer nyilvános adatkészlet nyílt meg Európában, amelyek új alkalmazásokat és tartalmakat tesznek elérhetővé. A nyílt adatok az európai digitális menetrend létfontosságú részévé váltak, és a tagállamok ennek megfelelően hajtották végre nemzeti stratégiáikat.

Az OECD „The economic impact of Open Data: Opportunities for value creation in Europe” néven készített tanulmányában összehasonlítja az előző években készített tanulmányokban alkalmazott különböző módszereket és megközelítéseket, amelyek a nyílt adatok gazdasági hatásának mérését célozták.³⁹ Összefoglalóan megállapítható, hogy a korábbi (2020 előtti) módszerek és eljárások, amelyek a gazdasági értékek becslésére vállalkoztak nem megbízhatóak, és számos hiányossággal küzdenek.

- nem átláthatók, gyakran nem világos, hogyan számítják az eredményeket, és hogy mely számokat és erőforrásokat használják ezekben a számításokban. Az átláthatóság hiánya megnehezíti az eredmények igazolását és a vizsgálatok megismétlését.

³⁸ OECD REBOOTING PUBLIC SERVICE DELIVERY: HOW CAN OPEN GOVERNMENT DATA HELP TO DRIVE INNOVATION? 2019. 32. o.

³⁹ OECD THE ECONOMIC IMPACT OF OPEN DATA OPPORTUNITIES FOR VALUE CREATION IN EUROPE, 2020. 41.o.

- A feltételezések nincsenek egyértelműen megfogalmazva, ami megnehezíti az alkalmazott megközelítések gondolatmenetét és az eredmények megalapozottságának megértését.
- Gyakran nem világos, hogy az alkalmazott megközelítések és módszertanok a meglévő szakirodalomon alapulnak-e.
- A nyílt adatok köre gyakran nem világos, a fogalmakat, mint az adatokat, a nyílt adatokat, az állami szektor információit és a nyílt kormányzati adatokat felcserélhető fogalmakként használják.
- Kevés tanulmány alkalmazza a makrogazdasági, és a mikrogazdasági megközelítést együtt, és egyesíti a kvantitatív, a kvalitatív és az esettanulmány-elemzéseket.
- Kevés tanulmány gyűjt elsődleges adatokat, például kérdőívek, interjúk vagy szakértői megbeszélések felhasználásával, a legtöbb kizárólag másodlagos adatokat használ fel a kutatásokhoz, azok is gyakran elavult szakirodalomból származnak.
- A tanulmányok különböző hatókörűek és különböző taxonómiákat alkalmaznak, ami megnehezíti azok összehasonlítását.

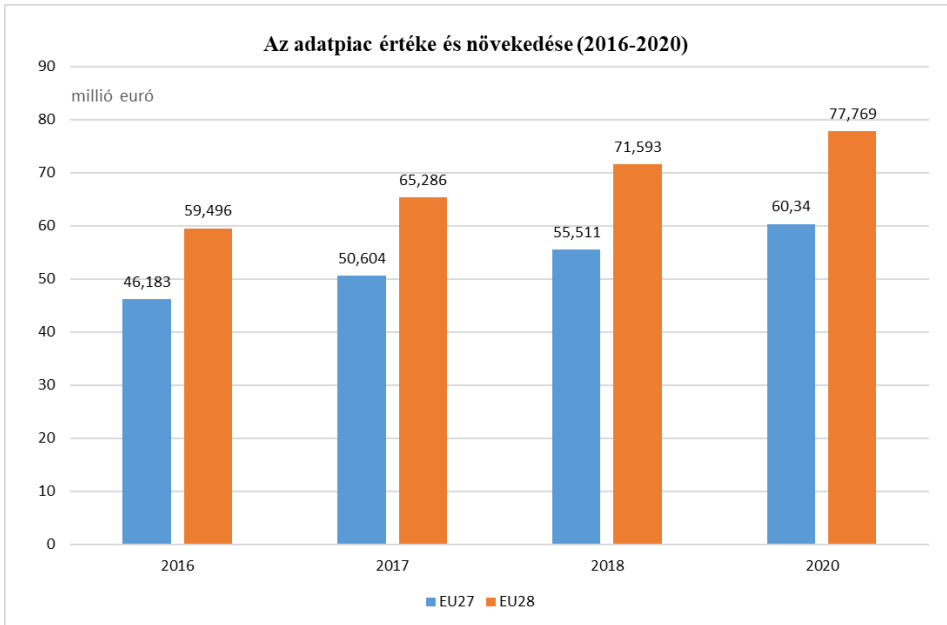
A nyílt adatok korábban szinte egybeestek a nyílt kormányzati adatok halmazával. Ez azonban változik, mivel változik az adatok összetettsége és az adatok újrafelhasználását igénylő képességek és kapcsolatok köre. A nyílt adatok fogalmát is egyre inkább alkalmazzák a magánszektorban.

Az adatpiac az OECD meghatározásában⁴⁰ az a piac, ahol a digitális adatokat „termékeként” vagy „szolgáltatásként” cserélik a nyers adatok feldolgozása eredményeként.

Az adatpiac teljesítményét becsülve⁴¹, az adatpiac értéke 2018-ban mind az EU27, mind az EU28 vonatkozásában jóval meghaladja a teljes IT-ráfordítás növekedését, éves szinten 9,7% -ot, és meghaladta a 60 milliárd eurós küszöböt 2020-ban az EU-27-ben. Ez jelentős előrelépés, ha figyelembe vesszük, hogy korábbi tanulmányban az EU-27 adatpiacának teljes összegét 42,6 milliárd euróra becsülték 2015-ben, és hogy jelenlegi ismeretink szerint az adatpiac értéke 50,6 milliárdra tehető 2017-ben. Az adatpiac 2016-2020 közötti teljesítményének alakulását az 1. sz. ábra mutatja.

⁴⁰ Uo. 41. o.

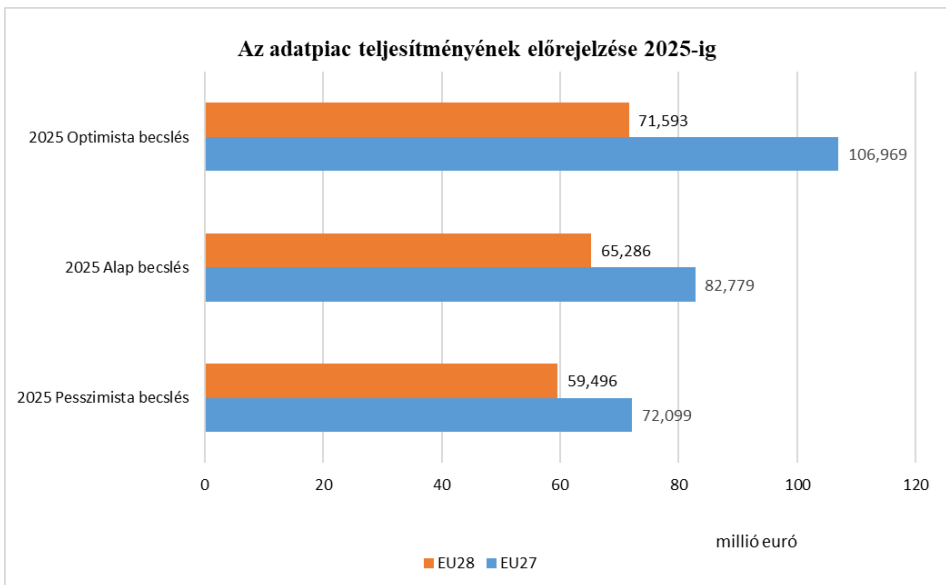
⁴¹ IDC D2.6 SECOND INTERIM REPORT. 2019. 41. o.

1.sz.ábra. Az adatpiac értéke és növekedése 2016-2020 között. Forrás: IDC (2019): D2.6 Second Interim Report. The European Data Market Monitoring Tool: Key Facts & Figures, First Policy Conclusions, Data Landscape And Quantified Stories. 41. o.

Amikor az európai adatpiac teljesítményét próbálja meg ugyanezen tanulmány 2025-ig előre jelezni, háromféle becslést alkalmaz, a várható kockázatok függvényében: egy pesszimista, egy alap, és egy optimista scenáriót. A legmagasabb növekedési forgatókönyvet feltételezve, 2025-es adatpiaci érték legfrissebb becslési értékei továbbra is magasak, csaknem 200% -os növekedést mutatnak a 2018. évre vonatkozó becslésekhez képest mind az EU-27-ben, mind az EU-28-ban. Az új 2025-ös alapforgatókönyv szerint az adatpiac értéke meghaladja majd a 82 milliárd eurót az EU27-ben, szemben a 2018-as 60,3 milliárd euróval szemben. A pesszimista forgatókönyv szerint az adatpiac továbbra is növekedni fog 72,1 milliárd euróra, amely 2020-tól 3,6% -os éves átlagos összetett növekedési ütemnek felel meg. Az adatpiaci növekedés folytatódik, azonban, ezek az előrejelzések 2025-re valamivel alacsonyabbak, mint az előző tanulmányok előrejelzései, részben az általános gazdasági lassulás iránti fokozott pesszimizmusnak, mind a Brexit körüli bizonytalanságnak köszönhetően. (2. ábra) Az Egyesült Királyság uniós tagságának megszűnése az élet számos

területére kiterjedő, nagy horderejű és elkerülhetetlen következményekkel jár a hatóságok, a vállalkozások és az emberek számára az EU-ban és a szigetországban egyaránt. Az adatpiac teljesítményére hatással van az adatok szabad áramlásának, az adatok kezelésének szabályainak változása. Az Európai Bizottság Ágazati iránymutatásokkal segíti a vállalkozásokat, magánszemélyeket, állami intézményeket az átmeneti időszakban és az uniós tagság megszűnését követő időszakra vonatkozóan. Az átmeneti időszak lejártá után az EU-ból az Egyesült Királyságba történő adattovábbítás az (EU) 2016/679 rendelet (általános adatvédelmi rendelet = GDPR) V. fejezete szerinti „továbbításnak” minősül. A „megfelelőségi határozat” lehetősége mellett az (EU) 2016/679 rendelete lehetővé teszi az adattovábbítást megfelelő garanciák alapján is.^{42 43}

2.sz.ábra. Az adatpiac teljesítményének előrejelzése 2025-ig háromféle becslés alapján. Forrás: IDC (2019): D2.6 Second Interim Report. The European Data Market Monitoring Tool: Key Facts & Figures, First Policy Conclusions, Data Landscape And Quantified Stories. 41. o.

⁴² AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2016/679 RENDELETE, 2016.

⁴³ EURÓPAI BIZOTTSÁG JOGÉRVÉNYESÜLÉSI ÉS FOGYASZTÓPOLITIKAI FŐIGAZGATÓSÁG KÖZLEMÉNYE, 2020.

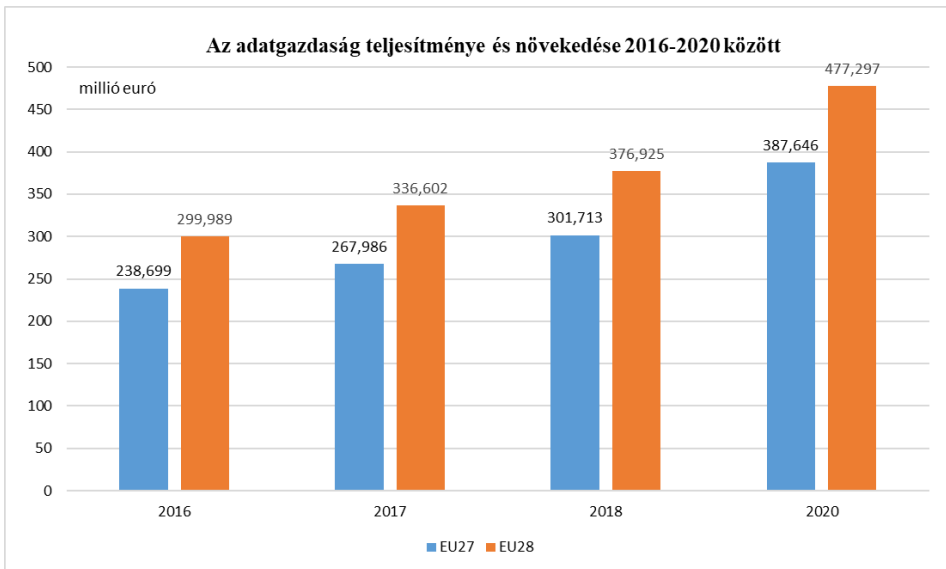
Az adatgazdaság⁴⁴ az adatpiac által a gazdaság egészére gyakorolt általános hatásokat méri. Magában foglalja a digitális technológiák által előállított adatok gyűjtését, tárolását, feldolgozását, terjesztését, elemzésének kidolgozását, átadását és hasznosítását.

Az IDC (2019)⁴⁵ becslései szerint az adatgazdaság (közvetlen és közvetett hatása) teljesítménye elérte a 388 milliárd eurót 2020-ban az EU27-ben. Az EU27 esetében a nyílt adatpiac teljes mérete 2019-ben körülbelül 172,30 milliárd euró volt, és 2020-ban elérte a 174,20 milliárd eurót. Ebből a 2020-as 174,20 milliárdból körülbelül 47,9 milliárd euró származott közvetlen hatásból. Ebből arra lehet következtetni, hogy a nyílt adatok hatása a teljes adatgazdaság jelentős részét képviseli. Az eredmények szerint az adatgazdaságban az értékteremtés körülbelül 12% -át közvetlenül a nyílt adatok hozzák létre, és az eredmények szerint 45% -át közvetett módon befolyásolják a nyílt adatok. (Az adatgazdaság teljesítményét a 3. sz. ábra mutatja)

Az európai adatgazdaság teljesítményének becslésekor az adatpiaci becslésekhez hasonlóan itt is háromféle forgatókönyv készült. Az alapforgatókönyv alapján láthatjuk, hogy 2025-re és a 2018-ban megadott adatgazdasági teljesítmények összehasonlításakor, hogy az érték az adott időszak folyamán majdnem megduplázódik, a 2018-as 377 milliárd euróról az EU28-ban 2025-ben közel 680 milliárd euróra növekszik. Az éves összesített növekedési ütem 2018/2020-ban 12,5% az EU28-ban és 13,3% az EU27-ben, ami alacsonyabb lesz a 2020/2025 időszakok teljesítményeinek figyelembe vételével (7,3% EU28 és 7,5% EU27). Ezeket az eredményeket befolyásolják az új makrogazdasági előrejelzések, amelyek azt várják, hogy a gazdasági növekedés 2020-tól lassabb lesz, amit az éves összesített átlagos növekedési ráta is tükröz. Ez a növekedési ráta 2020/2025 vonatkozásában az EU28-ban az optimista növekedési szcenárió esetében 17,2%, ami az várhatóan túllépi majd az 1000 milliárd eurós küszöböt.

⁴⁴ OECD (2020) 41. o.

⁴⁵ IDC D2.6 SECOND INTERIM REPORT, 2020. 42. o.

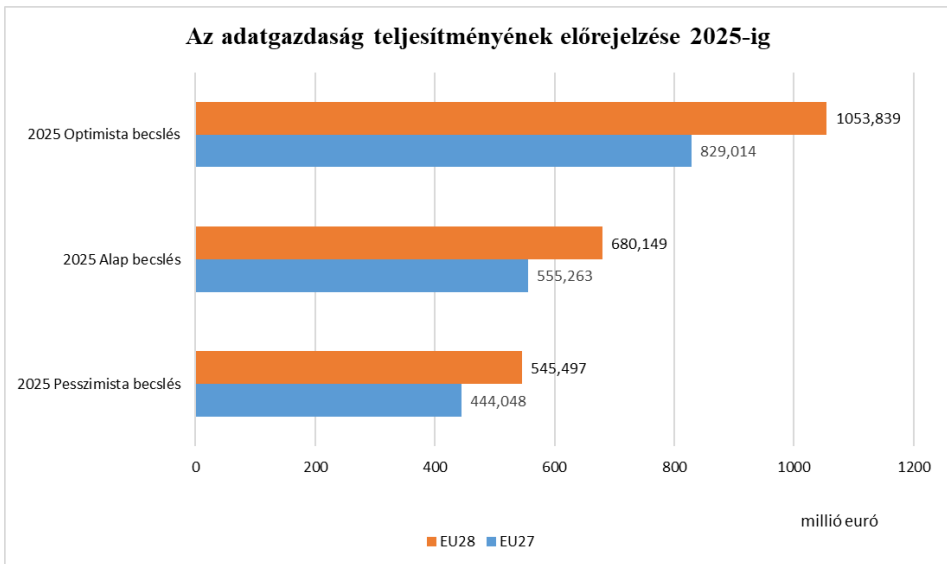

3.sz.ábra. Az adatgazdaság teljesítménye és növekedése 2016-2020 között.

Forrás: IDC (2019): D2.6 Second Interim Report. The European Data Market Monitoring Tool: Key Facts & Figures, First Policy Conclusions, Data Landscape And Quantified Stories. 41. o.

Hasonlóképpen, a pesszimista forgatókönyv szerint a gazdasági folyamatok lelassulnak, a növekedési ráta 2020/2025-ra vonatkozóan 2,8%, miközben az adatgazdaság teljesítménye alig haladja meg az 500 milliárd eurót. Ezt a forgatókönyvet tartjuk a legvalószínűbbnek, figyelembe véve a gazdasági lassulást, mivel a makrogazdasági és politikai tényezők szorosan összefüggenek egymással, és azok hatásait 2020 után lehet majd érzékelni. A becslések nem tervezték a Covid-19 járvány okozta gazdasági hatásokat.

Az nyílt adatok értékmechanizmusai több szinten működnek. A nyílt adatok körének bővülése előnyként körvonalazható, ideértve az átláthatóságot, a kormányzat hatékonyságának és jelentőségének növelését, a fokozott részvételt és elkötelezettséget, valamint a társadalmi és kereskedelmi érték felszabadítását az innováció révén.

4.sz.ábra. Az adatgazdaság teljesítménye és növekedése 2016-2020 között.

Forrás: IDC (2019): D2.6 Second Interim Report. The European Data Market Monitoring Tool: Key Facts & Figures, First Policy Conclusions, Data Landscape And Quantified Stories. 41. o.

Ez a gazdasági érték közvetlen és közvetett előnyök révén jön létre. A „Creating Value through Open Data: Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources” című átfogó tanulmány⁴⁶ a közvetlen előnyöket bevételként, bruttó hozzáadott értéként, munkahelyteremtésként és költségmegtakarításként határozza meg. A közvetett előnyök között szerepelnek az innovációk (új termékek és szolgáltatások), az időmegtakarítás, a tudásalapú gazdaság növekedése, a közszolgáltatások fokozott hatékonysága és a kapcsolódó piacok növekedése.

III. AZ ADATKÖZPONTÚ INNOVÁCIÓ A KÖZIGAZGATÁSBAN

Az „adatközpontú innováció” kifejezés a vállalkozások és a közjogi szervezetek azon képességére utal, hogy a fejlettebb adatelemzésből származó információkat felhasználva olyan szolgáltatásokat és termékeket

⁴⁶ EUROPEAN DATA PORTAL, 2015., 18. o.

képesek létrehozni, amelyek megkönnyítik a magánszemélyek és a szervezetek, köztük a kkv-k mindennapi életét.⁴⁷

A nyílt adatok értékes nyersanyagoknak tűnnek, de előnyei leginkább átalakítással, elemzéssel, összesítéssel és szintézissel valósulnak meg. Egy 61 országot átfogó vizsgálat⁴⁸ kvantitatív mérései azt mutatták, hogy a nyíltság pozitívan befolyásolja a társadalom azon képességét, hogy az innovációs mechanizmusokon keresztül értéket teremtsen az adatokból. Az adatvezérelt innováció pozitívan befolyásolja az értéket új tudás, új folyamatok, szolgáltatások és termékek, valamint új vállalkozások generálása révén.⁴⁹

Az adatokban rejlő lehetőségek kiaknázásával, a gépi tanulás (ML) és a mesterséges intelligencia (AI) technikákkal párosulva, az adatközpontú stratégia elengedhetetlennek tűnik a polgároké, intelligens e-kormányzás felé történő elmozdulásban. A valódi polgároké közszféra felépítésének lehetőségét egy intelligens és proaktív kormány lehetővé teheti, amely az adatközpontú e-kormányzati modellben valósul meg.⁵⁰ Az adatközpontú e-kormányzati modell, mint digitális közszolgáltatások gyűjteménye, amely a korábban tárolt adatokat visszacsatornázza az állampolgárok felé, mint megoldásokat, döntéseket és reformokat a felgyorsult nemzeti növekedés érdekében.

Az adatközpontú e-kormányzati modell a lehetőségeket nyújt a hatékonyabb kormányzás felé:

- Lehetőséget ad a döntéshozóknak az adópolitika változásainak a gazdaságra gyakorolt hatásainak pontosabb becslésére és előrejelzésére.
- Lehetőséget ad a szegénység enyhítésére és a közoktatás minőségének javítására.
- Lehetőséget ad a lehetséges fenyegetések (az idegenforgalmi és bevándorlási adatokhoz való hozzáférés következtében bekövetkező terrortámadások) megfelelő időben történő értékelésére és a bűnözéssel kapcsolatos adatok elemzésére a közbiztonság javítása érdekében.

⁴⁷ SHIA WHITE PAPER, 2013. 8. o.

⁴⁸ WALKER - SIMPERL, 2020. 5. o.

⁴⁹ JETZEK – AVITAL - BJORN-ANDERSSON, 2014. 1. o.

⁵⁰ AGBOZO - SPASSOV, 2018., 11. o.

- Lehetőséget ad a társadalmi és gazdasági mutatók megértésére, amelyek a lakosság számára előnyösek lehetnek a hatékonyság növeléséhez szükséges források jobb elosztásával.
- Lehetőséget ad, hogy növelje a kormányzati proaktivitást a különböző területeken (pl. katasztrófavédelem, közegészségügy)
- Lehetőséget ad intelligens városok építésére a közlekedés optimalizálásával.
- Lehetőséget ad a közszolgálati korrupció minden formájának megelőzése és csökkentése.
- Lehetőséget ad az innováció támogatására, ahol a vállalkozók a szolgáltatásaikat fejleszthetik a kormány által rendelkezésre bocsátott nyílt adatok mellett.
- Lehetőséget ad, hogy a személyes adatokat szükség esetén a szolgáltatás helyszínén visszakéreshetők legyenek. (Pl. a rendőrség, vagy a sürgősségi szolgálatok átvizsgálhatják a sérült személy biometrikus adatait, hogy hozzáférhessenek körtörténetükhöz és adataikhoz anélkül, hogy kihallgatnák az áldozatokat vagy az elkövetőket).

Az Európai Bizottság az elmúlt években egymás után készítette el az adatközpontú gazdasággal foglalkozó stratégiáit: az Európai Unió Nyíltadat Stratégiáját (2011-2020), az Európai Adatközpontú Gazdaság Stratégiát (2012-2020), az Európai Adatértéklánc Stratégiát és legutóbb az Európai Adatgazdaság Szakpolitikát.

Az Európai Adatközpontú Gazdaság Stratégia célja a Big Data kezelésére és az adatközpontú gazdaságra való átállás támogatása és felgyorsítása.⁵¹ Az adatközpontú innováció az állami szektor rendszereinek drámai átalakulását eredményezheti, és olyan társadalmi előnyöket hozhat létre, mint kevesebb szennyezés, kevesebb forgalmi dugó, a járványkitörések jobb nyomon követése, nagyobb energiahatékonyság, új mezőgazdasági szolgáltatások, újszerű alkalmazások az állampolgárok online interakcióval történő aktivitásának növelése.

A nemzeti adatpolitikáról szóló első átfogó magyarországi stratégiai tervdokumentum a Fehér könyv⁵² olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy mi is a nemzeti adatpolitika, mi sorolható a nemzeti adatvagyon körébe, és mennyit érnek, mennyi gazdasági hasznot hajthatnak az adatok. A Fehér

⁵¹ COM(2014) 442 FINAL

⁵² FEHÉR KÖNYV A NEMZETI ADATPOLITIKÁRÓL, 2016.

könyv kidolgozása a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács (NHIT) szakmai műhelyeiben folyt. A munkához kiindulópontként a kormányzati stratégiai irányításról szóló 38/2012. (III. 12.) Korm. rendelet szolgált, amelynek 34. §-a a Fehér könyvet egy szakpolitikai területről készített átfogó, más stratégiai tervdokumentum megalapozását szolgáló rövid- vagy középtávú stratégiai tervdokumentumként definiálja. Középpontjában a közadatok újrahasznosításának kérdése, a PSI irányelv, valamint a PSI-irányelv átültetéseként megszületett, a közadatok újrahasznosításáról szóló 2012. évi LXIII. törvénynek való tartalmi megfelelés, a közadatok újrahasznosításának gazdasági jelentősége és GDP-növelő potenciálja áll. A Fehér könyv lett az alapja a DJP program keretében kidolgozásra került különböző szakpolitikai adatstratégiáknak.

KONKLÚZIÓ

Az adatokban rejlő lehetőségek kiaknázásával, a gépi tanulás (ML) és a mesterséges intelligencia (AI) technikákkal párosulva, az adatközpontú stratégia elengedhetetlennek tűnik a polgárközpontú, intelligens e-kormányzás felé történő elmozdulásban. A valódi polgárközpontú közszféra felépítésének lehetőségét egy intelligens és proaktív kormány lehetővé teheti, amely az adatközpontú e-kormányzati modellben valósul meg. Az adatközpontú e-kormányzati modell, mint digitális közszolgáltatások gyűjteménye, amely a korábban tárolt adatokat visszacsatornázza az állampolgárok felé, mint megoldásokat, döntéseket és reformokat a felgyorsult nemzeti növekedés érdekében. Az Európa 2020 stratégia központi célkitűzése az európai gazdaság erős és fenntartható növekedési pályára állítása. E cél eléréséhez az európai innovációs potenciál növelésére, valamint a rendelkezésre álló források minél hatékonyabb kiaknázására van szükség. Az említett források egyik csoportját a közadatok, azaz olyan információk alkotják, melyeket az Európai Unió területén található közszervek hoznak létre, gyűjtenek össze vagy vásárolnak meg. Az európai adatpiac és adatgazdaság dinamikus fejlődése arra utal, hogy az az ország, amely nem ismeri fel a közadatok újrahasznosításában rejlő lehetőséget, a gazdasági potenciálról mond le, amelynek hosszú távú negatív következményei lehetnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1992. ÉVI LXIII. TÖRVÉNY A SZEMÉLYES ADATOK VÉDELMEÉRŐL ÉS A KÖZÉRDEKŰ ADATOK NYILVÁNOSSÁGÁRÓL. (Avtv.). Elérhető: <https://mkogy.jogtar.hu/printiframe?docid=99200063.TV&printTitle=1992.%20%C3%A9vi%20LXIII.%20%C3%B6rv%C3%A9ny&targetdate=ffffff4&referer=lawsandresolutions> (Letöltve: 2021.04.05.)
2011. ÉVI CXCVI. TÖRVÉNY A NEMZETI ADATVAGYONRÓL. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=a1100196.tv&targetdate=&printTitle=2011.%20%C3%A9vi%20CXCVI.%20%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=https%3A//www.google.com/> (Letöltve: 2021.05.03.)
2011. ÉVI CXII. TÖRVÉNY AZ INFORMÁCIÓS ÖNRENDELKEZÉSI JOGRÓL ÉS AZ INFORMÁCIÓSZABADSÁGRÓL. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=a1100112.tv&targetdate=&printTitle=2011.%20%C3%A9vi%20CXII.%20%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=https%3A//www.google.com/> (Letöltve: 2021.04.02.)
- 2012/2015. (XII. 29.) KORM. HATÁROZAT AZ INTERNETRŐL ÉS A DIGITÁLIS FEJLESZTÉSEKRŐL SZÓLÓ NEMZETI KONZULTÁCIÓ (INTERNETKON) EREDMÉNYEI ALAPJÁN A KORMÁNY ÁLTAL VÉGREHAJTANDÓ DIGITÁLIS JÓLÉT PROGRAMJÁRÓL. Elérhető: https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=A15H2012.KOR&targetdate=&printTitle=2012/2015.%20%28XII.%2029.%29%20Korm.%20hat%C3%A1rozat&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D0000&getdoc=1 (Letöltve: 2021.05.03.)
- 38/2011. (III.22.) KORMÁNY RENDELET A NEMZETI ADATVAGYON KÖRÉBE TARTOZÓ ÁLLAMI NYILVÁNTARTÁSOK ADATFELDOLGOZÁSÁNAK BIZTOSÍTÁSÁRÓL. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/printiframe?docid=a1100038.kor&targetdate=&printTitle=38/2011.%20%28III.%2022.%29%20Korm.%20rendelet&referer=https%3A//www.google.com/> (Letöltve: 2021.05.03.)
- A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Az európai digitális menetrend. COM/2010/0245 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX:52010DC0245> letöltési idő: 2021.04.05.
- A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Úton a prosperáló adatközpontú gazdaság felé.

A közadatok újrahasznosításának jogszabályi feltételei és lehetőségei az Európai Unióban és Magyarországon

COM/2014/442. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0442&from=HU>

(Letöltve: 2021.04.06.)

A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Nyílt adatok – az innováció, a növekedés és az átlátható kormányzás mozgatórugói. COM/2011/0882. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:52011DC0882> (Letöltve: 2021.04.05.)

A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Európai adatstratégia. COM(2020) 66 final. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0066&from=HU>

(Letöltve: 2021.05.02.)

A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, AZ EURÓPAI GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK. Európa digitális jövőjének megtervezése. COM(2020) 67 final. Elérhető: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/db95106e-53ca-11ea-ace-01aa75ed71a1/language-hu>

(Letöltve: 2021.05.02.)

A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE IRÁNYMUTATÁSOK AZ AJÁNLOTT ÁLTALÁNOS FELHASZNÁLÁSI SZERZŐDÉSEKRŐL, ADATKÉSZLETEKRŐL ÉS A DOKUMENTUMOK TOVÁBBI FELHASZNÁLÁSÁRA VONATKOZÓ DÍJAZÁSRÓL (2014/C 240/01). Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XC0724\(01\)&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52014XC0724(01)&from=HU) (Letöltve: 2021.04.07.)

AGBOZO, E., SPASSOV, K. (2018): Establishing Efficient Governance through Data-Driven eGovernment. Elérhető:

https://www.researchgate.net/profile/Ebenezer-Agbozo/publication/326598832_Establishing_Efficient_Governance_through_Data-Driven_e-Government/links/5c8a87c9a6fdcc3817540a47/Establishing-Efficient-Governance-through-Data-Driven-e-Government.pdf (Letöltve:

2021.04.05.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2016/679 RENDELETE (2016. ÁPRILIS 27.) A TERMÉSZETES SZEMÉLYEKNEK A SZEMÉLYES ADATOK KEZELÉSE TEKINTETÉBEN TÖRTÉNŐ VÉDELMEKRŐL ÉS AZ ILYEN

ADATOK SZABAD ÁRAMLÁSÁRÓL, VALAMINT A 95/46/EK RENDELET HATÁLYON KÍVÜL HELYEZÉSÉRŐL. Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU)

(Letöltve: 2020.12.15.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2019/1024 IRÁNYELVE (2019. JÚNIUS 20.) A NYÍLT HOZZÁFÉRÉSŰ ADATOKRÓL ÉS A KÖZSZFÉRA INFORMÁCIÓINAK TOVÁBBI FELHASZNÁLÁSÁRÓL. Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=HU)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=HU)

(Letöltve: 2021.04.07.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2000/31/EK IRÁNYELVE A BELSŐ PIACON AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMMAL ÖSSZEFÜGGŐ SZOLGÁLTATÁSOK, KÜLÖNÖSEN AZ ELEKTRONIKUS KERESKEDELEM, EGYES JOGI VONATKOZÁSÁIRÓL („ELEKTRONIKUS KERESKEDELEMRŐL SZÓLÓ IRÁNYELV”). Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031&from=HU)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031&from=HU)

(Letöltve: 2021.05.02.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2003/98/EK IRÁNYELVE A KÖZSZFÉRA INFORMÁCIÓINAK TOVÁBBI FELHASZNÁLÁSÁRÓL. Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0098&from=HU)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0098&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003L0098&from=HU)

(Letöltve: 2021.04.02.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2013/37/EU IRÁNYELVE A KÖZSZFÉRA INFORMÁCIÓINAK TOVÁBBI FELHASZNÁLÁSÁRÓL SZÓLÓ 2003/98/EK IRÁNYELV MÓDOSÍTÁSÁRÓL. Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN)

(Letöltve: 2021.04.02.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE A DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSOK EGYSÉGES PIACÁRÓL (DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSOKRÓL SZÓLÓ JOGSZABÁLY) ÉS A 2000/31/EK IRÁNYELV MÓDOSÍTÁSÁRÓL. COM(2020) 825 final Brüsszel Elérhető: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0825&from=en)

[content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0825&from=en](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0825&from=en)

(Letöltve: 2021.05.02.)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS RENDELETE AZ EURÓPAI ADATKORMÁNYZÁSRÓL. JAVASLAT. ADATKORMÁNYZÁSI RENDELET.

COM/2020/0340. Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020PC0767&from=EN>

(Letöltve: 2021. 05.02.)

DATA-DRIVEN INNOVATION – A GUIDE FOR POLICYMAKERS (2013): UNDERSTANDING AND ENABLING THE ECONOMIC AND SOCIAL VALUE OF DATA, SIIA White Paper. Elérhető:

<https://history.sii.net/Portals/0/pdf/Policy/Data%20Driven%20Innovation/data-driven-innovation.pdf> (Letöltve: 2021.04.07.)

DIGITÁLIS JÓLÉT PROGRAM 2.0, Budapest, 2017. július.

Elérhető <https://digitalisjoletprogram.hu/files/58/f4/58f45e44c4ebd9e53f82f56d5f44c824.pdf> (Letöltve: 2021.05.03.)

EURÓPAI ADATPORTÁL. Elérhető: <https://data.europa.eu/hu>

EURÓPAI BIZOTTSÁG JOGÉRVÉNYESÜLÉSI ÉS FOGYASZTÓPOLITIKAI FŐIGAZGATÓSÁG KÖZLEMÉNYE. Közlemény az érdekelt felek részére az Egyesült Királyság Eu-ból való kilépése és az adatvédelemre vonatkozó Unió szabályok. Brüsszel. Elérhető:

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/data_protecton_hu_0.pdf

EUROPEAN DATA PORTAL (2015): *Creating Value through Open Data: Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources*. Elérhető:

https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/edp_creating_value_through_open_data_0.pdf (Letöltve: 2021.04.07.)

FEHÉR KÖNYV A MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁRÓL: A KIVÁLÓSÁG ÉS A BIZALOM EURÓPAI MEGKÖZELÍTÉSE. COM(2020) 65 final Brüsszel.

Elérhető: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/ac957f13-53c6-11ea-acee-01aa75ed71a1> (Letöltve: 2021.05.02.)

HÜTTL ANTÓNIA ET AL. (2002): *Az állami adatvagyron hasznosítása: nemzetközi tapasztalatok, javaslatok a hazai alkalmazásra*. KOPINT -DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány, Bp.

HÜTTL ANTÓNIA (2006): *A közszektor adatvagyona: hozzáférés és hasznosítás*. Statisztikai Szemle, 2002. (LXXX.)/8. Eötvös Károly Intézet, Bp.

IDC (2019): *D2.6 Second Interim Report. The European Data Market Monitoring Tool: Key Facts & Figures, First Policy Conclusions, Data Landscape And Quantified Stories*. Elérhető:

https://datalandscape.eu/sites/default/files/report/D2.6_EDM_Second_Interim_Report_28.06.2019.pdf (Letöltve: 2021.04.09.)

- JETZEK, T., AVITAL, M. AND BJORN-ANDERSSON, N. (2014): *Data-driven Innovation Through Open Government Data*. Elérhető: <https://scielo.conicyt.cl/pdf/jtaer/v9n2/art08.pdf> (Letöltve: 2021.04.07.). DOI azonosító: <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-18762014000200008>
- NEMZETI DIGITALIZÁCIÓS STRATÉGIA 2021-2030. Elérhető: <https://2015-2019.kormany.hu/download/f/58/d1000/NDS.pdf> (Letöltve: 2021.05.03.)
- NEMZETI INFOKOMMUNIKÁCIÓS STRATÉGIA 2014-2020. Az infokommunikációs szektor fejlesztési stratégiája. Elérhető: <https://2010-2014.kormany.hu/download/b/fd/21000/Nemzeti%20Infokommunik%C3%A1ci%C3%B3s%20Strat%C3%A9gia%202014-2020.pdf> (Letöltve: 2021.05.03.)
- NEWBERY, D., BENTLY, L., POLLOCK, R. (2008): *Models of Public Sector Information Provision via Trading Funds*. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/238770769_Models_of_Public_Sector_Information_Provision_via_Trading_Funds/link/549008950cf2d1800d863370/download (Letöltve: 2021.04.30.)
- NILSEN K. (2007): *Economic theory as it applies to statistics Canada: a review of literature*. Elérhető: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.605.2836&rep=rep1&type=pdf> (Letöltve: 2021.04.30.)
- NILSEN, K. (2009): *Enhancing Access to Government Information: Economic Theory as it Applies to Statistics Canada*, in Paul Uhler (ed.) *The socioeconomic effects of public sector information on digital networks: Towards a better understanding of different access and reuse policies*, National Academies Press, Washington DC. 40-44. o. Elérhető: http://www.nap.edu/openbook.php?record_id=12687&page=40 (Letöltve: 2020.12.15.)
- OECD (2008): *Recommendation of the Council for enhanced access and more effective use of Public Sector Information*. Elérhető: www.oecd.org/internet/ieconomy/40826024.pdf (Letöltve: 2021.04.08.)
- OECD (2014): *Data-driven Innovation for Growth and Well-being, Interim Synthesis Report*. October. Elérhető: <https://www.oecd.org/sti/inno/data-driven-innovation-interim-synthesis.pdf> (Letöltve: 2021.04.08.)
- OECD (2019): *Rebooting public service delivery: How can open government data help to drive innovation?* Elérhető: <https://www.oecd.org/gov/Rebooting->

[Public-Service-Delivery-How-can-Open-Government-Data-help-to-drive-Innovation.pdf](#) (Letöltve: 2021.04.07.)

OECD (2020): *The Economic Impact of Open Data Opportunities for value creation in Europe*. Elérhető:

<https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/the-economic-impact-of-open-data.pdf> (Letöltve: 2021.04.09.)

PAUL F. UHLIR (2009): *The Socioeconomic Effects of Public Sector Information on Digital Networks Toward a Better Understanding of Different Access and Reuse Policies*; Workshop Summary; National Academies Press; July 26, 2009; ISBN-10: 0309139686, ISBN-13: 978-030913968, Elérhető:

<https://www.nap.edu/read/12687/chapter/1> (Letöltve: 2021.04.30.)

POLLOCK, RUFUS (2008): *The Economics of Public Sector Information*; CWPE 0920, University of Cambridge, Cambridge. Elérhető:

<https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/229487/0920.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Letöltve: 2020.12. 15.)

T/14949. Elérhető: <https://www.parlament.hu/irom41/14949/14949.pdf> (Letöltve: 2021.04.05.)

WALKER, J., SIMPERL, E. (2020) *European Data Portal Report. Analytical Report 10: Open Data and Entrepreneurship*. Elérhető:

https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/analytical_report_10_open_data_and_entrepreneurship.pdf (Letöltve: 2021.04.07.)

WEISS, P. (2002): *Borders in Cyberspace: Conflicting Public Sector Information Policies*, U. S. Department of Commerce and their Economic Impacts NOAA, National Weather Service. Elérhető:

https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/6544/PSI_vol2_chapter26.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltve: 2021.04.30.)

WEISS, P. (2003): *Conflicting International Public Sector Information Policies and their Effects on the Public Domain and the Economy*. National Research Council (US) Steering Committee on the Role of Scientific and Technical Data and Information in the Public Domain; Esanu JM, Uhlir PF, editors. Washington (DC): National Academies Press (US). Elérhető:

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK221854/> (Letöltve: 2021.04.30.)

A NEGYEDIK IPARI FORRADALOM DIGITÁLIS ÚJÍTÁSAI – ÁLLAPOTFIGYELŐ-KARBANTARTÓ RENDSZEREK HATÁSA A TERMELÉKENYSÉGRE

Digital Innovations of the Fourth Industrial Revolution - The
Impact of Condition Monitoring Systems on Productivity

Gyüre Ferenc¹

Absztrakt: A negyedik ipari forradalom és a digitalizáció komoly mértékű versenyképesség növekedést jelent a vállalkozások számára. A digitalizáció minden területre kihat, így nincs ez másképpen sem a karbantartásra sem, ahol új fajta karbantartás-rendszere, állapotfigyelő-szolgáltatások jelentek meg a digitalizáció hatására, melynek eredményeképpen drasztikus karbantartási megtakarítások, álló idő csökkenések, raktározási kiadások csökkenése várható, és jelentős termelékenység növekedés várható. Az új rendszer új stratégiai irányokat is felvet, melyre a közeljövőben a vállalkezési menedzsmenethez fel kell készülnie, és megfelelő módon kell implementálni a cég működésébe. Sajnos nagyon kevés adat és információ áll még rendelkezésre ennek az új rendszernek a működéséről, azonban az a kevés, ami fellelhető igen kezegető eredményekkel, és bizakodásra okot adó körülményeket vázol fel.

Kulcsszavak: karbantartás, állapotfigyelő-karbantartás, digitalizáció, negyedik ipari forradalom, ipar 4.0

Abstract: The Fourth Industrial Revolution and digitalisation mean a significant increase in the competitiveness of businesses. Digitization affects all areas, so it is no different for maintenance, where new types of maintenance systems, condition monitoring services have emerged as a

¹ Gyüre Ferenc, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Ihrig Károly Doktori Iskola. Debreceni Egyetem, Közgazdasági Igazgatóság, Költségvetési osztály. E-mail címe: ferenc.gyure@gmail.com.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10070662>

result of digitization, resulting in drastic maintenance savings, reduced downtime, reduced storage costs, and significant productivity gains. expected. The new system also raises new strategic directions, which the business management must be prepared for in the near future and properly implemented in the operation of the company. Unfortunately, very little data and information is still available on how this new system works, but there is little that can be found with very promising results and outlines circumstances that are encouraging.

Keywords: maintenance; statemonitor-maintenance; digitalisation; industrial; industry 4.0

BEVEZETÉS

A tanulmányomban a digitalizációnak és a vállalati termelékenységnek a kapcsolatát vizsgálom a karbantartás modernizációjának a tükrében. A 2020-as évben bekövetkező pandémia szinte minden országban felgyorsította a digitalizálás folyamatot, mely számos esetben új kihívásokat és új eredményeket teremtett a vállalkozások életébe. Az Ernst and Young (a továbbiakban: EY)² 2020-as tanulmányában kifejti, hogy a vállalkozások számára a pandémia következtében dönteniük kell arról, hogy milyen digitális stratégiát alakítanak ki akár szolgáltatásról akár a vállalkozáson belüli eszközök felhasználásáról legyen szó. Nem elég csak a digitális térben megjeleni, hanem digitálissá is kell válni. A digitális térben keletkezett adatok elemzésére több mint 5 millió dollárt költöttek a globális vállalatok. Pölös³ cikkében kiemeli, hogy a több mint 2500 megkérdezett cég 79%-a emelte meg a digitalizációra szánt éves keretösszegét. A pandémia nélkül a 2020-ban elért fejlődési ütemet hat év alatt valósította volna meg a világ. A vállalati vezetők 34%-a pedig meg sem próbál a válság előtti vállalati struktúrára visszaállni.

A vállalatok digitalizációját segítő startup cégekre igen jelentős feladat hárul tehát, hogy sikerrel segítsék a környező vállalatokat. Az Innosight Consulting⁴ cég előrejelzése szerint az S&P500 részvénytőkecégösszeállítása 2026-ra teljesen meg fog változni. A most sikeres

² EY, 2020.

³ PÖLÖS, 2020.

⁴ INNOSIGHT, 2020.

vállalkozásokat felváltják az új startup cégek, és a gyorsan reagáló digitálissá vált vállalatok.

A digitális vállalkozás termelékenysége – vállalkozástól függően – gyakorlatilag bármilyen mértékben és bármennyig növekedhet. Erre az EY 2020-as tanulmánya is rávilágít. Gyakorlatilag megvalósulhatnak olyan vállalkozási munkafolyamatok is, melyek a hét mind a hét napján 0-24 órában működnek. Ehhez gyakorlati példaként hadd említsem, hogy Amerikában több mint 1,3 millió főnek van teherautóra vonatkozó vezetői engedélye, azonban már számos teszten sikeresen alkalmazták a teherautó-vezető automatikát, mely előre beprogramozott útvonalon önvezető módon közlekedik. Vagy említhetem a Bosch Global gyárát, mely egy állandóan online térben lévő, öntanuló, folyamatosan programozható gyártósor, melynek bármilyen része távolról bármikor változtatható az online kapcsolat miatt. Sajnos ez természetesen magával hordozza a munkavállalók helyzetének kérdését, hiszen a digitális térben növelt hatékonyság és termelékenység a fizikai dolgozók hátrányára történik. Ennek megoldása az lehet Glavanits⁵ szerint, hogy a munkavállalókkal tisztázzák a digitális kornak ezt a hátrányát, és ösztönzik, támogatják a dolgozókat az átképzésre, továbbképzésre. Kornai⁶ szerint a továbbképzésben elsajátított tudásanyag sikeresen felhasználható a továbbfoglalkoztatásra, hiszen a vállalkozás digitalizációja mellett az igazi tőke a tudás.

A tanulmányom/cikkem felépítése során bemutatom, hogy mi is a 4. ipari forradalom, a digitalizáció, és a vállalati termelékenység. Továbbá megvizsgálom, hogy mi a különbség az ipari forradalom és a digitalizáció között, mivel számos esetben a két fogalmat szinonimaként emlegetjük, azonban a mögöttes tartalma nem egyezik meg. Továbbá egy rövid részben ismertetem, hogy milyen lehetőségek tárulhatnak egy-egy digitális szolgáltatást végző vállalkozás elé, amennyiben nemzetközi szinten próbál érvényesülni.

A tanulmány ezen szakasza után pedig szakirodalomban bemutatott eredmények alapján – azt szintetizálva – fogom szemléltetni, hogy milyen gazdasági hatásai vannak a 4. ipari forradalomnak a karbantartásra, valamint a megújult karbantartási megoldásnak az állapotfigyelő-szolgáltatásnak a vállalkozás termelékenységére. Sajnos nagyon kevés cég alkalmazza ezt a rendszert, melyek közül nem találtam egyet sem, akik meg is osztanák a

⁵ GLAVANITS, 2018. 323. o.

⁶ KORNAI, 2018. 909.o.

gyakorlati eredményt számadatokban, így az egyes tanulmányok elemzéseire és eredményeire tudok támaszkodni, és abból tudok következtetést levonni. Természetesen felhasználok a már meglévő beszámolókat, cégelemzéseket is.

I. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1. Negyedik ipari forradalom

A 4. ipari forradalom (Ipar 4.0) lehetőséget teremt arra, hogy a termelési szektor teljesen digitálissá váljon, a használatban lévő gépek kapcsolatban legyenek egymással. Nem azért mert eddig számos új technológia jelent meg a világban, hanem mert kialakultak olyan hálózati rendszerek (4G, 5G) melyek élő adatokat szolgáltatnak, és megteremtik az esélyt a gépek azonnali kommunikációjára. Tehát a negyedik ipari forradalom a gép-gép és a gép-ember közötti kommunikációt helyezik át digitális térbe, elősegítve a gyors reagálást, a pontosabb munkavégzést, nagyobb termelékenységet, kevesebb hibalehetőséget.

A negyedik ipari forradalom számos tanulmányt, ennek következményeként számos definíciót is jelent.

Kagermann⁷ – A rendelkezésre álló erőforrásoknak, információknak, technológiáknak olyan hasznosítása, mely robbanásszerű fejlődést eredményez, eredményezhet a termelési szektorban.

Liu⁸ – A termelési szektorban lévő adatok gyűjtése, feldolgozása, döntéselőkészítése és döntéstámogatása úgy, hogy a rossz döntéseket kizárja algoritmusok felhasználásával. Ezzel egy azonnali kapcsolati hidat képezve a termelés és a döntés között, mely teljes egészében megváltoztathatja a vállalkozások működését.

Schumacher és Sihn⁹ – A 4. ipari forradalom nem más, mint a vállalkozás értékteremtő folyamatának teljes digitális, adatokkal teli nyomkövetése, elemzése, feldolgozása.

Schwab¹⁰ – A technológiának teljesen újszerű használata, melynek segítségével a gyárak, gazdaságok, kormányzati döntések teljesen új

⁷ KAGERMANN, 2013.

⁸ LIU, 2016. 173.o.

⁹ SCHUMACER – SHIN, 2016. 161.o.

¹⁰ SCHWAB, 2016.

értelemben jelennek meg. Az ipari forradalom hatása nem mutatható ki csak egy vállalkozásnál, hanem globális hatása van.

Wang¹¹ – A teljes termelési technológiák azonnali egységesítését lehetővé tévő digitalizáció, melynek során a globális problémákra is választ kapunk/kaphatunk.

A fogalmi meghatározások során mindenki kivétel nélkül a vállalkozásokra generált hatást mutatta, vagy emelte ki. A másik figyelemre méltó szinte állandó szóhasználat a technológia és hatása szavak. Ezek alapján, ha minden fogalmat egybe akarnánk rakni, és emészthetővé szeretnénk tenni, akkor azt tudnám ezek alapján megfogalmazni, hogy: „*A 4. ipari forradalom egy olyan új technológiai újításokkal rendelkező informatikai, gazdasági, társadalmi jelenség, melynek segítségével és következtében az alapvető termelési, szolgáltatási folyamatok, szociális kapcsolatok teljes digitalizációja, automatizációja figyelhető meg, melynek eredménye, egy gyors, mindenre reagáló globális automata rendszer.*”

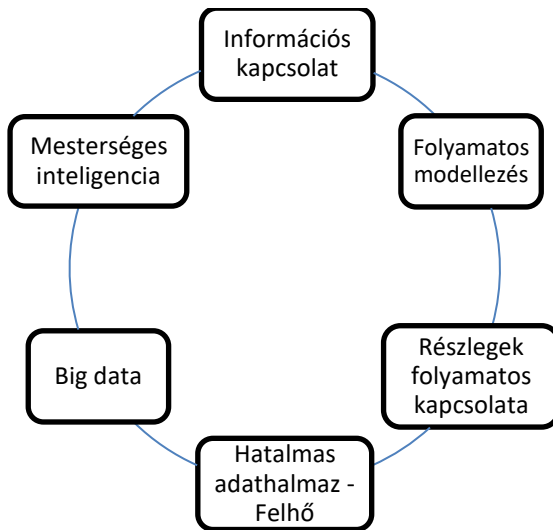
A negyedik ipari forradalom az élet és a gazdaság számos területére hatást gyakorol. Kusmin¹² szerint rohamos mértékben fejlődött és fejlődik az információs és kommunikációs technológia, a virtuális-fizikai valóság határának elmosódása a termelés területén, a hálózati kapcsolati pontok és kapcsolódási lehetőségek robbanásszerű növekedése, a big data előretörése, a felhőalapú tárolási rendszerek térnyerése, a modellezés-szimuláció valósághű reprodukálása, valamint az ember-robot kapcsolatának megjelenése.

Az információs és kommunikációs technológia rendkívüli előretörést hozott el mind a termelés-értékeremtési folyamat, mind a szociális háló terén. Lehetővé tette azt, hogy egy gyártási folyamat során minden adat digitálisan is elérhetővé váljon úgy, hogy minden részleg/vezetési szint a számára fontos információt megfelelően strukturálva láthassa, használhassa, így akár menetközben reagálva egy-egy hibára. Ez magával hozza a modellezést és a szimulációs programok térnyerését, amelyet a modern gyárakban a termeléssel párhuzamosan folytatnak le, így akár termelés közben lehet változtatni a terméken/szolgáltatáson és annak tulajdonságain. Továbbá a termelés és szolgáltatás nyújtás során, a folyamat közben akár egy-egy problémát előre is lehet jelezni. Természetesen ez a hatalmas szimulációs adat és egyéb információs bázis olyan mértékű tárhelyet

¹¹ WANG, 2016. 358.o.

¹² KUSMIN, 2019.

igényelnek, hogy hagyományos számítógépek tároló kapacitása azt már nem tudná kezelni, így az internet alapú felhő szolgáltatások is elterjedtek. Így lehetőség van bármilyen mértékű adatot interneten, felhőben tárolni és bárholnan hozzáférni, több platformon is egyszerre. De ezen adathalmazoknak nem csak a tárolása problémás, hanem a feldolgozása is. Ezen a ponton érkeztünk meg a Big Data felhasználására, melyre külön programok és gépek kellenek a folyamatos és pontos adatfeldolgozásért, mely indokolja a robotika bevezetése, hiszen a folyamatosan növekvő adathalmazt már csak egy öntanuló mesterséges intelligencia képes kezelni. Ez a teljes komplex kör pedig lehetővé tette a teljesen digitális és robotok által működtetett gyárak létrehozását.^{13 14}

1. ábra: Industry 4.0 folyamata egy termelés során. Forrás: Saját szerkesztés Kusmin alapján.¹⁵

1.2. Az ipari forradalom előnyei

Amennyiben egy termelési szektort veszünk alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy a 4. ipari forradalom megteremti a lehetőséget a hatalmas

¹³ KINZEL, 2019.

¹⁴ DAVIES, 2015.

¹⁵ KUSMINM, 2019.

digitális körforgáson keresztül arra, hogy egy olyan termelési és szolgáltatásai folyamat jöjjön létre, mely azonnal képes reagálni minden esetlegesen felmerülő külső és belső problémára. Kerényi¹⁶ szerint a folyamatos alkalmazkodó készség minden vállalkozás számára jelentős fegyvertény, azonban a reagálási idő és az információ rendelkezésre állása a két legkiemelkedőbb és legfontosabb előnye ennek a forradalomnak egy termelő szektor esetében. De bármilyen szektort figyelembe vehetünk, és azt mondhatjuk, hogy a hatalmas adathalmaz és az öntanuló algoritmusok okán az a legnagyobb előny és fegyvertény a digitálisan nem fejlett versenytársakkal szemben, hogy a változásra azonnal lehet reagálni. A tanulmányban a karbantartásról lesz bővebben szó, és most ennek okán gondoljunk el egy olyan rendszert, mely a cégnél működő összes gépet folyamatosan figyeli, és előre jelzi, hogy melyikkel milyen jellegű probléma lesz/lehet. Képzeld el, hogy egy ilyen előre jelző rendszer, milyen mértékű előnyt jelenthet, hogy előre jelzi a nagy és kis karbantartást az előtt, hogy szükséges lenne, így kisebb költséggel, de felkészültebben, pontosabban lehet ezeket a karbantartásokat megszervezni.

De a digitalizáció a rugalmas termelési lehetőséget is biztosítja, hogy egy-egy termék igen széles palettáját kínálja egy-egy gyár. A termelés növelése a másik kulcstényező, hiszen a negyedik ipari forradalomban már robotokkal is el lehet végezteni egy-egy munkafolyamatot.

2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
159	178	221	254	304	400	422	381

1. sz. táblázat. Robotok alkalmazásának száma világviszonylatban (1.000 db/év). Forrás: World Robotics alapján saját szerkesztés.¹⁷

Gyorsabban és hatékonyabban is dolgozik egy robot a tömegtermelésre szánt cikkekénél. Ennek eredménye, hogy így folyamatosan és konstansan magas minőséget tudnak létrehozni a gyárak mindamelllett, hogy a hibák és selejtek mértékét csökkentik. A folyamat pedig ott zárul ennek a termelésjavulásnak, hogy így a vevők is elégedettebbek lesznek az adott termékkel, szolgáltatással. Végző soron pedig minden versenyző vállalkozásnak ez a fő célja, a nagyobb vevőelégedettség s így a több árbevétel. A folyamatos adatelemzés, és monitoring pedig lehetővé teszi azt,

¹⁶ KERÉNYI, 2017. 32.o.

¹⁷ WORLD ROBOTICS, 2020.

hogy egy azonnali információvezérelt döntési rendszer jöjjön létre, melyet megfelelő robotika azonnal képes lekövetni. A probléma ott kezdődik ilyen esetben, hogy a gépek idővel meghibásodnak, melynek rengeteg következménye van költség oldalról. Álló idő, javítási költség addig a termékeket raktározni kell, melyhez raktározási költség társul. Ennek megoldásaként és kiküszöböléseként alakult ki a karbantartási-szolgáltatás, állapotfigyelő-rendszer, mely folyamatosan elemzi a gépeket és jelzi az esetleges jövőben várható hibákat. Valamint a meglévő egyéb gépekhez és termékekhez kapcsolódó adatokat rendszerezi, elemzi. A negyedik ipari forradalomban megvalósuló automatikus karbantartás-figyelő rendszert nagyon kevés cég használja napi szinten a termelésében. A GE cégcsoport, valamint az SKF vállalat a működésük során ennek bevezetésére komoly hangsúlyt fektettek. A saját belső kutatási eredményeik szerint a karbantartás figyelő rendszer, lehetőséget teremt arra, hogy a gépek egymás közötti együttműködésük hatékonyabb, átláthatóbb legyen, továbbá az a szolgáltatás a gépek technikai támogatását könnyebbé tegye, valamint a menedzsment részéről a pontosabb információk eredményeként decentralizáltabb döntéseket szülessenek. A cégek beszámolóí és a Six Sigma elemzése alapján egy ilyen rendszer bevezetése több részből áll. Szükséges hozzá információtechnológiai kiadás, szakmai segítség, oktatás, adatelemzés, szoftverek, hardverek. A becslések szerint¹⁸ 420 ezer dollár körül lehet egy ilyen rendszert bevezetni, azonban vállalati szempontból rengeteg munkóra kell, hogy pontosan használják a rendszert és elkezdjen megtérülést generálni.

A rendszer előnye, hogy a hibák előrejelzése során jelentősen csökkenthető a termelés során a selejt termékek aránya, melynek közvetlen és közvetett hatása van a gépek eredményére és a raktározási költségekre. Szűcs¹⁹ szerint egy-egy hiba előrejelzés nem csak egy prediktív folyamat, hanem egy múltba tekintő lehetőség is, hiszen a rendszer képes a hibák nyomon követésére, mely minőségbiztosítás szempontjából a vizsgálatok gyorsabban, hatékonyabban és gazdaságosabban hajthatóak végre.

¹⁸ SIX SIGMA, 2020.

¹⁹ SZŰCS, 2011. 106.o.

1.3. Digitalizáció

Az 1990-es évektől elindult egy folyamat, mely közel 30 éven át fejlődött. Ez a folyamat a digitalizáció volt, melyben számos technológiai újítás jelent meg, mely minden területre hatalmas hatást fejtett ki. Az információ teljes terjedelmében azonnal rendelkezésre állhat bárki számára. A számítógépek kapacitásnövekedése lehetőséget teremtett bonyolult adatok feldolgozására és könnyebbé tette a hatalmas adathalmazok kezelését. Minden informatikai és technológiai vívmány lehetőséget teremtett, hogy mai kort éljük, és ezt úgy nevezzük, hogy digitális transzformáció.²⁰

Csedő, Máté, Sára²¹ szerint a digitalizáció, mint fogalom a folyamatok, tartalmak digitálissá válását jelenti, melyek korábban, vagy elsődlegesen fizikailag álltak rendelkezésünkre. Ennek továbbfejlődése a digitális transzformáció, mely a komplex változást jelent, ami hatással van egy-egy szervezet működésére. A transzformáció vállalati szempontból egy új képességbe, folyamatban, eljárásba való befektetést jelenti, mely valamilyen erőforrást követel és eredményként egy újrakombinált, újfajta folyamat születik, vélhetően magasabb hozzáadott értéken.

Monostori²² és Xue²³ szerint a negyedik ipari forradalom és a digitalizáció között nehéz határvonalat meghúzni, és szerinte csak annyi különbözteti meg a két fogalmat a termék előállítás és a szolgáltatás nyújtásának folyamatában, hogy a negyedik ipari forradalom elvén működő okos gyárak forradalmian újultak meg, míg a digitalizációt csak a szükséges mértékben használó versenytársak csak fejlettebbek lettek. Ez roppant bonyolult megfogalmazást állít elénk, melyet meg is magyaráz Monostori. Az ipari forradalomban élenjáró vállalatok és a digitalizált vállalatok is ugyan azt a rendszert használják, ugyan azok a feltételek állnak rendelkezésükre. A különbség abból adódik, hogy negyedik ipari forradalom hatására ezek a rendszerek a teljes összekapcsolódás és folyamatos kommunikáció szintjéig egyszerre dolgoznak közösen, míg a digitalizációt csak felhasználó vállalatok csupán különállóan, önmagukban használják a rendszereket. A különbség a kapcsolat. Így a folyamatosan kapcsolatban álló termelési rendszerek és szintek lehetőséget teremtenek arra, hogy azonnal reagáljanak a hibákra, így

²⁰ MUGGE, 2017.

²¹ CSEDŐ – ZAVARKÓ – SÁRA, 2019. 7.o.

²² MONOSTORI, 2015. 766.o.

²³ XUE, 2020.

minőségileg, forradalmilag újuljanak meg, míg a digitalizált vállalatok ugyan használják az újításokat, de nem olyan szorosan vannak összekapcsolva, így ők az átlagos vállalatoktól fejlettebbek, de nem forradalmiak.

Mindkét fogalom a vállalati termelésre és szolgáltatásnyújtásra vonatkozik, azonban az új 4. ipari forradalmi technológiák a vállalkozás külső és belső rendszereire is hatnak, beépülnek az értékteremtő folyamatba, és a teljes értékláncot változtatják jövedelmezőbbé, míg a digitalizáció, csak az értékteremtés egy-egy szintjére hat.

Hagyományosan a vállalkozásoknak folyamatosan fejlődniük kell, hogy a sikeres működésük a továbbiakban is megalapozott legyen. A fókuszpontjukban a profitorientált vállalkozásoknak a termelés fokozása és a termékek értékesítése áll. Az innovációs tevékenységük alapjait ez a két tényező határozza meg alapvetően Herterich, Uembernickel és Brenner szerint.²⁴ A digitalizáció is egyfajta kihívás elé állította és állítja a cégeket, mely abban különbözik a korábbi fejlődési és fejlesztési lehetőségektől, hogy a digitalizáció a vállalkozás teljes egészére hatással van. Példaként lehet említeni, hogy a közösségi média elterjedése „csak” a vállalkozás marketingjét érintette kiemelkedően. Míg maga a digitalizáció hatására megvalósul, hogy a gazdasági szervezet egy sokkal magasabb szintre lépjen és azon teljesítsen.

Kagermann²⁵ már többször jelezte digitalizációval foglalkozó tanulmányaiban, hogy a harmadik ipari forradalomban megjelenő kezdetleges gépek elérhetnek egy olyan szintet is, amikor önállóan, csupán gépek kommunikációjával teljesítsenek feladatokat. A negyedik ipari forradalom ezt a korszakot hozta el számunkra. Az új digitalizációs forradalom során az történik, hogy rengeteg számítógépes rendszer működik összehangoltan. Ez nem jelenti azt, hogy van egy önálló gép, mely mindenek felett áll, hanem a kis számítógépes rendszerek önállóan hálózaton keresztül kommunikálhatnak programkódok segítségével, a hatékonyabb, gyorsabb, pontosabb munkavégzés érdekében. A digitalizáció egy gyár esetében az alábbi ábrával jellemezhető legjobban. Egy olyan folyamatot kapunk a digitalizáció megfelelő felhasználásával kapcsolatban, amely vevőelégedettséget eredményez, ami közvetlenül hat a vállalkozás jövedelmezőségére, valamint a termelékenységre.

²⁴ HERTERICH – UEMERNICKEL – BRENNER, 2015. 323.o.

²⁵ KAGERMANN, 2013.

2. sz. ábra. Okosgyár felépítése. Forrás: Saját szerkesztés Mugge alapján.²⁶

Korunkban a negyedik ipari forradalom Monostori (2015) szerint egyet jelent az intelligens gyárral. A korábbiakban leírtakat ő úgy fogalmazta meg, hogy az ilyen gyárakban a kiber-fizikai rendszereknek a felhasználásával egy sokkal újabb és kedvezőbb gyártási feltételeket alkalmazó termelési sor jön létre. Ezek az új kiber-fizikai rendszerek szerinte a nanotechnológia, lézertechnológia, ipari biotechnológia, 3D nyomtatás, mesterséges intelligencia. Váncza és társai²⁷ szerint egy-egy kiber-fizikai rendszer használata a termelő iparban a negyedik ipari forradalom vívmánya, hiszen ez a mögöttes kapcsolat, a folyamatok háttérében lévő, mindent egy rendszerként kezelő „láthatatlan kéz”. Folyamatos visszacsatolást ad a gyártás minőségéről, adatot gyűjt a folyamat optimalizálására, alkatrészek

²⁶ MUGGE, 2017.

²⁷ VÁNCZA ET. AL. 2011. 797.o.

műszaki állapotát naplózza, a robotokat logisztikai hatékonyság szempontjából vezeti, a rengeteg adatot naprakészen elemzi.

A korábbiakat összefoglalva három kulcsterületet tudunk kiemelni Chou²⁸ szerint, melyen minden digitalizációs és 4. ipari forradalmi hatás megmutatkozik.

Szervezés – Minden terület az információk birtokában azonnal saját maga javára tudja formálni az adott üzleti modellt, vállalkozási reakciót.

Technológia – Az adatok kezelése, feldolgozása sosem volt ennyire gyors és hatékony. Továbbá a robotok elterjedése és munkavégzése szintén nagyfokú teljesítményrobbanást idéz elő.

Szociális – A kapcsolattartás a különböző hálózati lefedettségek miatt bármilyen távoli területek között megoldható.

1.4. Termelékenység

A termelékenység fogalma alatt általános értelemben azt értjük, hogy egységnyi input erőforrás felhasználásával mennyi output/végtermék állítható elő. A Gazdasági Versenyhivatal²⁹ saját fogalmi meghatározásában is külön részt szentel a termelékenység körbejárásnak. A termelékenységi mutatókat tehát mindig valami input/output kapcsolatként lehet értelmezni, melyek közül az egyik legjelentősebb mutató a teljes tényezőtermelékenység.

A termelékenység vizsgálatakor szükséges, hogy a hatékonyságot is vizsgáljuk, hiszen a szakirodalmak számos esetben szinonimaként kezelik őket. Azonban a hatékonyságnak a tanulmány szempontjából kettő releváns fajtája van, melyről említést kell tenni. Az egyik a termelési hatékonyság, mely a költségek minimalizálása mellett a legtöbb termék/szolgáltatás előállítását hivatott növelni. A másik a dinamikus hatékonyság, mely az innovációban rejlő potenciális fejlődési képességet mutatja. Ez a fajta képesség képes később termelési hatékonyságban is megmutatkozni.

1.5. Karbantartási rendszerek

Az első ipari forradalomtól, vagy mióta gépek léteznek a világon, szükséges, hogy azokat időnként karbantartsák. A gépek elterjedése magával hozta a termelő vállalatokat, amit a technikai újítások tovább fejlesztettek. A

²⁸ CHOU, 2017. 465.o.

²⁹ GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL, 2007.

gépek modernizációja lehetőséget adott a minél hatékonyabb versenyre a piacon, hiszen minél fejlettebbek lettek a gépek, annál jobb anyagkihozattal, hatékonysággal dolgoztak. A folyamatos fejlődés pedig a gépek karbantartására is hatással volt. Egyre-másra jelentek meg a modernebb javítási algoritmusok, míg egy teljes vállalati stratégiai szint alakult ki. Zhaofang és társai³⁰ részletezik, hogy a digitális forradalom előtt a karbantartási stratégia az előrejelzésből, megelőzésből és a javításból állt, de ez a 4. ipari forradalomra kiegészült a hibakereséssel. A kutatási eredményük azt mutatta, hogy egy termelő cég esetén – ahol zömmel csak gépekkel dolgoznak – a felmerülő hibák 40-45%-a kiküszöbölhető lenne, egy megfelelően működő hibakereső digitális szoftver segítségével. Ehhez arra van szükség, hogy a vállalkozás minden adatát folyamatosan monitorozza egy algoritmus.

1.6. Nemzetközi hatása a digitalizációnak

A hatékonyság és termelékenység növekedése kapcsán a vállalati eredményekre gyakorolt hatása megkérdőjelezhetetlen. Ez azt jelenti, hogy egy termelő vállalat szempontjából a megfelelő időben elvégzett karbantartás hatása a költségek oldalán jelentős megtakarítást jelent, míg a folyamatos termelés oldaláról egységnyi erőforrás felhasználásával több termék előállítását teszi lehetővé. Az érem másik oldalán a karbantartást végző cégek állnak, akiknek így vélhetően többlet bevétele keletkezhet a szolgáltatás nyújtása során. Mindkettő oldalnak végső soron az az eredménye, hogy a vállalkozás által elért jövedelem – minden egyéb tényező változatlansága mellett – növekedik. Lehetőség adódhat terjeszkedni, céget növelni, szolgáltatást kiterjeszteni, telephelyeket létesíteni határon belül és kívül is. Ez pedig azt jelenti, hogy egy-egy digitális megoldás a termelékenység és hatékonyság növelésből adódóan akár a nemzetközi szintre való kilépést is előidézheti, így szükséges ezen oldal vizsgálata is.

Tehát akár a nemzetközi porondon is történhetnek változások a digitális ipari forradalomnak köszönhetően. A termelékenységnek, hatékonyságnak, vállalati működési attitűd változásnak mind-mind hatása van a nemzetközi politikára is. Most teljesen irreleváns azt vizsgálni, hogy a termelékenység, hatékonyság növekedés minek köszönhető (jobb eljárás,

³⁰ ZHAOFANG – LELE – GUANGDONG, 2020. 415.o.

automatikus karbantartás figyelő szolgáltatás, ipari forradalom). Crabb³¹ megállapította korábbi tanulmányában – véleményem szerint teljesen jogosan –, hogy a nemzetközi politika, diplomácia, vállalati működés nemzetközi szintre való növelése, két részre bontható. Egyrészt a nemzeti célok kerülnek átültetésre a külpolitikára, azaz, mit szeretne az adott nemzetállam, gazdaság elérni, másrészt pedig, hogy maga a szuverén állam, cég, szervezi egység mit ért el már korábban önerőből. Ez azt jelenti a gazdasági nyelvre lefordítva, hogy amennyiben egy adott egységnek van egy olyan tudás a birtokában, melynek eredményeképpen hatása lehet más országgal folytatott gazdasági irányok kialakításába, akkor az az állam „erősebb” és „hatékonyabb” módon tud fellépni érdekeinek érvényesítésében. Továbbá ugyan ez a trend és folyamat figyelhető meg, ha nem nemzetállami, hanem egy vállalati szinten vizsgálódunk.

Cohen³² tanulmányában az internet adta lehetőségek alapján tanulmányozta, hogy elérhetünk majd egy olyan korban, ahol a diplomácia, a nemzetközi egyezkedések, vállalati beruházások át költözhetnek a digitális térbe, továbbá ezeknek a külügyi döntéseknek a fő alapjai digitális újítások adta lehetőségek miatt változhatnak. Az már korábban is megvalósult, hogy egy-egy egyeztetés, döntés-előkészítés, tudósítások a digitális világban megvalósuljanak, azonban olyanra még eddig nem volt példa, hogy egy új digitális megoldás miatt lehetőség lehessen új alapokra helyezni a külkereskedelmi gazdasági kapcsolatokat. Ez az újdonság a negyedik ipari forradalomnak köszönhetően valósult meg, mert ezek a digitális újítások olyan szinten képesek egy-egy vállalat vagy akár társadalom működési attitűdjét, stratégiai beállítottságát megváltoztatni, vagy olyan mértékű erőforrásokat felszabadítani, hogy az adott szervezeti egység nemzetközi kérdésben komoly alkupozícióban legyen.

Lássunk erre egy roppant egyszerű, ám fiktív példát. Adott egy cég, mely csak egy országban tevékenykedik. Tegyük fel, hogy a cikk korábbi részében említett karbantartási szolgáltatást folytatja. A digitális forradalomnak és a gyors reagálásnak köszönhetően versenylőnyre tesz szert a többi vetélytárral szemben, és ezt kihasználva – bevételét, befolyását növelve – más országokba is kezdi nyújtani a szolgáltatását. Ez azt jelenti, hogy a negyedik ipari forradalom hatására egy kisebb, főként helyi igényeket kiszolgáló vállalkozás is képes lehet megfelelő előkészületek és további

³¹ CRABB, 1972.

³² COHEN, 1998.

feltételek fennállása esetén nemzetközi szintésre is kilépni. Ezt a fajta mozgásteret természetesen lehetővé kell tennie a kormányoknak, így értelmet nyer az a korábbi kijelentése Crabbnak, hogy egy külpolitikai irányt az adott nemzet/vállalat által elért eredmények is befolyásolják.

Beata, Manuel, Adnan és Judit³³ tanulmányukban a digitális ipari forradalom és Magyarország lehetséges növekedési lehetőségeit vizsgálta technológiai újítások szempontjából. A vizsgálatuk során kapcsolatot kerestek a digitális szolgáltatások (pl. automatikus karbantartás szolgáltatás) és a nemzetközi térnyerés között. Az eredmény roppant biztató, melynek során szignifikáns kapcsolatot találtak a két tényező között. Ezt azzal magyarázták, hogy a jelenlegi új digitális szolgáltatások még nem elterjedtek, így könnyen, nagymértékű piaci részesedést lehet globális szinten megnyerni, amennyiben időben, megfelelő minőségű szolgáltatással lépnek fel a nemzetközi piacra.

A digitális szinten értelmezett nemzetközi kapcsolatok alakítása a negyedik ipari forradalomban már nem csak a kormányok privilégiuma. Manor és Sevege³⁴ szerint egy nemzetközi kapcsolt, már a közösségi média szintjén elkezdődik. Egy-egy külföldi államfő, nemzetközi cégek vezetői már különböző platformokon elérhetőek. Lehetőség van a posztokra reagálni, véleményt nyilvánítani, megosztani az eszméket. Ezek mellé továbbá társulhatnak még egyedi, adott személyhez, céghez kötött digitális újítások, melyek hatására az adott ország/vállalat imázsa növekedik.

Hanson³⁵ egy átfogó kutatást végzett a negyedik ipari forradalom várható nemzetközi hatásairól, melyek alapján meghatározta, hogy digitális újítások lesznek azok a döntő tényezők, melyek majd a külpolitikai irányokat, gazdasági törekvéseket, a nemzetközi kapcsolatokat és trendeket befolyásolják.

Szintetizálva a korábban említett tanulmányokat, valamint Adesina³⁶ cikkét több kulcsterületet határozhatunk meg, melyek a jövőben a negyedik ipari forradalom hatására a nemzetközi kapcsolatokat és döntéseket befolyásolják. Ezek a tényezők alapjaiban változtatják meg a külpolitikáról és diplomáciáról alkotott eddigi elképzelésünket. Alap esetben a külpolitikai elvek szabták eddig a fő irányt, melyeket figyelembe véve alakultak ki a vállalati szintű nemzetközi kapcsolatok. Ez a digitális ipari forradalom

³³ BEATA – MANUEL – ADNAN – JUDIT, 2020. 1263.o.

³⁴ MANOR – SEGEV, 2015. 89.o.

³⁵ HANSON, 2012. 1.o.

³⁶ ADESINA, 2017.

idejére teljesen átalakult, és a digitális újítások közvetett és közvetlen tényezői alakítják ki a külpolitikát, melyek közül a legfontosabbak:

- tudás menedzsment – a társadalom, cégek, vállalatok, egyének birtokában lévő és használható, hasznosítható digitális tudás;
- közösségi háló – az újítások, fejlesztések a közösségi térben bárki számára megtekinthető, tanulmányozható, megismerhető;
- információ menedzsment – a digitális térben fellelhető több adat birtokában, egy külső szemlélő is képes lehet az információkat tanulmányozva a politikai összefüggések megértésében;
- kommunikáció – a digitális térben könnyebben és gyorsabban lehet véleményt cserélni, megosztani, vitákba bekapcsolódni;
- folyamatos erőforrás a tervezésben – végső soron a kormányzat alakítja ki külpolitikai irányvonalakat a továbbiakban is, azonban lehetőségük van a döntések alapján különböző hatásvizsgálatok elvégzésére a megfelelő input adatok bevitelét követően.

A külpolitikai kérdések, nemzetközi kapcsolatok változása a negyedik ipari forradalom hatására nem elhanyagolható sem nemzeti szinten, sem vállalati terjeszkedés szempontjából. Elsődlegesen a külpolitikai irányvonal hatást gyakorol a gazdasági és a politikai területre. A gazdasági vonalon a kereskedelmi politika, beruházási lehetőségek és a pénzügyi és kereskedelmi egyezmények fő irányvonalait is a külpolitika szabja meg. Ezen felül politikai és gazdasági vonatkozás szempontjából az erőforrások áramlása, a nemzetközi együttműködések és a nemzetközi projektekre való irányvonalat szabja még meg a külpolitika.

Gazdasági szempontból nem elhanyagolható tényező, hogy egy-egy vállalat természetesen a nemzetközi szintén profitálni is szeretne a digitális újításaiból, mely érezteti hatását nemzeti szinten is. Feder³⁷ már korábban megvizsgálta, hogy egy-egy nemzetközi döntés során racionálisabb szempont, ha a gazdasági vonatkozásokat vizsgálják, mint a politikaiakat. Ebből kifolyólag a digitális lehetőség, mely bevételi forrást jelenthet egy nemzetnek, a külpolitikai döntésben jobban érvényre fog jutni, mint egy jobb politikai helyzetet eredményező döntés.

A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata szempontjából tehát kulcs tényező az, hogy milyen szolgáltatással, mikor lépnek a piacra. A cikkben említett automatikus karbantartás figyelő szolgáltatás viszonylag új, nagyon kevés helyen használják még. Jellemző, hogy saját vállalkozási körben,

³⁷ FEDER, 1982. 59.o.

hatékonyság és termelékenység javítás az elsődleges szempont. Azonban, ha egy ilyen jellegű, vagy hasonló digitális szolgáltatás kiforr, és azzal a nemzetközi szintésre is kilép egy-egy vállalkozás, akkor hatalmas lehetőség tárul elé gazdasági szempontból. A negyedik ipari forradalom hatására eltűnnek a fizikai szolgáltatások hátrányai. A digitális térben folyamatosan jelen lehet lenni a világ bármely pontján, így egy adott digitális szolgáltatás elvégzésére szinte bárki „bejelentkezhet”. Természetesen roppant fontos a megfelelő, konzisztens, magas minőség, hiszen így több vállalat/cég versenyezhet egymással. De a negyedik ipari forradalom egy nemzetközi lendületet is adhat a globális vállalati társadalomnak, melynek hatására véleményem szerint az esetleges nemzetközi vagyoni különbségek is mérséklődhetnek. Természetesen ehhez szükséges egy újfajta vállalati stratégiai szemlélet kialakítása. Ez abban nyilvánulhat meg, hogy egy-egy cég több tevékenység esetén csak eggyel kellene mélyebben foglalkoznia, melynek minőségi jellemzőit a lehető legmagasabb szintre próbálja meg beállítani, és azzal az egy tevékenységgel, szolgáltatással próbál meg a nemzetközi porondra belépni. Véleményem szerint nem szerencsés tapasztalat hiányában több tevékenységre elaprózni a vállalati működést abban az esetben, ha a nemzetközi térre való kilépés a cél, mivel könnyen előfordulhat, hogy a több részre/tevékenységre való figyelés miatt a minőség rovására történik ez, és minden tevékenységben csak átlagosat nyújt majd a cég, mely messze nem kifizetődő egy globális piacon.

II. EREDMÉNYEK

Tehát az eddigiek alapján tudjuk, hogy a negyedik ipari forradalom a vállalatban használt eszközök összekapcsoltságát jelentik. A szolgáltatásokba és termékekbe integrált informatika, a gyártási környezethez automatikusan alkalmazkodó robotika jelenti az igazi újítást, továbbá az ezekhez megjelenő szolgáltatáscsomagok létrejötte. Az önmagában nem újítás a vállalat részéről, hogy adott vállalati területről minden információt tárolnak, ahogy az sem, hogy a felmerült hibákat folyamatosan orvosolják. Azonban ezeknek az információknak a birtokában, az azonnali reagálás képességével és egy megfelelően működő gyártási-felügyeleti rendszerrel, valamint egy vállalatirányítási szoftverrel új alapokra helyezhető üzleti folyamat és üzleti modell valósulhat meg, melyet Bharadwaj társaival³⁸ is vizsgált.

³⁸ BHARADWAJ ET. AL. 2013. 471.o.

A tanulmány termelékenység-vizsgálatát nehezíti az a tény, hogy egy-egy ilyen hatásnak az eredményét egzakt módon rendkívül nehéz mérni. Egy termék-szolgáltatás előállítása során számos tényező szerepet játszik, melyeknek együttesen kell összhangban lenniük a termelékenység növekedése érdekében.

A negyedik ipari forradalom termelékenységre gyakorolt hatásának vizsgálatával Szalavetz³⁹ is foglalkozott. Az „innovációs gazdaságtan” problémája az, hogy a technológiai fejlődés és a termelékenység növekedése között az összefüggés ambivalens. Nehéz a viszonyítási alap megválasztása, hiszen a negyedik ipari forradalmi vívmányok és a digitalizációs fejlődések nem egyszerre jelentkeznek, hanem több éves átfutási ciklusuk van, melyek az évek folyamán épülnek be szervesen az adott vállalkezési üzletmenetben is jól hasznosítható formában. Továbbá ez idő alatt a kezdeti hasznosíthatóságuk szélesedik, így nem lehet egy adott terület vizsgálatára lehatárolni az eredményeket. Ennek okán időben csak jóval később lehet releváns eredményeket is bemutatni, azonban bizonyos cégek már közölnek írásbeli tapasztalatokat, hogy milyen termelékenységnövekedéssel, költségcsökkenéssel találkoztak az üzletmenetük során.

A teljesség igénye nélkül számos egyén foglalkozott az ipari forradalom gazdasági kérdéseivel. Capgemini⁴⁰, Fitzgerald és társai⁴¹, Burmeister⁴², akik az ipari forradalom általános hatásait írták le, nem pedig egy-egy iparágra vonatkozó elképzeléseiket. Véleményük szerint globális szinten mérhető anyag- és energiamegtakarítás lesz mérhető, ami előrevetíti, hogy ugyan annyi termék és szolgáltatás előállítása kevesebb erőforrással is megoldható lesz. A speciális eszközök előállítása, javítása, karbantartása mind-mind könnyebbé válik a 3D nyomtatás technológiájának köszönhetően, hiszen az a vállalat, mely rendelkezik egy ilyen jellegű eszközzel, képes a saját igényeinek megfelelően az adott eszközt előállítani. Véleményem szerint egy jelenleg például autószerelő műhellyel, vagy műszaki termékek javításával foglalkozó cégek a termelékenységüket és a hatékonyságukat ennek köszönhetően ugrásszerűen növelni tudják.

Petric és Simpson⁴³ egy teljesen új digitális új-hullámról beszél a karbantartás modernizációjával kapcsolatban, mely a felszabaduló

³⁹ SZALAVETZ, 2011. 460.o.

⁴⁰ CAPGEMINI, 2015.

⁴¹ FITZGERALD ET. AL. 2013.

⁴² BURMEISTER – LUETTGENS – PILLER, 2015.

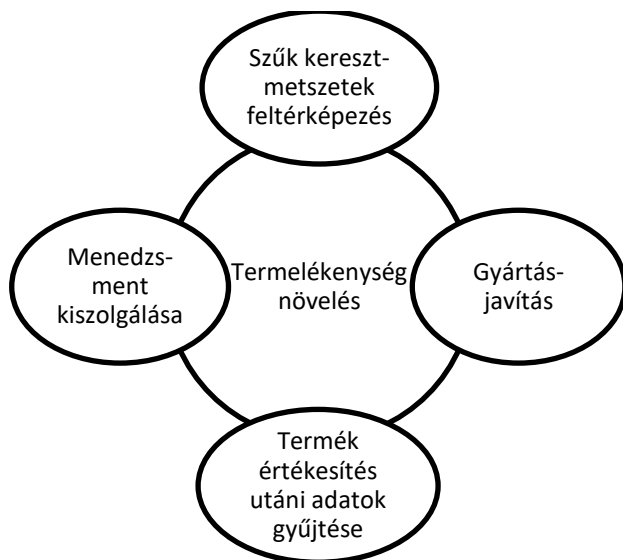
⁴³ PETRICK – SIMPSON, 2013. 12.o.

erőforrások hatására termékinnovációt eredményezhet. Példának említi a 3D modellezés és nyomtatás során, hogy ami eddig több alkatrészből állt, és csavarokkal, hegesztésekkel került összeillesztésre, a nyomtatás hatására egyben készre gyártható. A vállalat szempontjából óriási méretgazdaságossági korlát minimalizálást jelenthet, sőt más vállalatok számára a belépési korlátok teljes törlését is akár.

Az információs rendszerek folyamatos adatmentése és a mesterséges intelligencia adatelemzésének köszönhetően élő adatokat láthatnak a vállalati menedzsment emberei. Ennek köszönhetően pontosabban, gyorsabban képesek a stratégiai céloknak megfelelő döntéseket hozni, így megnyílhatnak új üzleti irányok is, melyek új bevételi forrásokat is generálhatnak, ugyan annyi, vagy közel annyi erőforrásra.

Teece⁴⁴ szerint egy esetleges új ipari-információs irány hatására új vállalati üzleti modellek is megvalósulhatnak, melyek eddig nem is léteztek. A hatására sokkal több fogyasztót meg lehet találni és meg lehet tartani, így több bevételre, nagyobb termelékenységre szert tenni. Véleménye szerint a legfontosabb, hogy a végtermékről kell igazán sok adatot gyűjteni, és nem a termelésről. A termelési adatok elemzése a szűk keresztmetszetek feltérképezésére valók, de az igazi adatok a végtermék felhasználói oldali elemzése. A vevőelégedettség a kulcsa a termelékenységnek. A negyedik ipari forradalom, pedig pont ezt teszi lehetővé, hogy a végtermék értékesítést követően is a gyártónak szolgáltasson adatot a termékek összekapcsolódásából eredetetően.

⁴⁴ TEECE, 2010. 172.o.

3. sz. ábra. Termelékenység növekedésének összetevői. Forrás: Saját szerkesztés Teece⁴⁵; Petric és Simpson⁴⁶ alapján.

2.1. Állapot-felügyeleti eszközök, állapotfüggő karbantartás

A kapcsolat a negyedik ipari forradalom és a termelékenység között négy kulcsterület között valósul meg. Schuh⁴⁷ szerint ezek a területek az IT-Globlizáció, az vállalatok valós adatainak rendelkezésre állása, automatizáció és a kooperáció. Ezek a területek együttesen a termelékenység növekedésébe hajtják a vállalatokat, nemzetgazdaságokat. Ezen tényezők fontosságát részletesen fogom bemutatni a következőkben.

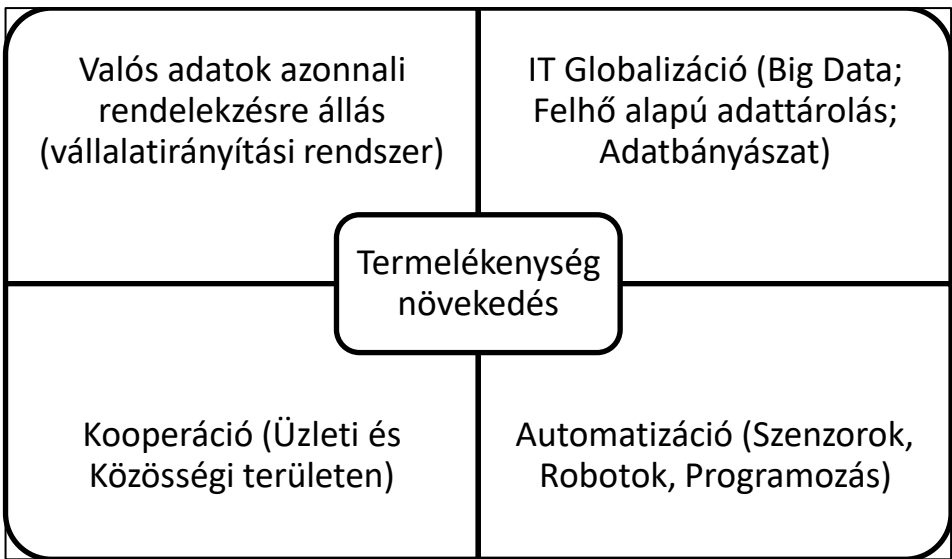
Az IT területek elvitathatatlanul az utóbbi 15-20 év kulcspozícióját jelenti a vállalatok sikerességének. A számítási kapacitások hatalmas növekedése, a tárolási lehetőségek végtelen mérete, a szimulációk azonnali eredménye mind-mind a vállalat termelékenységének növekedésére mutatnak. A négy kulcsterület kapcsolata az IT rendszerekből indul. Ha feltételezzük, hogy egy adott cég adatainak jelentős részét már digitálisan tárolja, ott teszi elérhetővé, továbbá tudjuk, hogy a vállalatirányítási

⁴⁵ TEECE, 2010. 172.o.

⁴⁶ PETRICK – SIMPSON, 2013. 12.o.

⁴⁷ SCHUH, 2013. 25.o.

rendszerekben közölt adatok a vállalatok valós adott időpillanatban érvényes adatait mutatják, akkor a digitális térben lehetőség van a menedzsment elképzelései alapján szimulációkat készíteni. Ezen szimulációk gyakorlatilag bármennyiszer futtathatóak és átalakíthatóak a számítókapacitás növekedése miatt. Lehetőség van arra, hogy a jövőben várhatóan bekövetkező eseményekre a vállalat felkészüljön. Ehhez szükség van a vállalaton belüli különböző területek együttműködésére és a megfelelő folyamatok automatizálására.

4. sz. ábra. Termelékenység növekedés pillérei. Forrás: Saját szerkesztés.

Az ábra a korábban leírtakat mutatja meg összefoglalva, lényege a folyamatos élő összekapcsolt rendszer és az állandó adatmegosztás. A vállalat megfelelő kulctényezők birtokában képes arra, hogy a termelékenységét a megfelelő szintre emelje. Az ábra érdekessége továbbá az, hogy a vállalati oldalról mind a fizikai és IT oldalt, valamint a szoftver és hardver oldalt is igénybe veszi a sikeresség érdekében. Tehát nem lehet csupán a negyedik ipari forradalomnak a technológiai vívmányaitól a termelékenység növekedést várni, hanem szükséges hozzá befektetett munkaóra is. Erre egyébként Autor⁴⁸ is részletesebben ír tanulmányában, hogy a jövő a vállalatok számára a digitalizáció, de ehhez tenni kell, mert

⁴⁸ AUTOR, 2015.o.

csupán az újításoktól nem lesz jobb a vállalat, csak ha azokat bedolgozza és alkalmazza.

Brettel és társai⁴⁹, valamint Fitzgerald és társai⁵⁰ szerint a digitalizáció nem önmagában, hanem egy újfajta szolgáltatás-megközelítésben képes a termelékenységen javítani. Ez azt jelenti, hogy az eddig megszokott kereskedelmi alapú modelleket folyamatosan átformálódnak rendelkezésre állású modellé. Ezek egy újfajta megközelítést adnak a termelő vállalatok számára, mely a digitalizációs és negyedik ipari forradalom eredményeképpen születtek meg. A rendelkezésre állás egy olyan szolgáltatási modell, melyben a szolgáltató kötelezi magát, hogy a szerződésben megállapított berendezések üzemképesek lesznek, és annak termelő képességét fenntartják. Ehhez szükséges, hogy a szolgáltató gépeire a felhasználó érzékelőket szereljen. Az érzékelőket a szolgáltató folyamatosan figyeli, és gyanús visszajelzések során azonnal kivizsgálja a berendezést. Ezzel lehetőség nyílik arra, hogy nem akkor derül ki a hiba, amikor a gép meghibásodott, hanem menet közben korábban, kevesebb ráfordítással lesz a hiba elhárítva.

Az új ipari forradalom az adatmegosztásra és az azonnali elérhetőségre épül. Ez az ellátási lánc szintjéig hatol be. A cégek a beszállítókkal szorosan együttműködnek, és a termelékenység növekedésének a kulcsa ebben rejlik. A közös adatmegosztás mindkét fél részére előnyös, így együttesen tudnak a költségek ellen dolgozni a vállalatban. Az állapotfelügyeleti eszközök a negyedik ipari forradalom győztesei. Az SKF szerint azok a cégek, melyek hajlandóak bizonyos adatokat a szállítóikkal megosztani, és képesek a közösségi munka egy új szintjére lépni, a digitalizációban rejlő lehetőségeket ők fogják először learatni.

A továbbiakban a vállalati termelékenység növekedés és az állapotfelügyeleti rendszerek közötti összefüggést vizsgálom. A negyedik ipari forradalom jelentő újításai megvalósították azt, hogy a hatalmas adattár, mely egy vállalkozás működése során képződik, felhasználható, gyorsan elemezhető legyen. Ennek egyik eredménye lett a karbantartó területek rohamos fejlődése.

Tokutaro⁵¹ és Davies⁵² már évekkel ezelőtt megfogalmazták, hogy miért is kulcsterület a vállalkozás szempontjából a gépek megfelelő

⁴⁹ BRETTEL ET. AL., 2014. 37.o.

⁵⁰ FITZGERALD ET. AL., 2013.

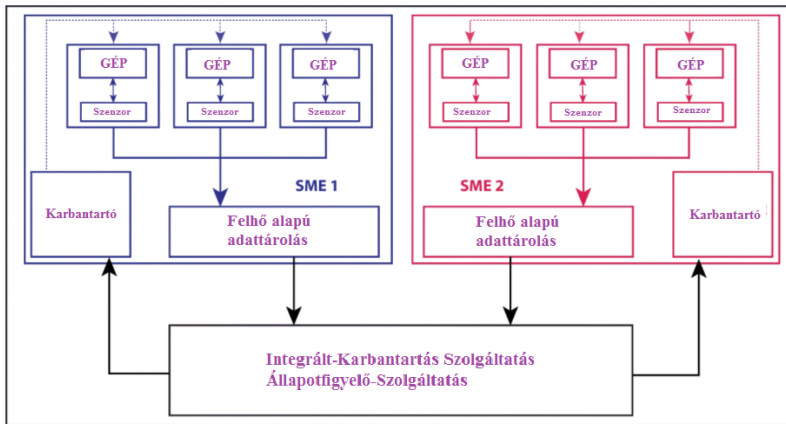
⁵¹ TOKUTARO, 1994.

működése. A tanulmányaik során bemutatták, hogy a karbantartási folyamatnak számos vállalati területen meg kell felelnie. Mindegy egyes vállalati rész (raktár, beszerzés, menedzsment, jogszabályi megfelelés) önmagában az eszközök szempontjából külön tervezést, irányítást, felügyeletet kíván, melyet minden napon az eszközök működése során folyamatosan el kell végezni. Az állapotfigyelő és karbantartás felügyelő rendszerek ezt a folyamatot segíti gyorsabban és hatékonyabban elvezni. A 2010-es évek elején Shing⁵³ tanulmánya alapján a karbantartásra a cégvezetők úgy gondoltak mind egy újabb kiadásra, mely a cég hírnevét rombolja abban az esetben, hogy ha az átlagostól több. Valamint a magas karbantartási költség egyenlő a rossz gyárral, régi gépekkel. Azonban a 2015-ös évtől kezdődően elindult egy stratégiai szemléletváltás az ipari forradalom hatására, mely azt hozta magával, hogy mi lenne, ha a karbantartási költségek meg se jelennének. El kell kezdeni előre látni és megpróbálni a hibát a felmerülése előtt kezelni. Ez a fajta szemléletmód és a digitális lehetőségek engedték meg, hogy az állapotfigyelő-szolgáltatás, karbantartás-rendszerek kialakuljanak. Ez a stratégia lehetőséget teremt, hogy az eszköz értékét megőrizzük, csökkentjük az értékcsökkentést, növelje a funkcionális kihasználtsági rátát és ezáltal új értéknövelő beruházások biztos alapjaként szolgáljon.

Az állapotfelügyeleti rendszerek működése nem bonyolult, melyet a következő ábra szemléltet.

⁵² Davies, 2015. Industry 4.0: Digitalisation for productivity and growth

⁵³ Shing – Jun, 2015. 119. old.

5. sz. ábra. Állapotfelügyeleti-rendszerek működési logikája. Forrás: Kwaku és társai.⁵⁴

A működésének a lényege, hogy a gépekre szenzorokat kell csatlakoztatni, melynek eredményeképpen a működés minden időpillanatában adatok érkeznek a megfelelő felhő alapú tárhelyre. A vállalati rendszerbe integrált karbantartási szoftver, másnéven állapotfigyelő-szolgáltatás a felhő alapú tárhelyre csatlakozva az adatokat folyamatosan elemzi. Az elemzés során hibákra, hibákat megelőző tendenciákra utaló jeleket keres. Találat esetén a karbantartót értesítve jelzi, hogy melyik gép várhatóan milyen hibát fog generálni. Ennek hatására a hibára előre fel lehet készülni, időben lehet megelőzni.

A Six Sigma⁵⁵ elemzése megmutatta, hogy egy olyan szoftver a munkaeő hatékonyabb felhasználásától kezdődően, a folyamatok automatizálása, megbízhatóság növelése, raktár-monitoring, leállás-figyelő, termelékenység növelő, költség-csökkentés, berendezés élettartam növelés mellett a karbantartás jobb ütemezése, tervezése szempontjából is hatékonyabb.

Xue⁵⁶ tanulmányában a raktárkészlet és a karbantartás hatékonyabbá tételével foglalkozik. Az karbantartás-figyelő rendszerek pontos nyilvántartást vezetnek a raktár készletekről, amik a vállalati ERP rendszerekkel vannak összekötötésben. Így jelentős pénzüsszeget takarítanak meg a felesleges beszerzésekkel kapcsolatosan. A karbantartás

⁵⁴ KWAKU - ASHRAF – MUKUND, 2019. 3567.o.

⁵⁵ SIX SIGMA, 2020.

⁵⁶ XUE, 2020.

ciklusidejének és a hibatredek alakulását is számítja és nyomon követi a rendszer, melynek hatására a karbantartás előre tervezhetősége is pontosabb, továbbá a váratlan leállások száma csökken, és az álló idő és redukálódik.

A kiszámíthatóság Erdei⁵⁷ szerint egy hosszabb távon biztosabb tervezést és szabályozottabb működést vetít előre, melyben a költségek egy előre tervezhető karbantartási ciklusban mozognak, nem pedig a gépek váratlan meghibásodásának függvényében.

Huber és társai⁵⁸ valamint Zoltán⁵⁹ tanulmányukban kiemelik, hogy a vállalkozás működése során fontos, hogy minden rendelkezésre álló dolgot mérjünk. Mert az állapotfigyelő rendszerek, és a karbantartás-szolgáltatások csak ezek alapján képesek előre jelezni. Fontos, hogy a hagyományos eszközmenedzsmenti mutatószámok, eszközalapú megtérülések mellett a gépleállásokra, álló órákra, megelőző karbantartásokra, raktárkészletre, „időben végzett karbantartásra” külön mutatószámokat kell a vállalkozásnak készítenie, hogy számszakilag is pontosan láthatóvá váljon, egy ilyen rendszere milyen segítséget nyújt. Továbbá olyan újfajta teljesítmény mutatók is kellenek, melyek mutatják, hogy a vállalkozás fejlődött. Ez a visszacsatolások miatt szükséges. Az állapotfigyelő, karbantartás-szolgáltatás használata során pedig rendkívül fontos, hogy az üzleti folyamatokat mindenki ismerje. Pontos ismeret kell, hogy mely lépés, hogyan következik a másik után, milyen egymásra épülés van a termelési láncban.

Adódik a kérdés, hogy ha ilyen sokrétű a felhasználhatósága, akkor hogyan lehet az ilyen digitális újítást bevezetni a vállalkozás működésébe. Mik szükségesek ahhoz, hogy ez az implementáció sikeres legyen? Heppleman⁶⁰ szerint a sikeresség kulcsa az előrelátás. Pontosan meg kell tudni mondani előre, hogy mely területeken, miért szeretnénk ezt a figyelő-szolgáltatást alkalmazni. Szükséges egy eredmény-idő-ráfordítás-beszerzés-forrás-kommunikáció-implementáció mátrix felvázolása. Ezen vezérfonal mentén meg kell határozni, hogy pontosan milyen eredményt várunk el a bevezetéstől, és milyen feltételek esetén tekintjük sikeresnek a bevezetést. Fontos, hogy a bevezetés során egy pontos idő-költség terv is kialakításra kerüljön, melynek során az egyes implementációs lépésekhez hozzárendeljük, hogy mennyi idő alatt, milyen költség mellett tudjuk az a

⁵⁷ ERDEI, 1992. 131.o.

⁵⁸ HUBER ET. AL., 2019. 904.o.

⁵⁹ ZOLTÁN, 2016.

⁶⁰ HEPPELMANN, 2014. 64.o.

szakaszt megvalósítani. Természetesen a költséghez meg kell határozni, hogy azt a vállalkozás hogyan szeretné biztosítani. Saját bevételéből fedezi a kiadásokat, vagy esetleg valamilyen pályázat, támogatás esetleg hitel terhére. Végezetül a vállalat munkavállalói részére a megfelelő kommunikáció lefolytatása is fontos, melyben tájékoztatják őket, hogy milyen új beruházás került megvalósításra, és ez a munkájukra milyen hatást fog gyakorolni.

Egy ilyen bevezetés sikeressége számos módon lemérhető véleményem szerint. Milyen mértékben használják a vállalkozás területein. Hogyan épül be ez a folyamatokba, mennyire függenek tőle a termelési lépések. Terveznek-e vele a vállalkozás éves költségvetésében. Egy ilyen bevezetés Crnjac és társai⁶¹ szerint akkor sikeres, hogy a 6. hónaptól legalább 36 hónapon át szignifikánsan magasabb ROI értéket érnek el, mint a bevezetés előtt. Továbbá, ha a teljes karbantartási költség közel 40%-kal csökkennek, és a raktározási anyagköltségek 30%-kal esnek vissza. Azonban Huber és társai egy kaliforniai olajtársaság adatai alapján – akik már ilyen digitális rendszert használnak – arra a megállapításra jutottak, hogy az élömunka ráfordítása közel 20%-kal, a leállások száma szintén 20%-kal, a raktárkészlet és a hozzá tartozó raktározási költség 34%-kal a váratlan leállások 92%-kal, a karbantartási költségek 40%-kal csökkentek. Továbbá a berendezések élettartama 10%-kal, a hatékonyságuk 133%-kal, a teljes üzem termelékenysége 35%-kal növekedett.

Lashi és társai⁶² valamint Niyue⁶³ kutatásuk alapján megállapították, hogy Németországban az éves karbantartási költség megközelítőleg 250 milliárd eurónak megfelelő összeg. Ebből következőleg a legnagyobb hatékonyság és termelékenység javulás evidensen a legnagyobb költség csökkentésével lehetséges. Ez azt jelenti, hogy egy vállalkozás számára az egyik legfontosabb tétel a karbantartási költségek csökkentése. A Machine Metrics⁶⁴ tanulmánya alapján egy-egy ilyen szolgáltatás rendszer működése során 10-40% közötti a karbantartási költségek csökkenéssel, 10-20% közötti a hulladék csökkenéssel és 10-50% közötti a gépek új értéknövelő beruházásának lehetőségével kell kalkulálni. Ugyan ilyen elemzést a Deloitte⁶⁵ cég is végzett, melyben megállapították, hogy 5-10% közötti anyagköltség, 10-20% gépi eszközérték, 5-10% alap karbantartási költség,

⁶¹ CRNJAC - VEŽA – BANDUKA, 2017. 21.o.

⁶² LASI ET. AL., 2014.

⁶³ NIYUE, 2013. 60.o.

⁶⁴ MACHINE METRICS, 2018.

⁶⁵ DELOITTE, 2017.

20-50% gépi álló idő megtakarítással reális lehet. Továbbá a tanulmányok ugyan nem szólnak róla, de a raktározási költségekre is gondolni kell, mely szintén jelentős mértékű forrást igényel, amennyiben nem megfelelő módon történik a készletezés rendszerezése.

A karbantartási állapotfigyelő-szolgáltatás a vállalkozás OEE (angol elnevezéssel: *Overall Equipment Effectiveness* – berendezéshatékonyság) mutatószámára gyakorol hatást. A kontrollíngban számos mutatószám épül a tárgyi eszközök köré. Hatékonyság, karbantartás, kapacitás, álló idő, elméleti termelékenység, gyakorlati hozam és még sok más. Azonban ezekben a mutatószámoknak – legalábbis a legtöbbszörnek – köze van a tárgyi eszköz karbantartásához. Vagy úgy, hogy amíg áll a gép meghibásodás miatt addig megmutatja, hogy mennyi terméket nem gyártott le, azaz milyen bevételkiesést okozott, vagy pedig oly módon, hogy amíg nem működik a gép, milyen ráfordítás keletkezett a karbantartás miatt az álló idő közben. Tehát amíg egy termelő berendezés nem működik, duplán okoz veszteséget a vállalkozás számára. Egyrésztől nem készül el a termék, amiből bevétel lehetne, másrésztől csak karbantartási kiadás keletkezik. A gépek állapotfigyelő-szolgáltatása pontosan ezt a váratlan álló időt jelzi előre, és ez eredményez termelékenység és hatékonyságnövekedést a vállalkozás során.

E rendszer használatával adódik, hogy egy új szemléletmód is kialakul a menedzsment számára, mely a vállalat stratégiai területére hat. A hosszú távú célok közé a gépekkel kapcsolatos tételek is felkerülnek, melyek között fontos rész-stratégiák alakulhatnak ki. Gépfenntartási stratégia, tervszerű megelőző karbantartás, prediktív karbantartás, tudás alapú karbantartás, kockázat alapú karbantartás. A stratégiák alakulása véleményem szerint az iparágtól függ. Továbbá figyelembe kell venni, hogy milyen a gépek szerkezete, tömegtermelésre vagy egyedi megrendelésre gyárt a vállalkozás.

Az állapotfüggő-karbantartás és a karbantartás előrejelzés lehetőséget ad a vállalkozások számára, hogy Seiichi Nakajima által kitalált teljes körű hatékony karbantartás elvét megvalósítsa. Seiichi⁶⁶ elmélete az volt, hogy egy olyan karbantartás filozófiát alakít ki, mely a vállalkozásnak a termelékenységére hat közvetlenül. Sajnos a kitalált koncepció a gyakorlatban olyan nehezen megvalósítható, hogy csak részterületek kerültek a korábbi évekig megvalósításra. A stratégiai koncepció lényege, hogy a termelékenységet úgy próbálja meg növelni, hogy a berendezések hatékonyságát – álló idő csökkentés – maximalizálni próbálja, továbbá teljes

⁶⁶ SEIICHI, 1988.

élettartamra folyamatos karbantartási fenntartó rendszert alakítana ki, a berendezés tervezőjétől, karbantartóján át a gép használójáig mindenkit bevonva a fenntartásba. A vállalkozások számára ez roppant sok adatot és időt igényelt volna, mígnem az állapotfigyelő-rendszerek a folyamatos elemzési és adatszolgáltatási képességükkel ezt az elméleti stratégiát megvalósították. Olyan szinten lehetett sikerrel alkalmazni, hogy ezt a koncepciót a termelési gépekről kiterjesztették az értékesítésben, adminisztrációban lévő gépekre is. Seiichi⁶⁷ évekkkel ezelőtti elméleti eredményei azt mutatják, hogy a gépek ilyen módon történő karbantartásával a kapacitásnövekedés közel 50%-os, a minőségjavulás is közel 50%-os, a karbantartási költségek közel 40-50%-kal csökkennének és a karbantartási munkaigény pedig 60%-kal emelkedne. A tanulmány nem számolt még a digitalizációs eredményekkel, miszerint a munkaigény a folyamatos gépellenzőzést és adatszolgáltatást is magában foglalja. Természetesen a munkaigény mindenképpen nőne, azonban a karbantartás-rendszer komoly mennyiségű munkát vállalna át a munkavállaló válláról. Braun⁶⁸, Tari⁶⁹, Geroski⁷⁰ szerint a vállalatok stratégiáinak megváltoztatása komoly elköteleződést kíván a menedzsment részéről, és csak megfelelő eredmények birtokában van lehetőségek ezeket megtenni. Sajnos a pontos adatok egyenlőre külső vizsgálóknak csak a modellezések alapján ismeretesek, de a menedzsment részére pontos adatok biztosan birtokukban lesznek, hogy erre a stratégiai váltásra felkészüljenek.

KONKLÚZIÓ

Sajnos pontos számadatok nem állnak rendelkezésre arról, hogy azon kevés vállalkozás, melyek alkalmazzák ezt a rendszert, milyen költségmegtakarítással rendelkeznek. Azonban a tanulmányomban bemutatott eredmények jó közelítést adhatnak arra, hogy milyen jellegű és mértékű megtakarításokkal lehet számolni a használata során. Egyértelműen kijelenthető véleményem szerint, hogy a hatékonyság növekedése a költségek csökkentésével kezdődik, melyre kiváló szolgálatot tehet a karbantartás-felügyelő rendszer. Ha csak a tanulmányban is említett termelékenység alap tézisére az output – input hányadost figyeljük, és

⁶⁷ SEIICHI, 1988.

⁶⁸ BRAUN, 2013. 1.o.

⁶⁹ TARI, 1996. 363.o.

⁷⁰ GEROSKI, 1993.

feltételezzük, hogy a vállalkozás minden egyéb adata a karbantartás költségen kívüli változatlan, akkor komoly mértékű termelékenység javulást lehet elérni. Sajnos a számítás a pontos számadatok sok tényezőtől függenek, aminek az az eredménye, hogy egzakt módon egy adott változóra vetítve szinte lehetetlen a valós termelékenységet megmérni. A karbantartás-szoftver hatására – mint a tanulmányban szó volt róla – a karbantartási költségek mellett a raktározási kiadások és a felhasznált munkaórák is változnak. Kevesebb álló idő több termék előállítását teszi lehetővé, ezáltal alapvetően növelve a termelékenységet. Azonban annak eredményét nehéz megjósolni, hogy a több termék több nettó árbevételt jelent-e. Ez más kutatási kérdést vet fel. Ahogy szintén külön vizsgálható a karbantartás-felügyelő rendszerrel kapcsolatban az említett újfajta stratégiai megközelítés az előrejelző-karbantartás. A tanulmány csak az alapvetően kevés egyéb tanulmányok és kutatási eredmények szintézisét mutatja be. Való életbeli adatok hiányában csak a tanulmányok eredményeire és becsléseire lehet alapozni, azonban azok rendkívül kecsesítőek. Amennyiben több vállalat fogja bevezetni ezt a fajta digitális megoldást, minden bizonnyal több és pontosabb adatok állnak majd rendelkezésre. Az élő adatok folyamatos elemzése, szimulálása megteremti azt a lehetőséget, ami ahhoz szükséges, hogy előre lehessen jelezni a várható hibákat, előre fel lehessen készülni arra, így kisebb költséget okozzon a vállalkozásnak. A hibák előrejelzése egy új stratégiai megközelítést is eredményez a menedzsment részére, mely azért fontos, mivel egy alapjaiban egy termelő tevékenységre berendezkedett cég esetén a karbantartás előrejelzése roppant sok kiadástól óvhatja meg a vállalkozást, ezáltal növelve a hatékonyságot és a termelékenységet. A hatékonyság és a termelékenység növekedése a vállalkozás bevételszerző képességére is hatást gyakorol. Esetlegesen új lehetőségeket is megnyithat egy-egy cég számára a nemzetközi piac felé is. A digitális újítások hatására számos átalakulás megy végbe, közöttük a nemzetközi szintéren is. A negyedik ipari forradalom hatására kialakult új rendszerek, megvalósuló azonnali gépi kommunikációk a nemzetközi gazdaságban is éreztetik hatásukat közvetve és közvetlenül. A vállalati menedzsmentnek tehát széles körben kell tisztában lennie azzal, hogy milyen újítások és lehetőségek vannak, melyet érdemes használni a sikeres belföldi és nemzetközi viszonylatban is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADESINA, O. S. (2017): *Foreign policy in an era of digital diplomacy*; Cogent Social Sciences. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1297175>
- AUTOR, D.H. (2015): *Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation*. The Journal of Economic Perspectives, Vol. 29., No. 3. DOI azonosító: [10.1257/jep.29.3.3](https://doi.org/10.1257/jep.29.3.3)
- BEATA S., MANUEL, T., ADNAN, U. H., JUDIT, O. (2020): *Predictors of industry 4.0 technologies affecting logistic enterprises' performance: international perspective from economic lens*; Technological and Economic Development of Economy, Vol. 36. DOI azonosító: [10.3846/tede.2020.13376](https://doi.org/10.3846/tede.2020.13376)
- BHARADWAJ A., EL SAWY O., PAVLOU P., VENKATRAMAN N. (2013): Digital business strategy: toward a next generation of insights; MIS Quarterly Vol. 37 No. 2, pp. 471-482
- BRAUN R. (2013): A vállalatok politikája – vállalati, társadalmi felelősségvállalás, vállalati közösségek és a vállalati stratégia jövője Vezetéstudomány XLIV. évf. 1. szám p 1-28
- BRETTEL, M., FRIEDERICHSEN, N., KELLER, M., ROSENBERG, M. (2014): How virtualization, decentralization and network building change the manufacturing landscape: An Industry 4.0 Perspective. International Journal of Mechanical, Industrial Science and Engineering, Vol. 8., No. 1., 37–44. o
- BURMEISTER, C., LUETTGENS, D., PILLER, F.T. (2015): Business Model Innovation for Industriem 4.0: Why the “Industrial Internet” Mandates a New Perspective on Innovation. RWTH-TIM Working Paper, Aachen: RWTH, Elérhető: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2571033>
- CAPGEMINI (2015): The digital advantage. How digital leaders outperform their peers in every industry. Elérhető: <https://www.capgemini-consulting.com/the-digital-advantage> letöltés ideje: 2021.01.20
- COHEN, R. (1998): Putting diplomatic studies on the map. Diplomatic studies program newsletter. Leicester: Centre for the Study of Diplomacy
- CHOU C. J. (2017): Essential implications of the digital transformation in industry 4.0, Journal of Scientific & Industrial Research, Vol. 76, p. 465–467
- CRABB, JR. C. V. (1972). American foreign policy in the nuclear age (3rd ed.). New York, NY: Harper & Row.

- CRNJAC M., VEŽA I., BANDUKA N. (2017): From concept to the introduction of Industry 4.0. *International Journal of Industrial Engineering and Management*. Vol. 8 p.21-30
- CSEDŐ Z., MÁTÉ Z., SÁRA Z. (2019): Innováció-e a digitalizáció? A digitális transzformáció és innováció menedzsment tanulságai egy pénzügyi szolgáltatónál, *Vezetéstudomány* Évf. 50 szám 7 – 15 pp.
- DAVIES R. (2015): Industry 4.0: Digitalisation for productivity and growth, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568337/EPRS_BRI568337_EN.pdf letöltés ideje: 2020.11.05
- DELOITTE (2017): Predictive maintenance and the smart factory; Deloitte Development LLC
- ERDEI J. (1992): Az üzemeltetési megbízhatóság elemzése, *Vezetéstudomány* XXIII. évf. (1992/9-10 szám) 131-138
- EY (2020): Digital Directions: A perspective on the impact of digital technologies, EYGM Limited
- FEDER, G. (1982): 'On Exports and Economic Growth'. *Journal of Development Economics* 12: 59–73.
- FITZGERALD, M., KRUSCHWITZ, N., BONNET, D., WELCH, M. (2013): Embracing Digital Technology: A new strategic imperative. MIT Sloan Management Review Research Report, MIT
- GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL (2007), Verseny és termelékenység, Budapest
- GEROSKI, P. A. (1993): A vállalatok közötti vertikális kapcsolatok és az iparpolitika. *Vezetéstudomány*, 12. sz.
- GLAVANITS, J. (2018): A technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége *Jog Állam Politika: Jog- és Politikatudományi folyóirat*, 10 (3). pp. 173-183
- HANSON, F. (2012): Baked in and wired: eDiplomacy@State, *Foreign Policy Paper Series* no 30 (pp. 1–41), Washington, DC: Brookings Institution.
- HEPPELMANN J. (2014): How smart, connected products are transforming competition: Spotlight on managing the Internet of Things. *Harvard Business Review*. Vol. 92 p. 64-88
- HERTERICH, M. M., UEBERNICKEL, F., & BRENNER, W. (2015): The Impact of Cyber-Physical Systems on Industrial Services in Manufacturing. 7th Industrial Product-Service Systems Conference - PSS, industry transformation for sustainability and business. *Procedia CIRP* 30, pp. 323 – 328. ELSEVIER.

- HUBER J., MULLER S., FLEISCHMANN M., STUCKENSCHMIDT H. (2019): A data-driven newsvendor problem: From data to decision. *European Journal of Operational Research*. Vol. 278 p. 904-915
- INNOSIGHT (2020): Forecast: Creative Destruction is Accelerating, S&P 500 lifespans continue to shrink, requiring new strategies for navigating creative destruction, Elérhető: <https://www.innosight.com/insight/creative-destruction/> (Letöltve: 2020.12.14.)
- KAGERMANN H. (2013): Recommendations for Implementing the Strategic Initiativ, National Academy of Science and Engineering, Amsterdam
- KERÉNYI, Á. (2017): A FinTech-jelenség hatása – Radikális változás zajlik a pénzügyi szektorban? *Hitelintézeti Szemle*, 16. évf. 3. szám 32-50
- KINZEL H. (2019): Industry 4.0 - Where does this leave the Human Factor? Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/308614137_Industry_40__Where_does_this_leave_the_Human_Factor letöltés ideje: 2020.12.15
- KORNAI, J. (2015): Milyen is hát a tőke a 21. században? *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf. 909–942
- KUSMINM L. (2019): Industry 4.0, Information Society Approaches and ICT Processes, School of Digital Technologies, Tallinn University, Estonia
- KWAKU A., ASHRAF A., MUKUND N. (2019): A predictive maintenance cost model for CNC SMEs in the era of industry 4.0 *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* volume 104, pages 3567–3587
- LASI H., KEMPER H.G., FETTKE P., FELD T., HOFFMANN M. (2014): *Industry 4.0. Business & Information Systems Engineering*. Springer
- LIU Q. (2016): A Categorical Framework of Manufacturing for Industry 4.0 and Beyond, *Procedia CIRP* Volume 52, 2016, Pages 173-178
- MACHINE METRICS (2018): *The impact of predictive maintenance on manufacturing*. Elérhető: <https://www.machinemetrics.com/blog/the-impact-of-predictive-maintenance-on-manufacturing> (Letöltve: 2021.02.11.)
- MANOR, I., SEGEV, C. (2015): *America's selfie: How the US portrays itself on its social media accounts*. In C. Bjola & M. Holmes (Eds.), *Digital diplomacy: Theory and practice*. New York, NY: Routledge.
- MONOSTORI, L. (2015): *Cyber-physical production systems: roots from manufacturing science and technology*. at-Automatisierungstechnik, Vol. 63., No. 10. DOI azonosító: [10.1515/auto-2015-0066](https://doi.org/10.1515/auto-2015-0066)

- MUGGE P. (2017): *The Gap Between the Practice and Theory of Digital Transformation*, Whitepaper in: The 50th Hawaiian International Conference of System Science
- NIYUE T. (2013): *Securing the future of German manufacturing industry Recommendations for implementing the strategic initiative*, INDUSTRIE 4.0, Federal Ministry of Education and Research, Frankfurt pp. 60.
- PETRICK, I.J., SIMPSON, T. W. (2013): *3D printing disrupts manufacturing: how economies of one create new rules of competition*. Research-Technology Management, Vol. 56., No. 6. DOI azonosító: <https://doi.org/10.5437/08956308X5606193>
- PÖLÖS ZS. (2020): *A koronavírus pozitív hatása: 6 évnnyit fejlődött a digitalizáció*. Elérhető: <https://trans.info/hu/a-koronavirus-pozitiv-hatasa-6-evnyit-fejlodott-a-digitalizacio-194804> (Letöltve: 2020.01.04.)
- SCHUH, A. (2013): *Central and Eastern Europe After the Boom: Time for a Strategy Change for Foreign Multinational Companies?*, Central European Business Review, Vol. 2., No. 2. DOI azonosító: [10.18267/j.cebr.43](https://doi.org/10.18267/j.cebr.43)
- SCHUMACHER W., SHIN A. (2016): *A Maturity Model for Assessing Industry 4.0 Readiness and Maturity of Manufacturing Enterprises*, Procedia, CIRP Volume 52, 2016
- SCHWAB K. (2016): *The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond* Founder and Executive Chairman, World Economic Forum
- SEIICHI N. (1988): *Introduction to TPM: Total Productive Maintenance (Preventative Maintenance Series)* Productivity Pr Japan
- SHING, J.-H. JUN, H.-B (2015): *On Conditionbased Maintenance Policy*. Journal of Computational Design and Engineering, 2.
- SIX SIGMA (2020): *Számítógépes karbantartás-menedzsment rendszerek (CMMS)* Elérhető: <http://www.sixsigma.hu/sites/default/files/publikacio/CMMS%20FAA.pdf> (Letöltve: 2021.01.14.)
- SZALAVETZ, A. (2011): *Innovációvezérelt növekedés? Közgazdasági Szemle*, 58. évf., 5. szám
- SZÜCS S. (2011): *A szükséges rossz, mint jó befektetés*. Karbantartás minőségirányításának feladata, Economica IV. évf. 10. sz.
- TARI E. (1996) *Vállalti stratégiák*, Közgazdasági Szemle XLIII évf. 4. szám
- TEECE, D. J. (2010): *Business models, business strategy and innovation*. Long Range Planning, Vol. 43., No. 2. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.07.003>
- TOKUTARO S. (1994): *TPM in Process Industries*, Gulf Publishing Company

- VÁNCZA, J., MONOSTORI, L., LUTTERS, D., KUMARA, S. R., TSENG, M., VALCKENAERS, P., VAN BRUSSEL, H. (2011): *Cooperative and responsive manufacturing enterprises*. CIRP Annals Manufacturing Technology, Vol. 60., No. 2. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1016/j.cirp.2011.05.009>
- WANG Q. (2016): *Industrial water pollution, water environment treatment, and health risks in China in Industry 4.0*. Environmental Pollution Volume 218, November 2016. DOI azonosító: [10.1016/j.envpol.2016.07.011](https://doi.org/10.1016/j.envpol.2016.07.011).
- WORLD ROBOTICS (2020): *IFR presents World Robotics Report 2020* Elérhető: <https://ifr.org/ifr-press-releases/news/record-2.7-million-robots-work-in-factories-around-the-globe> (Letöltve: 2021.01.15.)
- XUE-MING Y. (2020): *Impact of Industry 4.0 in Inventory Systems and Optimization*, Impact on Intelligent Logistics and Manufacturing Vol. 4. DOI azonosító: [10.5772/intechopen.90077](https://doi.org/10.5772/intechopen.90077)
- ZHAOFANG C., LELE Z., GUANGDONG T. (2020): *Economic Maintenance Planning of Complex Systems Based on Discrete Artificial Bee Colony Algorithm*; IEEE Access, Quality Technology & Quantitative Management, Vol. 8. DOI azonosító: [10.1109/ACCESS.2020.2999601](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2999601)
- ZOLTÁN Z. (2016): *A kontrolling fejlődéstörténetének főbb irányzatai*, Gazdaság & Társadalom Journal of Economy & Society Vol 2.

INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK A POSZTSZOVJET TÉRSÉGBEN – OROSZORSZÁG, KÍNA ÉS TÖRÖKORSZÁG JELENLÉTE

Integrational efforts in the post-Soviet region – Presence of
Russia, China and Turkey

Ájben Katalin¹ – Biró Dávid²

Absztrakt: A Szovjetunió felbomlásával létrejövő geopolitikai űr betöltésére számos jelentkező akadt az elmúlt évtizedekben. Egyes integrációs törekvések zászlóvivőjének szerepére olykor maga Oroszország vállalkozott. Az elmúlt évtizedekben tanúi lehettünk annak, miként értékelődött fel a posztszovjet térség, azon belül is Közép-Ázsia jelentősége. A térség gazdasági és politikai vezető szerepére Oroszország mellett idővel más nagyhatalmi vetélytárs is jelentkezett. Kína az elmúlt évtized talán legnagyobb nyertese lehet a térségért vívott „küzdelemben”. Ezen felül érdemes kiemelni Törökország szerepét is, amely a Türk Tanács létrehozását követően szintén meghatározó szereplője kíván lenni a térségnek. Jelen tanulmány célja, hogy bemutasson négy jellemző példát, szervezetet (Független Államok Közösség, Eurázsiai Gazdasági Unió, Sanghaji Együttműködési szervezet, Türk Tanács) azon integrációs törekvésekre, amelyek valamely nagyhatalom égisze, iránymutatása alatt működnek és e szervezetek jelentős mértékben kapcsolódnak a posztszovjet közép-ázsiai régióhoz. Az elemzés során előtérbe kerül a szervezetek

¹ Ájben Katalin, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató. Kutatási területe: Független Államok Közössége és Közép-Ázsia.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073126>

² Biró Dávid, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató. Kutatási területe: Törökország külpolitikája.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073689>

felépítése, működése és legfontosabb tevékenységeik, eredményeik bemutatása.

Kulcsszavak: FÁK, Eurázsiai Gazdasági Unió, Sanghaji együttműködési Szervezet, Türk Tanács

Abstract: There have been many applicants in recent decades to fill the geopolitical space created by the collapse of the Soviet Union. Russia itself has sometimes taken on the role of flag bearer in some integration efforts. In recent decades, we have witnessed an appreciation of the importance of the post-Soviet region, including Central Asia. In addition to Russia, other great power rivals have emerged as economic and political leaders in the region over time. China could be perhaps the biggest winner in the “fight” for the region, in addition, it is worth highlighting the role of Turkey, which, following the establishment of the Turkic Council, intends to be a key player in the region. The aim of this study is to present four typical examples, organizations (CIS, Eurasian Economic Union, Shanghai Cooperation Organization, Turkic Council) of integration efforts under the auspices of a great power and these organizations are significantly related to post-Soviet Central Asian region. During the analysis, the structure and operation of the organizations and the presentation of their most important activities and results come to the fore.

Keywords: CIS, Eurasian Economic Union, Shanghai Cooperation Organization, Turkic Council

BEVEZETÉS

Az integrációs folyamatok vizsgálatakor, egy adott szervezet létrejöttékor kulcskérdés lehet a politikai motiváció vizsgálata. Ezen túlmenően nem lehet kikerülni a gazdasági indíttatású integrációs kezdeményezéseket sem. A politikai és a gazdasági szempontok legtöbb esetben együttesen jelentkeznek a nemzetközi szervezetek létrehozásakor. Az általunk vizsgált együttműködések erősen kötődnek a posztszovjet közép-ázsiai térséghez és jellemzően valamely nagyhatalom vagy nagyhatalmak kezdeményezéseként jöttek létre, amelyek a tényleges vezető/iránymutató szerepet is betöltik a szervezeten belül. Oroszország történelmileg és kulturálisan is ezer szálon kötődik Közép-Ázsiához.

Érezhető, hogy a Szovjetunió felbomlását követően is mind politikailag, mind gazdaságilag próbál kapcsolódni a régióhoz. Kína jelentős gazdasági potenciállal rendelkező nagyhatalom a térségben, amelynek ugyan nincsenek olyan szoros történelmi, kulturális kapcsolatai a régióval, mint Oroszországnak, mégis világosan kirajzolódik az a gazdasági (és gyakran) kulturális térnyerés, amelyre Kína az elmúlt években törekszik. A legtöbb esetben Törökországot ki szokták felejteni abból a felsorolásból, amikor a vizsgált térség nagy és közepes hatalmait említik. A Türk Tanács 2009-es létrehozása óta Törökország évről-évre aktívabb szereplője kíván lenni a közép-ázsiai piacnak. Politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatai egyre szerteágzóbbak a független türk országok körében, így fontosnak tartottuk, hogy foglalkozzunk Törökország szerepével.

A 2000-es évektől kezdve jelentősen megnőtt Eurázsia szerepe, egyértelműen egy új korszakról, Eurázsia időszakáról beszélhetünk. A gazdasági hatalom egyre inkább Kelet felé tolódik, így ennek kapcsán Közép-Ázsia országainak jelentősége is felértékelődik. Azonban továbbra is kérdéses, hogy miként képzelik el jövőjüket az érintett régió országai, mit várhatnak, és mit adhatnak azon integrációs szervezeteknek, amelyeknek maguk is a tagjai. Egyáltalán szükség van-e arra, hogy ennyi szervezetben képviseltessék magukat?

I. OROSZORSZÁG INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEI A POSZTSZOVJET TÉRSÉGBEN

1.1. Független Államok Közössége

A Független Államok Közössége (a továbbiakban rövidítve: FÁK) a posztszovjet térség legnagyobb nemzetközi együttműködése, melyet Fehéroroszország, Oroszország és Ukrajna alapította, 1991. december 8-án Belozevszkaja Puscsában (Viszkulyban).³ A Közösség a Szovjetunió egykori tagországait tömöríti és bármely ország önkéntes alapon csatlakozhat hozzá, aki egyetért elveivel és céljaival. 1991. december 21-én Alma-Atában tizenegy államfő aláírta a megállapodási jegyzőkönyvét, amelynek értelmében Azerbajdzsán, Örményország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Moldova, Oroszország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Ukrajna tagjai lettek a FÁK-nak. 1993-ban egy újabb ország,

³ ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

Grúzia csatlakozott a FÁK-hoz, amely 2009. augusztus 18-án kilépett a Közösségből, valamint Ukrajna 2014 óta nem vett részt a Közösség tevékenységében annak ellenére, hogy bármiféle hivatalos értesítést küldött volna a szervezetből való kilépéséről.⁴

Ahhoz, hogy valamelyik ország teljes jogú tagságot élvezzen, ratifikálnia kell az 1993. január 22-én elfogadott Minszki Chartát⁵, amely többek között tartalmazza a szervezet működésének alappilléreit, illetve azokat a szabályokat, melyek előírják a tagság feltételeit, s a kooperálási területeket. Fellelhetőek benne a FÁK elvei és céljai.⁶

A FÁK céljai és elveit 1991. december 21-én határozták meg Alma-Atában:

- együttműködés politikai, gazdasági, környezetvédelmi, humanitárius, kulturális területen;
- tagállamok fejlesztése, közös gazdasági kereten belül, államközi együttműködés és integráció;
- az emberi jogok és szabadságjogok biztosítása;
- a nemzetközi béke és biztonság biztosítása, az általános és teljes leszerelés érdekében
- kölcsönös jogsegély;
- a viták, konfliktusok békés megoldása.⁷

A közös tevékenységi területeknek:

- a tagállamok külpolitikájának az összehangolása;
- törekvés a közös gazdasági tér kialakítására; vámpolitika;
- egészség és környezetvédelem;
- társadalmi és migrációs politikai kérdések;
- közös küzdelem a szervezett bűnözés ellen.⁸

A szervezet keretein belül 84 testület jött létre, köztük 66 ágazati együttműködés. Ezek közül a legfontosabbak: Államfők Tanácsa, Kormányfők Tanácsa, Külügyminiszterek Tanácsa, Határparancsnokság Parancsnokainak Tanácsa, Honvédelmi Miniszterek Tanácsa, Gazdasági Bizottság, Gazdasági Bíróság, Gazdasági Tanács, Végrehajtó Bizottság.⁹

⁴ МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.

⁵ МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.

⁶ ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

⁷ АЛМА-АТИНСКАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ, 1991.

⁸ ЕДИНЫЙ РЕЕСТР ПРАВОВЫХ АКТОВ И ДРУГИХ ДОКУМЕНТОВ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ.

⁹ ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

A FÁK létrejötte után az első néhány évében tisztázásra kerültek A FÁK tagállamainak vezetői 1992. május 15-én aláírták a Kollektív Biztonsági Szerződést, létrehozták a Kollektív Biztonsági Tanácsot.¹⁰ Az 1994-es évtől kezdődően az integrációs folyamatok elmélyítésén dolgoztak. Az első évek során számos olyan szervezetet hoztak létre, amelynek célja, hogy növelje a szervezet hatékonyságát. 1998. április 29-én az államfők határozatot fogadtak el, amely a szervezeten belüli reformok és újítások miatt nagy jelentőséggel bírt. A FÁK Államfői Tanácsának 1999. április 2-i határozata nyomán született döntés a FÁK Végrehajtó Bizottságának létrehozásáról, mely a következő év során jött létre. 2002. május 15-én egyeztek meg a Kollektív Biztonsági Szerződés nemzetközi szervezetté való átalakításáról, melyre 2003-ban került sor, miután a tagállamok ratifikálták a megállapodást. A következő mérföldkőnek a 2004 szeptemberében megtartott csúcstalálkozó tekinthető, amelynek helyszíne Kazahsztán fővárosa, Asztana volt. A 2005. augusztus 26-án tartott kazanyi csúcstalálkozó különleges szerepet játszott a Nemzetközösség sorsában, ugyanis centrumában a FÁK jelentősége, megőrzése, illetve működési mechanizmusának javítása állt. Nem mellesleg a 2006-os évet a Független Államok Közösségének évévé nyilvánították. Dušanbében 2007. október 5-én az államfők fontos döntést hoztak a Független Államok Közössége további fejlesztésének koncepciójáról és annak végrehajtásának fő intézkedési tervéről. A következő évben, 2008-ban Chişinăuban született döntés a 2020-ig tartó gazdasági fejlesztési stratégiáról. 2011. október 18-án Szentpéterváron jóváhagyták a Független Államok Közössége gazdaságfejlesztési stratégiájának második szakaszát (2012–2015), s annak a végrehajtására vonatkozó tervezetet, amely a 2020-ig tartó időszakot ölelte fel. A Szerződés aláírása új minőségi lépés a posztszovjet térség stratégiai kapcsolatainak fejlesztésében, gyakorlati megvalósítása javítja a FÁK tagállamaiban élők életszínvonalát.¹¹

Az évek során aktívan fejlődött a FÁK országainak kapcsolata a kulturális és humanitárius szférában. 2000 óta hagyomány a tematikus évek szervezése. Ennek nyomán például 2009-et az Ifjúság évének, 2010-et a Tudomány és az Innováció évének, 2018-at a Kultúra évének nyilvánították. 2018. szeptember 28-án Dušanbében tartott ülésén a türkmén fél

¹⁰ Kollektív Biztonság Szerződés (oroszul: Организация Договора о коллективной безопасности.), létrejötte: 1992.05.12. Forrás: https://odkb-csto.org/documents/documents/dog_ovorokollektivnoybezopasnosti/

¹¹ СОДРУЖЕСТВО НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОВЕТ, 2014.

kezdeményezésére a Nemzetközösség államfői aláírták a 2021-es építéset és városfejlesztés évének a FÁK-ban történő nyilvánításáról szóló határozatát. A Nemzetközösség szerveinek finanszírozása a szervezet egységes költségvetéséből történik, amelyet a tagállamok közös részvétele alapján alakítottak ki, és amelyet a FÁK kormányfőinek tanácsa hagyott jóvá.¹²

Ország	Lakosság (fő)	Terület (km ²)	GDP (USD)
Azerbajdzsán	10 023 318	86 600	48,0 mrd
Fehéroroszország	9 466 856	207 595	63,08 mrd
Kazahsztán	18 513 930	2 724 900	181,7 mrd
Kirgizisztán	6 456 900	199 900	8,5 mrd
Moldova	2 657 637	33 846	11,9 mrd
Oroszország	144 373 535	17 098 246	1,7 trd
Örményország	2 957 731	29 743	13,7 mrd
Tádzsikisztán	9 321 018	141 400	8,117 mrd
Üzbegisztán	33 580 650	447 400	57,9 mrd

1. sz. táblázat. A FÁK tagországainak legfőbb mutatói (2019).

Forrás: data.worldbank.org

Fontos figyelembe venni, hogy a szervezet kulcsfontosságú szereplője Oroszország, mind geopolitika, mind pedig földrajzi és gazdasági helyzete miatt is. A kapacitások jelentős része az orosz technológiák alapján működik. Az orosz vállalatok meghatározó szereppel bírnak a FÁK gazdaságának fejlődésében. A Gazprom és Rosznyeft meghatározzák a FÁK gazdasági növekedésének dinamikáját. Mindezek mellett Oroszország társadalmi vonatkozása is fontos munkaerő szempontjából. Tulajdonképpen nehéz lenne elképzelni, hogy a FÁK megfelelően fejlődhetne Oroszország nélkül. Ugyanis az Orosz Föderáció felelősséget vállal a stabilitás fenntartásáért a FÁK régióban, valamint azokban az orosz katonai bázisokban, amelyek a Közösségen belül találhatók.¹³

Meg kell említeni, hogy a FÁK számos kihívással néz szembe, és ez érthető, mivel maga a posztszovjet térség a geopolitikai és gazdasági küzdelem színtere, ahol olyan globális szereplők vesznek részt a versengésben, mint Oroszország, az Amerikai Egyesült Államok, az Európai

¹² ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

¹³ ИМЭМО РАН, 2019.

Unió, és Kína, illetve az olyan regionális hatalmak sem maradnak távol, mint Törökország és Irán. Az utóbbi években a fő probléma az ukrajnai válság és a Krím annektálása volt. Ennek következtében a szervezet vezető országa ellen szankcióháború vette kezdetét, mely nemcsak az országot, de a Közösséget is negatívan érinti, kedvezőtlen hatással van a tagországok GDP-jének növekedésre, és az olajárakra.¹⁴ Ez annak tudható be, hogy az EU megszakította a kapcsolatát Oroszországgal, a NATO pedig befagyasztotta Moszkvával az együttműködést.¹⁵

1.2. Eurázsiai Gazdasági Unió

Az Eurázsiai Gazdasági Unió egy nemzetközi gazdasági szerveződés, egy szabadkereskedelmi övezet, amely a Közép- és Észak-Ázsiában, illetve a Kelet-Európában elhelyezkedő országokat is magában foglalja. Az Eurázsiai Gazdasági Unió (a továbbiakban rövidítve: EGU) lett a posztszovjet térségben az integráció legújabb víziója, amelyet 2014-ben Fehéroroszország, Kazahsztán és Oroszország alapított. A létrehozásáról szóló megállapodás 2015. január 1-jén lépett érvénybe¹⁶, amelynek mintájaként az Európai Unió szolgált.¹⁷ Az Eurázsiai Gazdasági Uniót (továbbiakban: Unió) létrehozó szerződés azonban nem rögzítette az egységes valutaövezet létrehozását.

Az Unió fő céljai a következők:

- feltételek megteremtése a tagállamok gazdaságának stabil fejlődéséhez a lakosság életszínvonalának javítása érdekében;
- az áruk, szolgáltatások, tőke és munkaerőforrások egységes piacának kialakítása az Unión belül;
- átfogó modernizáció, együttműködés és a nemzetgazdaságok versenyképességének növelése a globális gazdaságban.¹⁸

Az EGU működésének fő elvei:

- a nemzetközi jog általánosan elismert elveinek tiszteletben tartása, beleértve a tagállamok szuverén egyenlőségének és területi integritásának elveit;
- a tagállamok politikai struktúrája sajátosságainak tiszteletben tartása;

¹⁴ WORLD ECONOMIC SITUATION AND PROSPECTS, 2015. 8.o.

¹⁵ Тренин, Дмитрий, 2014.

¹⁶ ФЕДЕРАЛЬНАЯ НАЛОГОВАЯ СЛУЖБА.

¹⁷ KISS – AIDA – SZABÓ, 2021.

¹⁸ МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ.

- a kölcsönösen előnyös együttműködés, az egyenlőség és a Felek nemzeti érdekeinek figyelembevétele;
- a piacgazdaság és a tisztességes verseny elveinek betartása;
- vámunió kivételek és korlátozások nélküli működése az átmeneti időszakok lejárta után.¹⁹

Az EGU szervei: a Legfelsőbb Eurázsiai Gazdasági Tanács, az Eurázsiai Kormányközi Tanács az Eurázsiai Gazdasági Bizottság és Bíróság.²⁰ A tervek szerint 2025-ig egy nemzetek feletti testületet hoznak létre, amely a pénzügyi piac szabályozására fog törekedni és a tervek szerint az Unió alapvető részévé fog válni.

Az együttműködés előzményei, alapjai az 1990-es évekre nyúlnak vissza. Az Eurázsiai Gazdasági Uniót fokozatosan hozták létre. A rendszerváltás után a posztszovjet térség országai gazdaságilag elmaradottak voltak, legtöbbjük esetében begyűrűzött a gazdasági válság, infláció sújtotta őket, emiatt az Eurázsiai integráció folyamata nem volt zökkenőmentes, lassan haladt. A megalapítás első lépései az 1990-es évekre tehetőek. 1994-ben Nurszultan Nazarbajev a Moszkvai Állami Egyetemen tartott beszédében felvetette az „Eurázsiai Unió” létrehozásának gondolatát, amely egy regionális kereskedelmi blokként funkcionálna, s egy valóban működő államunió képét festette le. Megalapítását azzal indokolta, hogy ez elősegítené az áruk szabad áramlását Eurázsia szerte, FÁK-tól eltérően egyértelműbb és részletesebb intézményi struktúrával, hatáskörrel kellene rendelkeznie a gazdaság kulcsfontosságú ágazataiban. A posztszovjet tér országainak vezetői azonban ebben az időben nem voltak felkészülve egy „új unió” létrehozására, ebből adódóan egy idő után ezt az elképzelést csak Fehéroroszország és az Orosz Föderáció támogatta.²¹

Mindazonáltal 1995-ben Fehéroroszország, Kazahsztán és Oroszország aláírta a vámunió megalapítására irányuló szerződést, azonban ez soha nem lépett életbe, az 1990-es évek centrifugális erői túl erősek voltak.²² 1996-ban Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország és Kirgizisztán aláírta a fokozottabb gazdasági és humanitárius integrációról szóló szerződést. 1999-ben Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán is ellátta kézjegyével a vámunióról és az

¹⁹ ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

²⁰ ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ.

²¹ ЗИНОВЬЕВ ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ – ТРОИЦКИЙ ЕВГЕНИЙ ФЛОРЕНТЬЕВИЧ, 2016. 241.o.

²² VINOKUROV, 2018. 3.o.

egységes gazdasági térségről szóló szerződést, az egységes gazdasági térség megalapítása végett.²³

Az integráció következő lépcsőfoka a 2000-es évekre tehető. 2000-ben Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország, Kirgizisztán és Tádzsikisztán létrehozta az Eurázsiai Gazdasági Közösséget, amelyhez 2006-ban Üzbegisztán is csatlakozott. A szerződés értelmében egy közös piac jött létre a tagállamok részére, alapjául az Európai Gazdasági Közösség szolgált.

A 2003-as év során Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország és Ukrajna aláírta, majd 2004-ben ratifikálta az Egységes Gazdasági Térség létrehozásáról szóló szerződést.²⁴ Ellenben ezen folyamat a 2004-es narancsos forradalom miatt elakadt. Szocsiban 2006-ban ismét terítékre került a vámunió és a közös gazdasági térség kialakításának gondolata. A „trojka” (Fehéroroszország, Kazahsztán és az Orosz Föderáció) tagjai újfent aktívan részt vettek a szerveződés kialakítására irányuló munkálatokban, döntésekben. Megállapodás született arról, hogy a Kirgizisztán és Tádzsikisztán csatlakozhat az elfogadott határozathoz, amint gazdaságilag elég fejlettek lesznek. Egy évvel később, 2007 októberében egyezmény született a közös vámterület létrehozásáról és a vámunió kialakításáról.²⁵

A kooperáció létrehozásának utolsó ciklusa a 2010-es évekre tehető. 2010. január 1-jén életbe lépett Fehéroroszország, Kazahsztán és Oroszország vámuniója, amely a blokkon belüli vámok megszüntetését és a közös vámpolitika kialakítását célozta meg. 2011. november 18-án Kazahsztán, Oroszország és Fehéroroszország elnöke elfogadta az eurázsiai gazdasági integrációról szóló nyilatkozatot, amely bejelentette az áttérést az integráció építésének következő szakaszára – a közös gazdasági térre. 2012. január 1-jén 17 államközi megállapodás lépett hatályba, melyek megalapozták megalakulásának jogi feltételét. A megszünt Vámuniós Bizottság helyébe az Eurázsiai Gazdasági Bizottság került. Ugyanezen év március 19-én a Legfelsőbb Eurázsiai Gazdasági Tanács ülésén úgy határoztak, hogy 2015. január 1-ig átfogó megállapodást írnak alá az Eurázsiai Gazdasági Unió megalakításáról. 2014. május 29-én Aszتانában a Fehéroroszország, a Kazahsztán és Oroszország elnöke aláírta az Eurázsiai Gazdasági Unióról szóló szerződést, amely 2015. január 1-jén lépett

²³ САРКИСЯН, 2017.

²⁴ Egységes Gazdasági Térség (oroszul: Единое экономическое пространство) megalapítása: 2003.09.19. Forrás: <http://www.kremlin.ru/supplement/1715>.

²⁵ ИСГ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ.

hatályba.²⁶ Az aláírási ünnepségen jelen voltak Kirgizisztán és Örményország elnökei is. Vlagyimir Putyin kijelentette: „*Ma létrehoztunk egy erőteljes, vonzó és fejlődő gazdasági központot, egy nagy regionális piacot, amely több mint 170 millió embert egyesít.*”²⁷

2014. október 10-én Minszkben a felek megállapodtak Örményország EGU-hoz történő csatlakozásáról.²⁸ A dokumentumot az Eurázsiai Legfelsőbb Gazdasági Tanács ülésén fogadták el, amelyen a tagállamok vezetői vettek részt. Ugyanezen a napon Alekszandr Lukasenko, Nurszultan Nazarbajev és Vlagyimir Putyin elnök „ütemtervet” hagyott jóvá a Kirgizisztán Közös Gazdasági Térségéhez való csatlakozásáról. A ratifikációs eljárások befejezése után, 2015. augusztus 12-én Kirgizisztán az Unió teljes jogú tagjává vált.²⁹

Ország	Lakosság (fő)	Terület (km ²)	GDP (USD)
Fehéroroszország	9 466 856	207 595	63,08 mrd
Kazahsztán	18 513 930	2 724 900	181,7 mrd
Kirgizisztán	6 456 900	199 900	8,5 mrd
Oroszország	144 373 535	17 098 246	1,7 trd
Örményország	2 957 731	29 743	13,7 md

2. sz. táblázat. Az EGU tagországainak legfőbb mutatói (2019). Forrás: data.worldbank.org

Az EGU létrejötte után számos szerződés született annak érdekében, hogy az együttműködés hatékonyan funkcionáljon. 2015. július 21-én Szíria bejelentette csatlakozási szándékát az Unióhoz. 2015. május 29-én Burubajban, az EGU és Vietnám megállapodást írtak alá a szabadkereskedelmi zóna létrehozásáról³⁰, melyet egy évvel később május 2-án ratifikáltak. 2017. január 17-én Igor Dodon Moldova elnöke bejelentette, hogy országa az EGU-ban megfigyelőként kíván részt venni, ezt 2018. május 14-én el is fogadták. 2018. január 1-jén hatályba lépett az Unió új vámködexe, amely a vámtechnológia digitalizálásával jelentős könnyítést jelentett az áruszállításban.³¹ Május 17-én ideiglenes megállapodást írtak alá a

²⁶ ВИНУКUROB, 2017. 26.о.

²⁷ ГАЗЕТА.RU, 2014.

²⁸ ЭЛЕКТРОННЫЙ ФОНД.

²⁹ ЭЛЕКТРОННЫЙ ФОНД.

³⁰ КАПИТАЛ, 2015.

³¹ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КОМИССИЯ, 2017.

szabadkereskedelmi övezetről Iránnal, a kereskedelmi kapcsolatok megkönnyítése és megerősítése végett.³² Az adott év októberében lépett hatályba a Kínával kötött kereskedelmi és gazdasági együttműködésről szóló megállapodás.³³ Ez azonban „mindössze” keretet jelent, platformot hozott létre, ahol az EGU tagállamai és Kína képviselői megvitathatják a bilaterális kereskedelmi megállapodásokat. A következő lépés egy szabadkereskedelmi zóna létrehozása lehet az EGU és Kína között.

Mivel a szerveződés orosz vezetéssel jött létre, így Oroszország geopolitikai helyzete és stabilitása is hatással van rá. A 2014-es ukrán válság és az, hogy Ukrajna társulási szerződést írt alá az EU-val, számos integrációs és strukturális nehézséget okozott az együttműködésen belül. Az EU tartózkodott a hivatalos kapcsolat kialakításától az EGU-val. A szervezetet főleg egy oroszok által uralt geopolitikai eszköznek tekintették, amelyet abból a célból hoztak létre, hogy az orosz hegemoniáját helyreállítsa a posztszovjet térben. Ebben a kontextusban nem meglepő, hogy az EU korlátozta Oroszországgal fenntartott kapcsolatait. A 2014-2019 közötti időszakban csökkent az áruk szállítása a szervezet tagországai között. Az olaj, a gáz és a villamos energia egységes piacainak a létrehozását 2025-re tervezik, de még nem hoztak döntést arról, hogy ezek a piacok hogyan működhetnek. Továbbá megjegyzendő, hogy az Unión belül integrációs problémát okoz, hogy a tagállamok véleménye eltérő az Oroszországgal való mélyebb együttműködés kérdésében. Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán is érdekelt ez EU-ban a kereskedelem és az ásványkincsek révén. Például Kazahsztán az olaj import miatt, Türkmenisztán pedig a földgáz miatt tekinthető az EU számára vonzó partnernek. Az EU segítséget nyújt a közép-ázsiai partnereknek a határbiztonság kezelésében és a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelemben. Illetve a 2007-2013 közötti időszakban az országok támogatásban részesültek, amely az oktatásra, a regionális biztonságra, a természeti erőforrások fenntartható kezelésére és a társadalmi-gazdasági fejlődésre összpontosított. 2013 óta rendszeresen zajlik az EU és Közép-Ázsia közötti magas szintű politikai és biztonsági párbeszéd. Jelenleg Közép-Ázsia minden országában vannak EU-küldöttségek.³⁴ Közép-Ázsia országai sokvektoros külpolitikát alkalmaznak, legtöbb tagállam (Kazahsztán, Kirgizisztán, Fehéroroszország) nem marad kizárólag azon

³² АЛТА СОФТ, 2018.

³³ EURASIA DAILY, 2019.

³⁴ EUROPEAN PARLIAMENT

vonalak mentén melyeket Oroszország irányoz elő törekednek a külső partnerekkel való kooperációra. Mivel, úgy tartják, hogy Oroszország a szervezetet felhasználva igyekszik saját gazdasági és geopolitikai helyzetét megerősíteni.³⁵

II. KÍNA ÉS OROSZORSZÁG NAGYHATALMI KÜZDŐTERE: A SANGHAI EGYÜTTMŰKÖDÉSI SZERVEZET

A Sanghaji Együttműködési Szervezet (a továbbiakban rövidítve: SCO) elődjét az ún. „Sanghaji ötöket” 1996-ban hozták létre, amikor Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán aláírta a Sanghaji Megállapodást a közös határ menti területek biztonságának kiépítéséről, majd 1997. április 24-én ugyanazok az országok Moszkvában aláírták a határrégiók katonai erőinek visszaszorításáról szóló szerződést.³⁶ Ennek a kezdeti formációnak az volt a célja, hogy ellensúlyozza az érintett országok közötti feszültséget és határvitákat, amelyek a Szovjetunió 1991-es összeomlása következtében felszínre kerültek. Üzbegisztán 2001-es csatlakozásával a „Sanghaji ötök” „Sanghaji Együttműködési Szervezetté” alakult át. Pakisztán és Indiai 2017-es csatlakozásával 8 tagállam rendelkezik teljes jogú tagsággal. Fehéroroszország, Afganisztán, Irán, Mongólia megfigyelői státusszal, még Örményország, Azerbajdzsán, Törökország, Kambodzsa, Nepál és Srí Lanka tárgyalópartnerei a szervezetnek. Türkmenisztán, a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN) és a Független Államok Közössége (FÁK) szintén gyakran vesz részt megfigyelőként az egyeztetéseken.³⁷ Az SCO hivatalos nyelve az orosz és a kínai. A szervezet alapokmányát az SCO államfők találkozóján, 2002. júniusában írták alá Szentpéterváron, és 2003. szeptember 19-én lépett hatályba. Ez a dokumentum felvázolja a szervezet céljait és alapelveit, valamint szerkezetét és alaptevékenységét. Az SCO központi ideológiájában fontos szerepet kapott a vallási szélsőségesek, az etnikai szeparatizmus és a nemzetközi terrorizmus felszámolása.³⁸

Az SCO fő célkitűzései a következők:

- a tagállamok közötti kölcsönös bizalom erősítése;

³⁵ CLINGENDAEL SPECTATOR, 2020.

³⁶ AL-QAHTANI, 2006. 129.o.

³⁷ FIDH – SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION: A VEHICLE FOR HUMAN RIGHTS VIOLATIONS, 2012. 9.o.

³⁸ GRAINGER, 2012. 28.o.

- hatékony együttműködésük elősegítése a politikai téren, a kereskedelemben, a gazdaságban, a kutatásban, a technológiában és a kultúrában, valamint az oktatás, az energiaügy, a közlekedés, az idegenforgalom, a környezetvédelem és más területeken;
- közös erőfeszítések a béke, biztonság és stabilitás fenntartása és biztosítása érdekében a régióban;
- a demokratikus keretek elősegítése, fenntartása;
- tisztességes és ésszerű új nemzetközi politikai és gazdasági rend kialakítása.³⁹

Ország	Lakosság (fő)	Terület (km ²)	GDP (USD)
India	1 366 417 754	3 287 259	2,869 trd
Kazahsztán	18 513 930	2 724 900	181,7 mrd
Kína	1 398 000 000	9 596 961	14,28 trd
Kirgizisztán	6 456 900	199 900	8,5 mrd
Oroszország	144 373 535	17 098 246	1,7 trd
Pakisztán	216 565 318	796 000	278,222 mrd
Tádzsikisztán	9 321 018	141 400	8,117 mrd
Üzbegisztán	33 580 650	447 400	57,9 mrd

3. sz. táblázat. A SCO tagországainak legfőbb mutatói (2019). Forrás: data.worldbank.org

Az SCO tagjai és megfigyelői státusszal rendelkező országai együttesen a világ területének és erőforrásainak jelentős részét, valamint a világ népességének több mint felét magukban foglalják, továbbá jelentős katonai potenciállal is rendelkeznek. Az SCO célja a tagországok közötti béke és stabilitás megteremtése a biztonság és politikai kapcsolatok, a kereskedelem és a kulturális együttműködések segítségével. A szervezet mára az oktatás, az idegenforgalom, a környezetvédelem, a kultúra, a tudomány és a technológiai fejlesztések területén is előremutató programokat, együttműködések tesz lehetővé.⁴⁰ Annak ellenére, hogy a tagországok földrajzilag szoros kapcsolatban állnak, történelmük, gazdasági hátterük, nyelvük, nemzeti érdekeik, kormányzati struktúrájuk jelentősen eltér egymástól, amely nagymértékben befolyásolta és olykor hátráltatta az SCO fejlődését, előrehaladását. Ennek kapcsán élesedtek a kritikai hangok

³⁹ THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION

⁴⁰ GRAINGER, 2012. 1.o.

az SCO jövőbeni szerepét illetően.⁴¹ Kérdéses, hogy elsősorban politikai-katonai szervezetként kell-e definiálnia magát, vagy intenzív üzleti együttműködésként kell működnie a jövőben, hasonlóan az ASEAN-hoz és más szervezetekhez.

A biztonsági-stratégiai szövetségről a gazdasági együttműködésre való áttéréshez nagyobb szintű bizalomra, elkötelezettségre és jogi keretekre van szükség. Oroszország és Kína kapcsolatának erősítése, a bizalom iránti fokozott igény, a kábítószer-kereskedelem és az illegális bevándorlás azok a súlyos belső tényezők, amelyekkel a szervezetnek egyre inkább szembesülnie kellett. Noha a bővítések, a növekvő közvetlen külföldi befektetések kezelése és a nem tagokkal való jobb kapcsolattartás is egyértelmű kihívást jelentett a tagországok számára. Szervezeti szempontból az SCO-t alapvetően kormányközi hálózatként hozták létre, amelyek éves csúcstalálkozók és a tagállamok kormányfőinek, külügyminisztereinek és más magas rangú tisztviselőinek rendszeres találkozóit jelentette. A biztonság szempontjából fontos kérdéseket, témákat a megbeszéléseken az információbiztonsági szakértők, nemzetbiztonsági tanács titkárai és a legfelsőbb bíróságok vezetői vitatják meg. A gazdasági és egyéb funkcionális együttműködések is egyre növekvő hangsúllyal jelennek meg ezen találkozók alkalmával, ideértve az SCO potenciális energetikai szerepét is. Már 2005 októberében létrehozták az SCO Bankközi Szövetséget és az SCO Üzleti Tanácsot, amelynek 2006. júniusi alakuló ülésén 500 üzletember vett részt.⁴²

Az Államfői Tanács (HSC) az SCO legfőbb döntéshozó testülete. Évente egyszer ülésezik, döntéseket és iránymutatásokat fogad el a szervezetet érintő minden fontos kérdésében. Az SCO Kormányzói Tanácsa (HGC) évente egyszer ülésezik, hogy megvitassák a szervezet multilaterális együttműködési stratégiáját és kiemelt területeit, megoldják az aktuális fontos gazdasági és egyéb együttműködési kérdéseket, valamint jóváhagyják a szervezet éves költségvetését. Ezeken felül a Biztonsági Tanács titkárai; külügyi, védelmi, gazdasági, közlekedési, kulturális, oktatási és egészségügyi miniszterek; a bűnüldöző szervek, és a legfőbb ügyészek szintjén is rendszeresen üléseznek a szervezet képviselői, delegáltjai. Az SCO tagállamok Nemzeti Koordinátorainak Tanácsa (CNC) az SCO koordinációs mechanizmusaként működik. A szervezetnek két állandó szerve van – a pekingi székhelyű SCO titkárság és a Taskentben található

⁴¹ AKINER, 2010. 25.o.

⁴² BAILES ET AL., 2007. 5.o.

Regionális Terrorizmusellenes Hálózat (RATS) Végrehajtó Bizottsága. Az SCO főtítkárárt és az SCO RATS Végrehajtó Bizottságának igazgatóját az államfők tanácsa nevezi ki hároméves időtartamra. Vlagyimir Norov (Üzbegisztán) és Jumakhon Giyosov (Tádzsikisztán) 2019. január 1-je óta tölti be ezeket a tisztségeket.⁴³

Az SCO titkárságának állandó létszáma 30 fő, és a titkárság éves költségvetése mintegy 3 millió USD, amelynek nagy részét Kína és Oroszország finanszírozza, hozzájárulásuk egyenként 24%.⁴⁴ Ez az összeg a működési költségeken kívül alig fedez többet, így a titkárság munkáját nagymértékben az alapigazgatásra korlátozza. Minden olyan ügyben, amely sérti a nemzeti érdekeket vagy joghatóságot, konzultációt kell folytatni a nemzeti koordinátorokkal. Kezdeményezések történtek a titkárság szerepének, befolyásának növelésére, nagyobb finanszírozására, de eddig kevés eredménnyel.⁴⁵

A RATS 30 munkatársa közül hetet Kína és Oroszország, hatot Kazahsztán, ötöt Üzbegisztán, hármat Kirgizisztán és kettőt Tádzsikisztán delegál.⁴⁶ Oroszország lényegében kifogásolja, míg a közép-ázsiai államok létfontosságúnak tartják az SCO struktúrájának jelenlegi, meglehetősen decentralizált jellegét, hogy megvédjék szuverenitásukat a kínai – orosz dominanciától.

2005. április 12-én aláírták az SCO titkársága és a FÁK Végrehajtó Bizottsága közötti egyetértési megállapodást. A dokumentum meghatározza az együttműködés kiemelt területeit, például a regionális és nemzetközi biztonság szavatolását, így a terrorizmus, a szélsőségek, a szeparatizmus, a kábítószer- és fegyverkereskedelem, a szervezett és a transznacionális bűnözés elleni küzdelmet.⁴⁷ Ezen felül a kereskedelem, az áruk, a szolgáltatások és a finanszírozás, a beruházások, a közlekedés és a kommunikáció, a környezetvédelem, az informatika és az idegenforgalom és a humanitárius szféra (kultúra, oktatás, tudomány és egészségügy) támogatását és védelmét.

2009. június 16-án, a jekatyerinburgi csúcstalálkozón Kína bejelentette, hogy 10 milliárd dolláros hitelt kíván nyújtani más SCO-tagországoknak, hogy a globális pénzügyi válság közepette fellendítse tagjai

⁴³ THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION

⁴⁴ AKINER, 2010. 13.o.

⁴⁵ BAILES ET AL., 2007. 13.o.

⁴⁶ BAILES ET AL., 2007. 5.o.

⁴⁷ THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION

gazdaságát.⁴⁸ A csúcstalálkozót az első BRICS csúcstalálkozóval együtt tartották, és a Kína – Oroszország közös nyilatkozatában kiemelte, hogy nagyobb kvótát akarnak a Nemzetközi Valutaalapban.⁴⁹

Az SCO-t gyakran kritizálták az eredmények csekély látszata miatt, és a „sokkal több retorika, mint cselekvés” elve miatt.⁵⁰ A kritika főként a politikai akarat és a belső kohézió hiányára utaltak, azon intézményi és strukturális gyengeségekre, amelyek a bejelentett kezdeményezések és azok tényleges végrehajtása közötti szakadékot eredményezik. A végrehajtás hiányosságai a pénzügyi források hiányához, valamint a tagok bel- és külpolitikájának sokféleségéhez kapcsolódnak. Az együttműködés, az „egységes energiapiac” vagy az Energiaklub létrehozására irányuló 2006-os orosz kezdeményezés példaként szolgál.⁵¹ A hagyományos biztonsági és gazdasági együttműködés területén Oroszország és Kína közötti rivalizálás és eltérő nézeteik komolyan akadályozták a további előrelépést az SCO integrációjában.⁵²

Kínával ellentétben Oroszország jelentős kezdeményezésnek tartotta, hogy megerősítsék az SCO – CSTO katonai együttműködést, míg Kína egy SCO szabadkereskedelmi övezet létrehozását szorgalmazta a gazdasági integráció fellendítése érdekében. Ezt nemcsak Oroszország, hanem a közép-ázsiai államok is elfogadhatatlan versenynek tekintették. Nagy hiányosság mutatkozik az SCO biztonsági testületében is, amit az is bizonyít, hogy nem tudott konstruktív elkötelezettséggel reagálni az olyan helyzetekre, mint a 2010-es zűrzavarra a kirgizisztáni Oszban. Figyelembe véve a be nem avatkozás elvét és a kollektív reakciómechanizmus hiányát, az SCO passzív álláspontot foglalt el.⁵³ Ez megkérdőjelezi biztonsági szervezetként fennálló létjogosultságát. Míg az SCO tagjai elítélték a 2008-as orosz inváziót Grúzia ellen, hallgattak Oroszország Krím-félsziget általi 2014-es annektálásáról. Az ENSZ Közgyűlésének krími határozatáról szóló szavazáson az SCO minden tagja tartózkodott, annak ellenére, hogy azok egyértelműen ellentétesek voltak az SCO alapelveivel és nyilatkozataival. Egyre inkább kirajzolódnak azok a tényezők, amelyek hátráltatják az SCO

⁴⁸ CHINA DAILY, 2009.

⁴⁹ IMF, 2009.

⁵⁰ PLATER-ZYBEK – MONAGHAN, 2014. 18.

⁵¹ SHAVIALIOVA, 2013.

⁵² HUSSAIN, 2011. 243–272.o.

⁵³ INTERNATIONAL CRISIS GROUP, ASIA REPORT NO. 244. 2013. 23.o.

működését, fejlődését, így kérdéses, hogy egy ilyen szervezetnek milyen jövője van az egyre inkább felértékelődő közép-ázsiai régióban.⁵⁴

III. TÖRÖKORSZÁG VEZETŐ SZEREPE A POSZTSZOVJET TÉRSÉGBEN – A TÜRK TANÁCS

A török nyelvű államok együttműködését biztosító szervezetet, azaz a Türk Tanácsot (Türk Keneşi) 2009-ben hozták létre. A török nyelvű államok csúcstalálkozóinak folyamata a Szovjetunió 1991-es felbomlása után fórumként jött létre, a Törökországgal nyelvi kapcsolatban álló országok, nevezetesen a Dél-Kaukázusban található Azerbajdzsán és Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán és Kirgizisztán részvételével. Az 1992-ben Törökország kezdeményezéseként elindított folyamat keretében tíz „török nyelvű ország államfői csúcstalálkozót” tartottak. A Nakhichevanban tartott 9. csúcstalálkozon Törökország, Azerbajdzsán, Kazahsztán és Kirgizisztán a jelenlegi folyamat intézményesítése céljából aláírta a Nakhchivani megállapodást⁵⁵ a Türk Nyelvű Államok Együttműködési Tanácsa létrehozásáról, így ismertebb nevén létrejött a „Türk Tanács” szervezete.⁵⁶

A Tanács céljai között szerepelt, hogy segítse a török nyelvű államok közötti együttműködést, legyen szó akár politikai, gazdasági vagy éppen kulturális kapcsolatokról. A tanács négy alapító országot tudhat a sorai között: Törökországot, Azerbajdzsánt, Kazahsztánt és Kirgizisztánt. Az évek során további tagokkal bővült a Türk tanács. A korábban megfigyelői státuszú Üzbegisztán 2018-ben teljes jogú tagja lett a tanácsnak, valamint Magyarország⁵⁷ megfigyelői státuszt kapott.

A Türk Tanács elsődleges célkitűzései:

- kölcsönös bizalom és a politikai szolidaritás megerősítése a türk világban;
- a béke és stabilitás megerősítése;
- széleskörű együttműködések létrehozása a tagországok között;
- gazdasági és technikai együttműködési lehetőségek felgyorsítása;
- a türk világ történelmi és kulturális értékeinek széles körű bemutatása;

⁵⁴ LANTEIGNE, 2017. 131.o.

⁵⁵ NAKHCHIVAN AGREEMENT, 2009.

⁵⁶ SCHNITZER- SKJOSBERG, 2017. 11-12.o.

⁵⁷ VASA, 2021. 3-16.o.

- a török nyelvű országok közötti mélyebb kapcsolatok kiépítésével új regionális együttműködések létrehozása.⁵⁸

A tagállamok földrajzi és geopolitikai fekvése okán a szervezet elsősorban Euráziában, de inkább Közép-Ázsiában és a Kaukázusban tudja érdekeit határozottabban képviselni. A török tanács a közös történelem, a közös nyelv, a közös identitás és a közös kultúra négy fő oszlopára épül, de egyértelműen látszik, hogy kizárólagosan nem korlátozódik ezen elvekre. A gazdaság, a tudomány, az oktatás, a közlekedés, a vámügyek, az idegenforgalom fejlesztését egyaránt meghatározó a tagállamok körében. A multilaterális együttműködések elsősorban a régió fejlesztését szolgálják, ám azon túlmutatóan a globális térben is kamatoztatni tudják ezen hasznokat. Továbbá a Türk Tanács nem korlátozódik a tagok közötti együttműködésre. A Tanács elvei kiterjednek a regionális szomszédságpolitika gyümölcsöző együttműködésére annak érdekében, hogy biztosítsák a békét és a stabilitást a régióban.⁵⁹

Ország	Lakosság (fő)	Terület (km ²)	GDP (milliárd USD)
Azerbajdzsán	10 023 318	86 600	48,0
Kazahsztán	18 513 930	2 724 900	181,7
Kirgizisztán	6 456 900	199 900	8,5
Törökország	83 429 615	783 356	761, 4
Üzbegisztán	33 580 650	447 400	57,9

4. számú táblázat. A Türk Tanács tagállamainak főbb mutatói (2019).

Forrás: data.worldbank.org

A törökül beszélő államok 2010. szeptember 15–16-án, Isztambulban tartott 10. csúcstalálkozóán létrehozták a török nyelvű államok együttműködési tanácsát. Az isztambuli csúcstalálkozón a török származású Halil Akincit (2010-2014) nevezték ki a Tanács főtítkárává. Őt követte az azeri Ramil Hasanov (2014-2018), majd a kazah Bagdad Amreyev (2018-). A szervezet megalakulása óta hét csúcstalálkozót tartottak Almatiban, Biskekben, Gabalában, Bodrumban, Aszتانában, Cholpon-Atában és Bakuban. Ezt az éves nagy eseményt a tagállamok elnökeinek,

⁵⁸ TURKIC COUNCIL

⁵⁹ SCHNITZER- SKJOSBERG, 2017. 12.o.

külgyminisztereinek és adott esetben más miniszterek részvételével hívják össze.⁶⁰

A Türk Tanács legfőbb szervei az Államfők Tanácsa, a Külgyminiszterek Tanácsa, a Bölcsek/Vének Tanácsa, a Vezető Tisztségviselők Tanácsa és a Titkárság. A Türk Tanács legfőbb döntő testülete az Államfők Tanácsa, amelynek elnöke a hivatalban lévő elnöki tisztet betöltő ország (betűrend szerinti rotáció), a jelenlegi elnök Azerbajdzsán. A Türk Tanács tevékenységét az Isztambulban található titkárság koordinálja és támogatja.⁶¹

A török nyelvű országok együttműködési tanácsa, a török nyelvű országok között számos együttműködési mechanizmus, ernyőszervezet is működik. A Türksoy-t, a Török Kultúra Nemzetközi Szervezetét 1993-ban hozták létre. Központja Ankarában található. A Türksoy támogatja a tagok közötti együttműködést a tudomány, az oktatás, a kultúra és a művészet területén, nemzetközi szinten népszerűsítve terjeszti a török világ közös értékeit, és erősíti a kulturális kapcsolatokat a török nyelvű államok között.⁶² A Türkpa-t, a Türk-nyelvű Országok Parlamenti Közgyűlését, a 2008-ban aláírt isztambuli megállapodással hozták létre. Központja Bakuban található. A Közgyűlés célja az együttműködések erősítése a török nyelvű országok parlamentjei között.⁶³

Török Üzleti Világtanács alapító okiratát 2011-ben írták alá. A Török Üzleti Világtanács fontos szerepet játszik a Türk Tanács erőfeszítéseiben a gazdasági együttműködés fokozása érdekében négy ország magánszektorbeli intézményeinek összefogásával. A Kereskedelmi Kamarák elnökei évente egyszer üléseznek a Török Üzleti Tanács szervezésében. A Tanács 5. ülését 2017. április 3-án Aszتانában tartották, és határozatot hoztak a Török Üzleti Világtanács alá tartozó titkárság létrehozásáról, isztambuli székhellyel.⁶⁴

A tudományos és kulturális kapcsolatok kutatását, valamint együttműködést segítő Nemzetközi Türk Akadémiát 2012-ben hozta létre Kazahsztán, Törökország, Azerbajdzsán és Kirgizisztán. Az Aszتانában található Nemzetközi Türk Akadémia célja a török nyelv, irodalom, kultúra, történelem és néprajz területén végzett tudományos kutatások koordinálása

⁶⁰ TURKIC COUNCIL

⁶¹ IDRISOV, 2015. 11.o.

⁶² KASEINOV, 2015. 19–23.o.

⁶³ ASANOV, 2015. 25–28.o.

⁶⁴ TURKIC COUNCIL

és támogatása. Az Akadémia további célja, hogy láthatóvá tegye a törökség hozzájárulását a világ civilizációihoz azáltal, hogy kutatásokat végez és publikál a türk nemzetek kulturális és szellemi örökségéről. A Török Kulturális Örökség Alap alapító okiratát 2012-es biszeki csúcstalálkozón írták alá. Az Alapítvány célja a török kulturális örökség védelme. A Türk Kulturális Örökség Alap a Türksoy-al és a Nemzetközi Türk Akadémiával együttműködve végzi feladatait.⁶⁵

A Török Kereskedelmi és Iparkamara (a továbbiakban rövidítve: TCCI) alapító okiratát 2019. május 17-én, az *Astana Economic Forum* keretein belül, a török üzleti tanács tagintézményeinek részvételével írták alá. A TCCI titkárságának szolgáltatásait a Törökországi Kamarák és Árutőzsdék Szakszervezete (rövidítve: TOBB) látja el. A török jogszabályokkal összhangban a TCCI napirendjén szerepelnek a jogi személyek és a nemzetközi státusz megszerzésére irányuló tevékenységek. A 2019. október 5-én Taskentben és október 14-én Bakuban tartott üzleti fórumok kiváló példaként szolgáltak a török világban folytatott kereskedelmi kapcsolatok fokozására. Magyarország és Üzbegisztán a bakui Üzleti Fórum során lett a TCCI tagja.⁶⁶

Az 1990-es évekhez képest Törökország gazdasági és politikai lehetőségei, valamint mozgásterei jelentős mértékben megváltoztak. Az új geopolitikai környezet lehetővé tette Ankara számára, hogy egyre aktívabb politikát folytasson keleten. Azonban Törökországnak egyszerre kell megküzdenie a régióban Oroszország és Kína nagyhatalmi törekvéseivel. Egy saját „össztörök” szervezet, mint a Türk Tanács, Törökország politikai, gazdasági és stratégiai pozícióit tudják erősíteni a régióban. Ám arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Türk Tanács legtöbb tagjának különböző érdekeltségei vannak más orosz és kínai szervezetekben is. A Tanács szerepe a közeljövőben várhatóan meg fog nőni, köszönhetően a gazdasági lehetőségeiknek, hiszen a tagországok jelentős földgáz és kőolajkészletekkel rendelkeznek. Továbbá a szervezet aktív szereplője kíván lenni a Kína által életre hívott „Egy Övezet Egy Út” (rövidítve: OBOR) kezdeményezésnek is.⁶⁷

⁶⁵ TURKIC COUNCIL

⁶⁶ TURKIC COUNCIL

⁶⁷ EGERESI, 2021.

KONKLÚZIÓ

Összefoglalásként elmondható, hogy a Független Államok Közösségének nem sikerült regionális szervezetté alakulnia, múltja és kapcsolatrendszere ellenére sem. Ez azért tekinthető jelentős problémának, mert emiatt gazdaságilag sem tud kellőképpen fejlődni. Azonban meg kell állapítanunk, hogy a FAK 30 éves története során a negatív előrejelzések ellenére, képes volt fennmaradni, megvédeni létjogosultságát és több szempontból lehetőséget biztosított a tagországok számára a gazdasági fejlődésre, valamint politikai, társadalmi, katonai, kulturális és más programok területén is aktívnak bizonyult. A számos belső ellentmondás és külső nyomás ellenére is fenntartotta egységét és olyan programokat irányzott elő, melyek a fejlődését segítették.

Az EGU kézzelfogható előnyökkel jár a tagállamoknak, s azok állampolgárainak. Azonban az évek előrehaladtával egyre közelebb kerülhet ahhoz, hogy megvalósíthatatlan elképzeléssé váljon, mivel a tagállamok és az Unió szervezeti rendkívüli módon bürokratikusak és a tagországok heterogén jellege is hátráltatja a folyamatok eredményességét. Tekintettel arra, hogy az EGU orosz vezetéssel működik, így integrációjában hatalmas előrelépést eredményezne, ha rendeződne Oroszország külkapcsolata az EU-val és az USA-val.

A sanghaji együttműködési szervezet a tagállamok területéből és bruttó hazai terméküket figyelembe véve jelentős előnnyel bírnak a hasonló célokkal rendelkező más szervezetekkel szemben. Mégis azt látjuk, hogy a SCO mintha egyhelyben toporogna, és nem kerülnek/kerültek felszínre azok az eredmények, amelyeket a szervezet megpróbál hangoztatni. Sokkal inkább azt látjuk, hogy e szervezet inkább Kína és Oroszország nagyhatalmi és nemzetközi küzdőtere. Úgy tűnik, hogy ez a két óriás nem férne meg egymás mellett és más elképzelések mentén haladnának tovább. A két ország küzdelme nagyban befolyásolja a szervezet sikerességét, fejlődését. Ezen felül a tagországok sokszínűsége sem feltétlenül jelent garanciát a jövőbeni célok elérésére.

Törökország viszonylag új hatalomként van jelen a közép-ázsiai régióban. Történelmi és kulturális gyökerei jó alapot biztosíthatnak a gyümölcsöző együttműködéseknek. Politikai, gazdasági, etnikai, kulturális téren is több bilaterális és multilaterális projekt megvalósításán dolgoznak, amelyek jelentős része megpróbál illeszkedni Kína új(abb) kezdeményezéséhez is az „Egy övezet, egy út” projekt vonatkozó részeihez.

Továbbra is nagy kérdés, hogy Törökország mennyiben tud érvényesülni a régióban olyan nagyhatalmak mellett, mint Kína vagy Oroszország. Ezen szervezetek akkor tudnák elérni célkitűzéseiket, ha befektetések szempontjából csábítóak lennének akár az EU vagy USA számára is. Kiemelendő, hogy ezen kapcsolatok szélesítésére az utóbbi időben több példát is tudunk említeni. Ide sorolhatjuk Magyarországot megfigyelői státuszát a Türk Tanácsban, amely számos gazdasági előnnyel járhat Közép-Európa és Magyarország számára is.⁶⁸ A legnagyobb kérdés talán mégis az, hogy melyik nagyhatalom kerül ki győztesen az eurázsiai piacokért folytatott küzdelemből, megfér-e egymás mellett több sikeres szervezet, vagy folytonos ellenségeskedéssel kell számolnunk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AKINER, SHIRIN (2010): *The Shanghai Cooperation Organization: A Networking Organization for a Networking World*, London Global Strategic Forum, June. Elérhető: <https://www.globalstrategyforum.org/wp-content/uploads/The-Shanghai-Cooperation-Organisation.pdf> (Letöltve: 2021.03.20.)
- AL-QAHTANI, MUTLAQ (2006): *The Shanghai Cooperation Organization and the Law of International Organizations*, Chinese Journal of International Law, Vol. 5, Issue 1. (Letöltve: 2021.03.20.)
- АЛМА-АТИНСКАЯ ДЕКЛАРАЦИЯ [Alma-Atyinszakaja Deklaracija.] (1991) Elérhető: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4> (Letöltve: 2021.04.30.)
- ASANOV, JANDAS (2015): *TürkPa: The Parliamentary Dimension of Cooperation Among Turkic Countries*. In Fifth Summit of the Turkic Council entitled Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia. Elérhető: https://www.turkkon.org/en/yayinlar/5th-summit-of-the-turkic-council-special-publication_3 (Letöltve: 2021.03.25.)
- АЛТА СОФТ [Alta szoft] (2018): Elérhető: <https://www.altaru.com/doc/18bn0101/> (Letöltve: 2021.02.04.)
- BAILES K. J. A. – DUNAY P. – GUANG P. – TROITSKIY M. (2007): *The Shanghai Cooperation Organization*, SIPRI Policy Paper No. 17. Elérhető:

⁶⁸ VASA, 2021. 3-16.o.

<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI17.pdf>

(Letöltve: 2021.03.22.)

CHINA DAILY (2009): Elérhető:

https://www.chinadaily.com.cn/china/2009sco/2009-06/16/content_8289602.htm (Letöltve: 2021.03.22.)

CLINGENDAEL

СПЕКТАТОР

(2020):

Elérhető:<https://www.clingendael.org/publication/eu-eurasian-economic-union-common-chinese-challenge> (Letöltve:2021.03.04.)

ВИНОКУРОВ, ЕВГЕНИЙ ЮРЬЕВИЧ (2017): *Евразийский Экономический Союз.*

[Vinokurov, Jevgenyij Jurijevics: Jevrazijszkij Ekonomicseszkij Szozuz.]

Центр интеграционных исследований Санкт-Петербург 26.

ГАЗЕТА.RU

[Gazeta.ru]

(2014).

Elérhető:

https://www.gazeta.ru/business/news/2014/05/29/n_6191161.shtml(Letöltve: 2021.03.03.)

EGERESI ZOLTÁN (2021): Intézményesedő türk együttműködés: a Türk Tanács. Elérhető:

<https://www.ludovika.hu/magazin/aula/2021/04/08/intezmenyessedo-turk-egyuttmukodes-a-turk-tanacs/> (Letöltve(2021.05.05.)

EGYSÉGES GAZDASÁGI TÉRSÉG (Единое экономическое пространство).

Elérhető: <http://www.kremlin.ru/supplement/1715>.

EURASIA

DAILY

(2019):

Elérhető:

<https://eadaaily.com/ru/news/2019/11/12/soglashenie-eaes-s-kitaem-sozdaet-platformu-dlya-ustraneniya-torgovyh-barerov>

(Letöltve:2021.03.04.)

EUROPEAN

PARLIAMENT.

Elérhető:

https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet_/178/central-asia

(Letöltve:2021.05.01.)

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ. [Jevrazijszkij Ekonomicseszkij

Szozuz.] Elérhető: <http://www.eaeunion.org/#about> (Letöltve:

2021.03.02.)

ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КОМИССИЯ. [Jevrazijszkovo

Ekonomicseszkaja Komisszija.] (2017): Elérhető:

http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/14_11_17.aspx (Letöltve: 2021.02.04.)

ЕДИНЫЙ РЕЕСТР ПРАВОВЫХ АКТОВ И ДРУГИХ ДОКУМЕНТОВ

СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ. [Jedinij Reesztzr Pravovih

Aktov i Drugih Dokumentov Szodruzsesztva Nezaviszmih

Goszudarsztv.] Elérhető:

<http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>

(Letöltve: 2021.03.09.)

FIDH (2012): *Shanghai Cooperation Organisation: a vehicle for human rights violations*. Elérhető: https://www.fidh.org/IMG/pdf/sco_report.pdf

(Letöltve: 2021.03.18.)

GRAINGER, STEPHEN (2012): *The Shanghai Cooperation Organization (SCO): Challenges Ahead and Potential Solutions*, ECU Publication. Elérhető:

<https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1159&context=ecuworks2012> (Letöltve: 2021.03.21.)

HUSSAIN, IMTIAZ (2011): *The Shanghai framework and Central Asia: Chop-suey governance?* In Kirchner, Emil J. – Dominguez, Roberto szerk.: *The Security Governance of Regional Organizations*, Routledge.

ЗИНОВЬЕВ ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ – ТРОИЦКИЙ ЕВГЕНИЙ ФЛОРЕНТЬЕВИЧ (2016): *Евразийская экономическая интеграция: эволюция, проблемы и перспективы*. [Zinovjev Vaszilij Pavlovics – Troickij Jevgenij Florentyevics: *Jevrazijszkaja ekonomicseszkaja integracija: evolucija, problemi, i perszpektivi*.] Русин № 4. Elérhető: <https://core.ac.uk/download/pdf/287417571.pdf> (Letöltve: 2021.05.02.)

IDRISSOV, ERDAN (2015): *The Turkic Council: Engine of Turkic Integration*. In Fifth Summit of the Turkic Council entitled Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia. Elérhető:

https://www.turkkon.org/en/yayinlar/5th-summit-of-the-turkic-council-special-publication_3 (Letöltve: 2021.03.25.)

IFCG ЭНЦИКЛОПЕДИЯ. [IFCG Enciklopedija] Elérhető: <https://bit.ly/3unzbs0> (Letöltve: 2021.05.01.)

IMF (2009): Elérhető:

<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sorea072209a> (Letöltve: 2021.03.22.)

INTERNATIONAL CRISIS GROUP, ASIA REPORT NO. 244. (2013): Elérhető: <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/chinas-central-asia-problem.pdf>

(Letöltve: 2021.03.22.)

ИМЭМО РАН [Imejmo Ran.] (2019): Elérhető:

https://www.afjournal.ru/index.php?page_id=132 (Letöltve: 2021.03.11.)

ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <https://e-cis.info/page/3509/80702/> (Letöltve 2021.03.11.)

ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <https://e-cis.info/page/3367/79789/> (Letöltve 2021.03.11.)

- ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <http://www.e-cis.info/page.php?id=19397> (Letöltve: 2021.03.09.)
- ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <https://e-cis.info/news/566/55743/> (Letöltve: 2021.03.03.)
- ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <https://web.archive.org/web/20110704204817/http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=187#reestr/view/text?doc=187> (Letöltve: 2021.03.09.)
- ИНТЕРНЕТ-ПОРТАЛ СНГ. [Internet Portal SzNG.] Elérhető: <https://e-cis.info/news/566/55743/> (Letöltve: 2021.05.01.)
- KASEINOV, DUSEN (2015): *TURKSOY: The Global Actor of Cultural Cooperation in the Turkic World*. In Fifth Summit of the Turkic Council entitled Fifth Summit of the Turkic Council: A Raising Actor in Regional Cooperation in Eurasia. Elérhető: https://www.turkkon.org/en/yayinlar/5th-summit-of-the-turkic-council-special-publication_3 (Letöltve: 2021.03.25.)
- КАПИТАЛ [Kapital] (2015): Elérhető: <https://kapital.kz/economic/40223/yeaes-i-v-yetnam-zaklyuchat-soglasheniye-29-maya.html> (Letöltve: 2021.03.04.)
- KOLLEKTÍV BIZTONSÁG SZERZŐDÉS (Организация Договора о коллективной безопасности.) Elérhető: https://odkb-csto.org/documents/documents/_dog_ovorokollektivnoybezopasnosti/ (Letöltve: 2021.05.01.)
- KISS LILLA NÓRA – AIDA, BEKTASHEVA – SZABÓ BALÁZS (2021): *Eurasian Economic Union: in the EU's footsteps or on new paths*. In: Przegląd Europejski. 24.
- LANTEIGNE, MARC (2017): *Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'*. In Blakkisrud, Helge – Rowe, Elana Wilson szerk.: *Russia's Turn to the East, Domestic Policymaking and Regional Cooperation*. Global Reordering. Elérhető: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-69790-1.pdf> (Letöltve: 2021.03.22.)
- МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ. [Minisztversztvo Inosztrannikh Gyel Rosszijszkoj Federaciji.] Elérhető: <https://www.mid.ru/o-razvitii-sotrudnicestva-v-ramkah-sodruzestva-nezavisimyh-gosudarstv>. (Letöltve: 2021.03.09.)
- МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ. . [Minisztversztvo Inosztrannikh Gyel Rosszijszkoj Federaciji.] Elérhető:

https://www.mid.ru/integracionnye-struktury-prostranstva-sng//assetpublisher/r17Fzr0mbE6x_/content/id/145436. (Letöltve: 2021.03.09.)

МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ. [Minyisztersztvo Inosztrannikh Gyel Rosszijszkoj Federaciji.] Elérhető: https://www.mid.ru/razvitie-evrazijskogo-ekonomiceskogo-souza/-/asset_publisher/uFvfw_VmCb4Rl/content/id/934661 (Letöltve: 2021.03.03.)

NAKHCHIVAN AGREEMENT (2009): Elérhető: https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/nakhchivan-agreement-on-the-establishment-of-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states-1-en.pdf (Letöltve: 2021.03.23.)

РАМБЛЕР [Rambler] (2018): Elérhető: <https://finance.rambler.ru/economics/39839215-evraziyskiy-ekonomicheskoy-soyuz-dose/> (Letöltve: 2021.03.04.)

САРКИСЯН, ТИГРАН (2017): *Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты. Библиотека Евразийской интеграции.* [Szarkiszjan, Tigran: Jevrazijszakaja ekonomiceszkaja inetgracija: cifri i fakti. Bibliotyeka jevrazijszkoj integraciji.]

СОДРУЖЕСТВО НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОВЕТ [Szodruzsesztvo Nezaviszmih Goszudarsztv Ekonomiceszkij Szovjet.] (2014). Elérhető: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4951> (Letöltve: 2021.04.30.)

ФЕДЕРАЛЬНАЯ НАЛОГОВАЯ СЛУЖБА. [Federalnaja Nalogovaja Szluzsba.] Elérhető: https://www.nalog.ru/rn77/about_fts/inttax/eec/. (Letöltve: 2021.03.02.)

SCHNITZER-SKJOSBERG (2017): *South-South in Action Series. The Cooperation Council of Turkic Speaking States (The Turkic Council)*, United Nations Office for South-South Cooperation and the Cooperation Council of Turkic Speaking States. Elérhető: <https://www.turkkon.org/assets/pdf/yayinlar/eylem-halinde-guney-guney-turk-konseyi-ve-unosscnin-ortak-raporu-7-en.pdf> (Letöltve: 2021.03.23.)

SHAVIALIOVA, MARYNA V. (2013): *The Shanghai Cooperation Organisation and Central Asia's Security Challenges.* In Rozanov, Anatoliy A. szerk.: *The Shanghai Cooperation Organisation and Central Asia's Security*

Challenges, The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces – DCAF, Almaty-Minsk-Geneva. Elérhető:

https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_RP16_SCO.pdf (Letöltve: 2021.03.22.)

THE SHANGHAI COOPERATION ORGANISATION. Elérhető:
<http://eng.sectesco.org/documents/> (Letöltve: 2021.03.21.)

TURKIC COUNCIL. Elérhető: <https://www.turkkon.org/en/turk-konseyi-hakkinda> (Letöltve: 2021.03.23.)

ТРЕНИН, ДМИТРИЙ (2014): *Украинский кризис и возобновление великодержавного соперничества*. [Trenyin, Dmitrij: Ukrajinszkij krizisz i vozobnovlenije velikogyerzsavnovo szopernyicsesztva.] Elérhető:
<https://carnegie.ru/2014/10/15/ru-pub-56935> (2021.05.01.)

VASA LÁSZLÓ (2021): *A Török Tanács közép-ázsiai és kaukázusi országai a magyar külgazdaság perspektívájából*, KKI elemzés, E-2021/08. Elérhető:
https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/03/08.-KKIElemzesek.E-2021.08_TurkTanacs_VasaL_20210329.pdf (Letöltve: 2021.03.30.)

VINOKUROV, EVGENY (2018): *Introduction to the Eurasian Economic Union*. St Petersburg Russia.

WORLD ECONOMIC SITUATION AND PROSPECTS (2015) Elérhető:
https://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_archive/2015wesp_myu_en.pdf (Letöltve: 2021.05.01.)

ZYBEK-PLATER, HENY – MONAGHAN, ANDREW (2014): *Widening the net: China's anti-terror laws and human rights in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region*, Strategic Studies Institute, US Army War College, August. Elérhető:
https://www.jstor.org/stable/resrep11392?seq=1#metadata_info_tab_contents (Letöltve: 2021.03.22.)

ЭЛЕКТРОННЫЙ ФОНД. [Elektronnij Fond.] Elérhető:
<http://docs.cntd.ru/document/420229250> (Letöltve: 2021.03.03.)

ЭЛЕКТРОННЫЙ ФОНД. [Elektronnij Fond.] Elérhető:
<http://docs.cntd.ru/document/420246571> (Letöltve: 2021.03.03.)

A FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATA ÉS A HATALMI EGYENSÚLY KÉRDÉSE LENGYELORSZÁG XVIII. SZÁZADI PÉLDÁJÁN KERESZTÜL – AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁS KORTÁRS ANGOL POLITIKAI IKONOGRÁFIÁJA (1772–1774)

The Practice of Partition Diplomacy and the Question of Balance of Power Through the 18th-Century Example of Poland – The Contemporary English Political Iconography of the First Polish Partition (1772–1774)

Schvéd Brigitta Kinga^{1 2}

Absztrakt: Poroszország, Oroszország és Ausztria 1772-ben sikeresen kezdte meg a lengyel–litván nemzetközösség területének egymás közötti felosztását, majd a három közép-kelet-európai hatalom új típusú felosztási diplomáciai gyakorlatának következtében a harmadik felosztást követően, 1795-re Lengyelország hosszú időre eltűnt Európa térképéről. A felosztásokra tárgyalóasztalok mellett, diplomáciai egyezmények révén került sor anélkül, hogy bármelyik szomszédos nagyhatalom háborúba keveredett volna egymással, avagy Lengyelországgal. A kortárs nyugat-európai diplomaták főként az európai hatalmi egyensúly alakulásának szempontjából vizsgálták az eseménysorozatot, tartva a három közép-kelet-európai hatalom inváziójának nagyhatalmi következményeitől. Már a kortárs visszhangok zöme is úgy vélte, hogy Lengyelország felosztásaiban egy újfajta egyensúlyozó politika, egy felosztási diplomáciára épített hatalomgyakorlat öltött testet. Jelen tanulmány ennek a sajátosan egyensúlyozó, felosztási

¹ Schvéd Brigitta Kinga, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Középkori és kora újkori doktori program (tanulmányok kezdete: 2018). E-mail címe: schvedbrigitta@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1249-199X>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10066846>

² A tanulmány a Waclaw Felczak Alapítvány „Jagelló” pályázati ösztöndíjának segítségével 2020. szeptember és 2021. január között végzett kutatás egyes részeredményeit mutatja be.

diplomáciára épített nagyhatalmi konstellációnak a gyökereit kívánja vizsgálni egy sajátos aspektusból, elemezve az első lengyel felosztáshoz (1772) vezető bel- és külpolitikai utat, mindemellett bemutatva az európai hatalmi egyensúlyban különösen érdekelt Nagy-Britannia véleményét Lengyelország feldarabolásáról. A tanulmány fő része az első felosztásról szóló különböző brit vélemények vizualitását elemzi. A felosztásra reflektáló, közvetett vagy közvetlen módon ahhoz kapcsolódó kortárs brit politikai metszetek tekintetében öt grafika kerül részletes politikai ikonográfiai elemzésre a *British Museum* gyűjteményéből az 1772–1774 közötti időszakból.

Kulcsszavak: diplomáciatörténet; XVIII. század; Lengyelország felosztása; hatalmi egyensúly; felosztási diplomácia; Nagy-Britannia; politikai ikonográfia

Abstract: Prussia, Russia, and Austria successfully began to divide the territory of the Polish–Lithuanian Commonwealth in 1772, and as a result of a new kind of partition diplomacy of the three Central and Eastern European powers, Poland disappeared from the map of Europe for a long time after its third partition in 1795. The partitioning took place over negotiating tables and through diplomatic agreements, without any of the neighbouring great powers going to war with each other or with Poland. Contemporary Western European diplomats have focused on the evolution of the balance of power in Europe, fearing the great power consequences of the invasion of the three partitioning powers. During the divisions, the Western powers such as France or Great Britain – although fully opposing such violent breach of Polish–Lithuanian statehood – did not act against the dividing powers. A new kind of balancing policy and partition diplomacy materialized in these partitions of Poland and the loss of Polish sovereignty. The present paper seeks to explore the roots of this peculiarly balancing constellation of great powers, analyzing in detail the internal and external political environment that led to the first division of Poland in 1772, while investigating the opinion of Great Britain on the partition. The main part of the study analyzes the visuality of the English media reactions to the first division. In connection with contemporary English political engravings that directly or indirectly related to the division, five graphic products from the British Museum are analyzed in detail from the period 1772–1774.

Keywords: history of diplomacy; 18th century; partition of Poland; balance of power; partition diplomacy; Great Britain; political iconography

BEVEZETÉS

A Porosz Királyság, az Orosz Birodalom, valamint a Habsburg Birodalom 1772 és 1795 között fokozatosan, három felvonásban osztotta fel a lengyel–litván nemzetközösség területét. A felosztásokra tárgyalóasztalok mellett, diplomáciai egyezmények révén került sor anélkül, hogy bármelyik szomszédos nagyhatalom háborúba keveredett volna egymással, avagy Lengyelországgal.³ Már a kortárs visszhangok zöme is úgy vélte, hogy Lengyelország felosztásaiban (lengyel elnevezéssel: *rozbiory Polski*), a lengyel szuverenitás elvesztésében Európa nagyhatalmainak újfajta egyensúlyozó politikája, egy új típusú, felosztási diplomáciára épülő hatalomgyakorlat öltött testet. A porosz és orosz uralkodó a felosztásokat megelőzően hosszú évtizedek óta intenzív intervenciók politikát folytatott Lengyelországban; expanzív és öncélú hatalmi érdekeik fényében hosszútávon biztosítani kívánták a széthúzó lengyel kormányzat gyengeségeit, így hatástalanítva a lengyel–litván államot.

Jelen tanulmány ennek a sajátosan egyensúlyozó, felosztási diplomáciára épülő nagyhatalmi konstellációnak a gyökereit vizsgálja, röviden összefoglalva az 1772. évi első lengyel felosztáshoz vezető bel- és külpolitikai lépéseket, nagy hangsúlyt fektetve az európai hatalmi egyensúlyban különösen érdekelt Nagy-Britannia⁴ Lengyelország feldarabolásával kapcsolatos véleményének bemutatására. A tanulmány első része eszmetörténeti kontextusba helyezi a XVIII. századi európai politika színtereit, bemutatva a diplomáciai aktusok dinamikájának háttérében álló államérdek és hatalmi egyensúly fogalmait, továbbá a felosztási diplomácia gyakorlatának jellemzőit. A második rész a felosztási diplomácia kapcsán egy konkrét példa elemzésén keresztül az első lengyel felosztás diplomáciai

³ A *Lengyelország*, illetve *lengyel* kifejezések a tanulmány egészében a lengyel–litván államra vonatkoznak.

⁴ Az 1706. és 1707. évi egyesülési törvények (ang. *Acts of Union*) révén Anglia (és a hozzátartozó Wales), valamint Skócia egyesítette királyságait, melynek köszönhetően a két ország elveszítette korábbi szuverenitását és egy új politikai egységben, Nagy-Britanniában egyesült. A tanulmány egészére vonatkozóan az előforduló *Anglia*, *angol* vagy *angliai* kifejezések tehát Nagy-Britanniára vonatkoznak.

aktusát mutatja be, körbejárva az 1760-as évek politikai viszonyrendszerének főbb jellegzetességeit és az első felosztás gyakorlati megvalósítását. A tanulmány fő része az előző két fejezetben bemutatott elméleti és gyakorlati alapra építve, a vizualitásra fókuszálva kívánja bemutatni a kortárs angol politikai médiában fellelhető, az 1772. évi felosztásra vonatkozó közvetlen reakciókat és utalásokat, ismertetve azok diplomáciatörténeti kontextusát és vizuális komplexitását. A tanulmányban a *British Museum* gyűjteményéből származó öt grafikus médiatermék – szatirikus és allegorikus politikai metszet – kerül részletes politikai ikonográfiai elemzésre az 1772–1774 közötti időszakból, bemutatva a felosztási diplomácia gyakorlatáról, valamint a lengyel ügyről alkotott különböző vélemények főbb tematikai jellemzőit és vizuális reprezentációját.

I. AZ ÁLLAMÉRDEK ÉS A HATALMI EGYENSÚLY ELVÉNEK SZEREPE A FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATÁBAN A 18. SZÁZAD FOLYAMÁN

A XVIII. századra a nemzetközi kapcsolatok működésének dinamikáját alapvetően két elv határozta meg. Az államérdek (angol elnevezéssel: *reason of state*) – mely szerint lényegében minden bel- és külpolitikai változást az állam érdeke határoz meg – egyes esetekben, így például külpolitikai indokokra hivatkozva vagy háborús helyzetekben eltérhetett a társadalmon belüli egyes érdekcsoportoknak, vagy akár a társadalom egészének az érdekeitől is. Az államérdek koncepciójának általánossá válása egy kompetitív államrendszert eredményezett a 18. századi Európában.⁵ A kor legfőbb diplomáciai eszközének a nagy és állandó hadsereg birtoklása számított.⁶ „A fegyverek nélküli tárgyalások oly csekély benyomást keltenek, mint egy zenei partitúra hangszerek nélkül” – hangoztatta II. Frigyes porosz király (1740–1786).⁷ A századra az expanzív külpolitika a nemzetközi kapcsolatok alapjává vált, melynek lényege szerint a kis területtel rendelkező államok jelentéktelenek és gyengék, emiatt nem valószínű, hogy életben maradnak. Úgy vélték, hogy a gyenge államok – mint például a területileg ugyan nagy, de adminisztratív és katonai

⁵ SHEEHAN, 1996. 100.o.

⁶ SOREL, 1969. 42–44.o.

⁷ PHILLIPSON, 2005. 43.o.

szempontból közel sem hatékony korabeli Lengyelország – egyáltalán nem érdemlik meg a túlélést.⁸

Az egyik fontos visszatartó elem, amely megakadályozhatta, hogy az államérdek által életre hívott erőszak a nemzetközi kommunikáció egyetlen eszközévé váljon, a hatalmi egyensúly (angol elnevezéssel: *balance of power*) elve és koncepciója volt. A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét (1648) követő évtizedekben, legfőképp az 1670-es és 1680-as évektől kezdve a hatalmi egyensúly gondolatára egyre inkább a *status quo* fenntartásának, illetve a dinasztikus államok közötti kapcsolatok védelmének egyik lehetséges hatalomtechnikai eszközeként tekintettek.⁹ A fogalom geopolitikai értelemben a XVIII. század elejére épült be fokozatosan az európai, így az angol politikai nyelvezetbe mint az egyes államok hatalmának „elosztása”, illetve (ki)egyensúlyozása a túlhatalom megakadályozásának érdekében. Széleskörű használatát és a diplomáciai szférába történő sikeres beépülését legjobban a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békerendszer (1713–1714) jelzi, melynek egyes szerződésai elsőként tartalmazták – immár explicit módon – az *európai hatalmi egyensúly* kifejezést.¹⁰ Az utrechti békeszerződésekkel az európai hatalmak kinyilvánították szándékukat, hogy egyfajta „igazságos hatalmi egyensúly” megőrzése révén megerősíteni kívánják a keresztény világ békéjét és nyugalomát.¹¹ Ez azt jelentette, hogy egyetlen államnak vagy államszövetségnek sem engedhető meg, hogy túlságosan erőssé válva veszélyt jelentsen Európa békéjére. Ha ez mégis megtörténne, akkor a többi állam az egyensúly fenntartása érdekében összefogva csökkentheti a túlsúlyt nyert állam hatalmát.¹²

Az utrechti rendszer kiépülését követően azonban olyan új szereplők – mint például Oroszország és Poroszország – jelentek meg az európai nagyhatalmi palettán és kerültek be a hatalmi játékba, akik elkezdték megzavarni és felborítani az addigi politikai viszonyrendszert. Ez végül 1756-ra – az úgynevezett „diplomáciai forradalom” révén – teljesen szétzilálta az addigi utrechti rendszert.¹³ A XVIII. század közepére európai befolyást tekintve öt nagyhatalom – Franciaország, Ausztria, Nagy-

⁸ SOREL, 1969. 45–46.o.

⁹ SCHRÖDER, 2017. 91–93.o.

¹⁰ SASHALMI, 2015. 23–24.o.

¹¹ BLACK, 1983. 55–58.o.; THOMPSON, 2011. 267.o.

¹² SCHROEDER, 1994. 5–11.o.

¹³ ANDERSON, 1970. 196–198.o.; ANDERSON, 1987. 295–298.o.; BLACK, 1990. 301.o.

Britannia, Oroszország és Poroszország – létezett, amelyeket hatalmi szempontból általában szinte egyenlőnek tartottak. Ha bármely állam ezek közül túlsúlyra törekedett vagy tett szert, az riasztotta a többieket és életre hívta a hatalmi egyensúly-mechanizmus gyakorlati alkalmazását. Azonban a hatalmi egyensúly-politika végül nem minden esetben vált be mint a rend vagy a *status quo* alapelve vagy mint alkalmas jogi garancia, hiszen miközben az agresszív nagyhatalmak megfékezésére igyekeztek alkalmazni, a nagyhatalmak ritkán nyújtottak valódi segítséget a gyengébb vagy kisebb államoknak. Mindezek miatt a gyakorlatban időnként előfordult, hogy a hatalmi egyensúly az úgynevezett felosztási diplomácia (angol elnevezéssel: *partition diplomacy*) révén az erősebb, agresszív államoknak kedvezett.¹⁴

A felosztási diplomácia lényegében azt jelentette, hogy amennyiben egy államot nem lehetett megakadályozni abban, hogy területet szerezzen egy gyengébb szomszéd kárára, más szomszédos államok is jogosultak voltak saját javukra történő, (közel) hasonló mértékű haszonszerzésre a fennálló erőegyensúly fenntartása érdekében. Ennek a leginkább költségghatékony módja az volt, ha a szóban forgó állam nem vívott drága háborút egyenrangú és erős szomszédai ellen, hanem inkább előzetes megállapodás és az áldozati állam területének közös feldarabolása révén részesedést kínált szomszédai számára a „zsákmányból”.¹⁵ Lengyelország első, majd további két felosztása a legjobb példa az ilyen típusú diplomáciai megoldásra, azonban a felosztási tervek alkalmazása nem kizárólag a Lengyelország felosztásai esetében aktív három nagyhatalom politikájában érhető tetten; a XVIII. század folyamán a felosztási elképzelések a korabeli diplomáciai protokoll szerves részét képezték.¹⁶

II. A FELOSZTÁSI DIPLOMÁCIA GYAKORLATÁNAK EGYIK KORAI PÉLDÁJA: AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁSHOZ (1772) VEZETŐ ÚT

A XVIII. századi nemzetközi politikai rendszer fentebb kifejtett dinamikája, tehát az európai külpolitika mellett Lengyelország politikai berendezkedése és belső gyengesége, azaz a lengyel belpolitika alakulása is nagy szerepet játszott abban, hogy a lengyel állam a felosztások révén 1795-re végül eltűnt Európa térképéről. A Lengyel Királyság a XVI. század

¹⁴ SOREL, 1969. 60.o.; ANDERSON, 1987. 247–250.o.

¹⁵ SOREL, 1969. 65–68.o.

¹⁶ SOÓS, 2009. 119–120.o.

közepén, az orosz fenyegetéssel szemben egyesült a Litván Nagyfejedelemséggel, az egyesülés révén pedig a korabeli Európa egyik legnagyobb kiterjedésű államává vált. Az úgynevezett lengyel nemesi köztársaságot (lengyel elnevezéssel: *Rzeczpospolita*) sajátos politikai berendezkedése azonban szinte megbénította. A lengyel uralkodót a nagyszámú nemesség választotta, törvényhozói felhatalmazással pedig kizárólag a szejm (rendi gyűlés) rendelkezett. A *liberum veto* intézményének köszönhetően a rendi gyűlésen akár egyetlen „nem” szavazat is elég volt ahhoz, hogy egy tervezet megbukjon.¹⁷

A XVIII. századra szállóigévé vált, hogy „Lengyelországot az anarchia tartja fenn” (lengyel elnevezéssel: *Polska nerządem stoi*), amely meggátolja a kormányzati és katonai reformok véghezvitelét az országban.¹⁸ Számos kortárs, így például a lengyel nemesek többsége azonban úgy gondolta, hogy épp ez a belső anarchia, „a *liberum veto* által paralizált”¹⁹ lengyel állam az európai hatalmi egyensúly, illetve a nagyhatalmi *status quo* egyik fő záloga. Véleményük szerint a lengyel állam szomszédai számára kifejezetten előnyös egy gyenge lengyel ütközőállam jelenléte, amely – mindig épp mástól kapva támogatást – felfogja a potenciálisan rivális nagyhatalmak esetleges támadását.²⁰ Ezt a vélekedést egészen a XVIII. század közepéig számos francia és angol diplomata is osztotta, akik szerint a lengyel anarchia megfelel Franciaország, illetve Nagy-Britannia érdekeinek is, hiszen megakadályozza az egyes közép-kelet-európai nagyhatalmak számára azt, hogy Lengyelország rovására növelhessék területüket. A XVIII. század közepére azonban – legfőképp az osztrák örökösödési háborúnak (1740–1748) és a hétéves háborúnak (1756–1763) köszönhető politikai változások miatt – az európai erőegyensúly lényeges elmozduláson ment keresztül.²¹ Lengyelország szomszédságában egyszerre két dinamikusan fejlődő, komoly expanzív külpolitikát folytató állam emelkedett fel a 18. század első felében, az agresszív orosz, illetve porosz külpolitikát pedig komolyan gátolta „az újtukban fekvő”, gyenge lengyel állam.²²

¹⁷ LUKOWSKI, 1999. 2–7., 8–10.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 222.o.

¹⁸ SZOKOLAY, 1996. 69–70.o.

¹⁹ RING, 2001. 9–10.o.

²⁰ DAVIES, 2006. 396–397.o.

²¹ LUKOWSKI, 1999. 28–29.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 215–221.o.

²² RING, 2001. 10.o.

Az orosz, a porosz, illetve kisebb mértékben az osztrák hatalom már a XVII. század végétől egyre komolyabb befolyást szerzett a lengyel bel- és külpolitika alakításában. A lengyel nemesi aranszabadság (lengyel elnevezéssel: *złota wolność*) jegyében aktívan fellépő nemesi csoportok hatalomért folytatott versengése kiélezte a lengyelországi belpolitikai helyzetet és a társadalmi, vallási feszültségeket is, ezeket pedig a lengyel uralkodók képtelenek voltak kezelni.²³ II. Ágost 1733. évi halálakor nemcsak belpolitikai kérdéssé, hanem az európai nagyhatalmi politika szempontjából is komoly problematikává vált a lengyel örökösödés kérdéses alakulása. A kirobbanó lengyel örökösödési háború (lengyel elnevezéssel: *Wojna o sukcesję polską*, 1733–1738) során már tetet öltött Európa nagyhatalmainak új típusú beavatkozási politikája. A trónöröklési viszály elindította azt a folyamatot, amely a XVIII. század második felében lényegében meghatározta a lengyel politika alakulását; Oroszország és Poroszország – nagyhatalmi céljaiknak megfelelően – szinte egész Lengyelországot saját hatalmi érdekszférájukba tudták vonni, ehhez a koncepcióhoz pedig idővel Ausztriát is sikeresen hozzá tudták kapcsolni.²⁴

A lengyel állam a XVIII. század közepére a különböző politikai és gazdasági érdekeket képviselő arisztokrata és köznemesi csoportok, elsősorban a Czartoryskiak, valamint az úgynevezett világi és egyházi konföderációk hatalmi játszmáinak színterévé vált, amelyek teljes mértékben uralták a belpolitikát.²⁵ Az ország a belső ellentétek és hatalmi harcok következtében az 1760-as évekre polgárháborús helyzetbe sodródott. A felosztások előtti utolsó, 1764. évi lengyel királyválasztás végül teljes mértékben megfelelt annak a nagyhatalmi konstellációnak, amely a hétéves háború után azzal fenyegetett, hogy Európa nagyhatalmait két táborra osztja. Nyikita Ivanovics Panyin gróf, Oroszország minisztere 1762 és 1764 között többször is kísérletet tett arra, hogy szövetségi formációt hozzon létre Nagy-Britannia, Svédország, Szászország, Lengyelország és Poroszország részvételével (*északi rendszer*). Ezzel szemben Étienne Francois de Choiseul francia államtitkár Franciaország, Spanyolország, az itáliai városállamok és a Habsburg Birodalom szövetségi rendszerének megteremtésén munkálkodott (*déli rendszer*). Mind Franciaország, mind a Habsburg Birodalom számára kiemelten fontos volt, hogy a Lengyelország feletti orosz protektorátus gyengüljön vagy lehetőleg teljesen meg is szűnjön

²³ LUKOWSKI, 1999. 20–24.o., 34–36.o.; RING, 2001. 153–156.o.

²⁴ LUKOWSKI, 1991. 157–158.o.

²⁵ SOÓS, 2009. 124–125.o.

annak érdekében, hogy az orosz hatalmi erő visszaszoruljon a Dnyeper mögé.²⁶ Az 1764. évi lengyel királyválasztási problematika tehát lényegében Franciaország, a Habsburg Birodalom és az Orosz Birodalom nagyhatalmi politikájának, így az európai hatalmi egyensúly alakulásának fontos részét képezte.²⁷

Az oroszbarát Czartoryskiak végül II. Katalin orosz cárnő (1762–1796) jelöltjét, Stanislaw Antoni Poniatowskit²⁸ támogatták a lengyel trónra kerülésben, aki szoros kapcsolatban állt mind a Czartoryskiakkal, mind az orosz vezetéssel.²⁹ Poniatowskit – az orosz hadsereg megfélemlítő jelenlétében – 1764. szeptember 7-én választották meg lengyel uralkodóvá II. Szaniszló Ágost (1764–1795) néven.³⁰ Már az áprilisi porosz–orosz megállapodás is határozottan támogatta Poniatowski jelölését, amely közös garanciát biztosított a *liberum veto* rendszerének megőrzésére, tehát a lengyel anarchikus belpolitikai állapotok fenntartására annak érdekében, hogy kihasználják a lengyel állam belső gyengeségét.³¹

A belső ellenzék megerősödése, a Czartoryskiak elfordulása az uralkodótól, továbbá a politikai és vallási megosztottság végül azt eredményezték, hogy az ország 1767 elejére a teljes anarchia állapotába süllyedt. 1768-ban a podóliai Bar városában megalakult egy újabb, a lengyel királlyal és az oroszokkal szembeni konföderáció a nemesi előjogok és a nemzeti függetlenség védelmére.³² A bari konföderáció kezdeti sikerei és az

²⁶ DAVIES, 2006. 409.o.

²⁷ LUKOWSKI, 1985. 570–574.o.

²⁸ Poniatowski korábban diplomataként szolgált a szentpétervári udvarnál, valamint angliai lengyel követségi titkár, egyben a későbbi II. Katalin orosz cárnő szeretője is volt. (BUTTERWICK, 2001. 195.o.) Angol kapcsolatairól és műveltségéről lásd bővebben: BUTTERWICK, 1998.

²⁹ RING, 2001. 161–162.o.

³⁰ RING, 2001. 161.o.

³¹ A porosz–orosz megállapodás egyértelműen veszélyeztette az osztrák hatalmi pozíciót a térségben, hiszen a felek abban is megállapodtak, hogy szükség esetén Lengyelország területén hadseregeik bevonásával is kölcsönösen támogatni fogják egymást. Ez a konstelláció már egyértelműen jelezte, hogy a porosz, orosz és osztrák hatalmi érdekek együttese fogja eldönteni Lengyelország sorsát. Franciaország, illetve Nagy-Britannia a porosz–orosz szövetség ismeretében, illetve a lengyel területeken állomásozó orosz katonaság erejének figyelembevételével nem kívánt egyértelműen állást foglalni az 1764. évi lengyel királyválasztás kérdésében. (LUKOWSKI, 1985. 570–574.o.; SCOTT, 1976. 53–54.o.)

³² LUKOWSKI, 1999. 44–47.o.

orosz–török háború (1768–1774) kitörése³³ miatt mind a lengyel belpolitikai helyzet, mind a nagyhatalmi politikai színtér megváltozott, emiatt pedig az orosz udvar kész volt elfogadni a poroszok 1768-ban tett első ajánlatát Lengyelország felosztására – a tárgyalásokba pedig hamarosan Ausztriát is bevonták.

1769-ben Szaniszló Ágost maga kérte testvére, Andrzej Poniatowski herceg Bécsbe küldésekor, hogy az osztrák csapatok vonuljanak be a Szepességbe és ideiglenesen szállják meg a Lengyelországgal határos területeket annak érdekében, hogy elfojtsák a bari konföderáció csapatainak erejét. II. József német-római császár (1765–1790), Mária Terézia magyar és cseh királynő (1740–1780) fia – a Szilézia elfoglalása utáni megváltozott erőviszonyok kiegyenlítése érdekében – 1769-ben visszavette a még 1412-ben Luxemburgi Zsigmond német-római császár (1433–1437) és magyar király (1387–1437) által elzálogosított szepesi városokat, majd 1770-ben készséggel „segített” Szaniszló Ágostnak; elfoglalta a szomszédos Galícia határmenti területeit.³⁴

Poroszország részéről már 1656-ban, 1720-ban és 1733-ban is felmerült Lengyelország felosztásának gondolata; II. Frigyes 1752-ben írt politikai testamentumában Lengyelországot egy articsókához hasonlította, amelyet „levelenként fogyaszt el az ember”³⁵ – utalva arra, hogy a felosztási diplomáciát a porosz udvar már a XVIII. század közepén elképzelhetőnek vélte.³⁶ A porosz uralkodó 1768-ban írt második testamentumában azt is felvetette, hogy a Királyi Poroszországot és Ermland püspökséget egyesíteni kívánja, ezáltal szárazföldi összeköttetést kíván létrehozni Kelet-Poroszország felé – amely az első felosztást követően meg is valósult.³⁷ Frigyes politikai végrendeletéről a lengyel felosztások kontextusában az angol sajtó is sokat cikkezett az 1780-as és 1790-es években, a végrendelet ugyanis angol fordításban is megjelent.

Az első lengyel területszerzésre irányuló porosz tervzet 1769 februárjára készült el Berlinben.³⁸ A tervzet megvalósulását végül Ausztria Szepességbe történő bevonulása akadályozta meg. II. Frigyes kétkedéssel fogadta a szepességi területek osztrák megszerzését, hiszen a Habsburg

³³ RING, 2001. 165–167.o.

³⁴ RING, 2001. 167–168.o.; LUKOWSKI, 1999. 56–60.o.

³⁵ CLARK, 2006. 231.o.

³⁶ II. Frigyes politikai végrendeleteiről lásd bővebben: DIETRICH, 1986. 369–375.o.

³⁷ DIETRICH, 1986. 654–655.o.

³⁸ LUKOWSKI, 1999. 65–67.o.

Birodalom így jelentősen megnövelte hatalmát a térségben, és komolyan veszélyeztette a porosz érdekeket.³⁹ A szepességi osztrák bevonulás okán II. Frigyes tárgyalásokat javasolt II. József császárnak. A két uralkodó először 1769 augusztusában tárgyalt a sziléziai Neisse városában. A felek sikeresen tisztázták az osztrák csapatok szepességi bevonulásának ügyét, Ausztria pedig megígérte, hogy nem veszélyezteti a Porosz Királyság érdekeit a térségben.⁴⁰

1770 szeptemberében került sor egy újabb porosz–osztrák találkozóra a morvaországi Neustadtban (Uničov), amelyet legfőképp az orosz–török háború alakulása, az addigiakban lekötött Oroszország törökök elleni sikerei indokoltak. Immár elengedhetetlennek bizonyult a porosz és osztrák területigények szempontjából, hogy az újra felszabadult orosz erőkkel is foglalkozzanak.⁴¹ II. Frigyes ekkor már nyíltan Lengyelország felosztása mellett foglalt állást, azzal érvelve, hogy Lengyelország olyannyira meggyengült, hogy a lengyel belpolitikai helyzet és anarchikus állapot immár komolyan veszélyezteti a nemzetközi helyzetet és a nagyhatalmi erőegyensúly stabilitását. A porosz uralkodó véleménye szerint csak a „törvényes”, a nagyhatalmak közötti megállapodások révén megoldott felosztással lehet véget vetni annak, hogy az egyes államok önkényes módon túlhatalomhoz jussanak.⁴²

Poroszország és az Orosz Birodalom végül 1771 júniusában kötött elvi megállapodást Lengyelország felosztásával kapcsolatban, amely 1772 elejére öltött végleges formát. A felosztási tervhez – komoly habozást követően – végül Mária Terézia is csatlakozott 1772 márciusában.⁴³ A felosztásról szóló végső egyezményt 1772. augusztus 5-én írták alá Bécsben.⁴⁴ Poroszország megszerezte Kelet-Pomerániát (Gdańsk és Toruń városa nélkül), irányítást szerezve a lengyel–litván területek teljes külkereskedelmének több mint 80%-a felett. Oroszország megerősítette

³⁹ SOÓS, 2009. 130.o.

⁴⁰ SOÓS, 2009. 129–131.o.

⁴¹ MCKAY – SCOTT, 2014. 224.o.

⁴² SOÓS, 2009. 130; LUKOWSKI, 1999. 77–81.o.

⁴³ LUKOWSKI, 1999. 67–70.o.

⁴⁴ A szerződés preambulumban többek között „a széthúzás szellemét” nevezték meg fő oknak, amely a felosztás cselekedetéhez vezetett, hiszen a széthúzás „anarchiát okozott Lengyelországban” és „az ország széthullásával fenyeget”, mindemellett pedig a lengyel állapotok a szomszédos hatalmak békéjét, így Európa hatalmi egyensúlyát is veszélyeztetik. (DAVIES, 2001. 269–277.o.)

Kurland feletti fennhatóságát, valamint megszerezte Livónia lengyel részét, továbbá a Dvinától és Dnyepertől keletre eső területeket. Ausztria nyerte végül a legtöbbet; a krakkói és sandomierzi vajdaság déli részét, valamint Vörös-Oroszországot. A lengyel–litván állam területének körülbelül egyharmadát és lakosságának közel 35%-át elveszítette.⁴⁵

III. AZ ELSŐ LENGYEL FELOSZTÁS KORTÁRS ANGOL POLITIKAI IKONOGRÁFIÁJA (1772–1774)

A politikai médiatermékek között külön vizsgálati területet alkotnak a korszak kortárs grafikai médiumai, így például a sajtótermékekben publikált politikai metszetek. A XVI–XVII. századra a képi ábrázolások váltak azokká a médiumokká, amelyek könnyedén közvetíteni tudták a vallási és politikai eszméket, melyben természetesen nagy szerepe volt a 15. század közepétől a nyomtatott médiumok térnyerésének. Roger Chartier megállapítása szerint „a nyomtatás kultúrája a kép kultúrája volt”.⁴⁶ A vizualitás vizsgálatának beemelése – főként a lengyel felosztásokkal kapcsolatban – az eddigiekben kevésbé került a diplomácia- és eszmetörténeti kutatások homlokterébe, miközben a felosztásokra reflektáló politikai metszetek ikonográfiai vizsgálata fontos adalékokat szolgáltathat a korabeli percepcióhoz. Jelen tanulmány keretei között az első lengyel felosztásra reflektáló kortárs angol politikai metszetek közül a *British Museum* gyűjteményéből öt célzottan kiválasztott grafika kerül elemzésre az 1772–1774 közötti időszakból. A grafikai tartalmak elemzése során a politikai ikonográfia módszertanát alkalmazva megfigyelésre kerülnek az adott grafikai médium születési és készítési körülményei, illetve az ábrázolt szimbolikus és allegorikus tartalom mögött fellelhető politikai indíttatás céljai.

3.1. A tétlenkedő angol diplomácia bírálata – az angol érdekek és az európai hatalmi egyensúly veszélyeztetettségének hangsúlyozása

Az első felosztási szerződés megkötésének évéből származik az egyik legelső, közvetlenül a Lengyelország felosztásának becstelen tetteire vonatkozó angol politikai metszet, melynek címe „Európa képe 1772

⁴⁵ LUKOWSKI, 1999. 77–81.o.; MCKAY – SCOTT, 2014. 227.o.

⁴⁶ CHARTIER, 1989. 5.o.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

júliusára” (*Picture of Europe for July 1772*).⁴⁷ A satirikus ábrázolás, amely komolyan bírálja a tétlenkedő angol diplomáciát, amely nem tett lépéseket a felosztás megakadályozásának érdekében, egyértelműen az első lengyel felosztás tervére, valamint az első orosz–török háború (1768–1774) eseményeire reflektálva mutatja be az aktuális európai nagyhatalmi helyzetet. Az 1772 júliusára datált metszeten⁴⁸ hét uralkodót láthatunk; közülük a három központi uralkodót, azaz II. Katalin orosz cárnőt, II. József német-római császárt és II. Frigyes porosz királyt egy asztalnál ülve, Lengyelország térképével a kezükben. Velük szemben egy összetört koronával, lehajtott fejjel és háta mögé kötött kezekkel ábrázolt uralkodó látható, aki nem más, mint Lengyelország királya, II. (Poniatowski) Szaniszló Ágost.

A térképet tanulmányozó három uralkodó mögött álló két személy a francia és a spanyol uralkodó, XV. Lajos és III. Károly, akik aggódó arckifejezéssel követik a felosztás eseményét. A kép jobb oldalának legszélén III. György brit uralkodó (1760–1820) épp mélyen alszik egy székben ülve. Szaniszló Ágost mögött egy szakállas, turbános férfi ül, akinek csuklói és bokái le vannak láncolva; ő nagy valószínűséggel Törökországot reprezentálja, utalva arra, hogy II. Katalin cárnő ekkoriban épp háborúban állt az Oszmán Birodalommal, amely nagy hatással bírt mind az európai hatalmi egyensúly, mind a lengyel ügy alakulására. A Lengyelországot ábrázoló térkép felett egy mérleg látható „A hatalmi egyensúly” (angol elnevezéssel: *The Ballance of Power*) felirattal, a mérleg könnyebbik serpenyőjében pedig a „Nagy-Britannia” (angol fordításban: *Great Britain*) felirat olvasható. III. György valójában nem volt érdektelen a lengyel ügyvel kapcsolatban, és korántsem volt vak a lengyel kérdésben, azonban a metszet olyan uralkodónak mutatja be, akit nem érdekelt Anglia érkei.⁴⁹ A csukott szemmel, alvó állapotban történő ábrázolás azt sugallja, hogy az uralkodó tulajdonképpen vak, azaz érdektelen volt, emiatt „nem látta” az európai eseményeket. Ezzel a metszet készítője arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy az angol uralkodó és a kormányzat nem tett konkrét lépéseket annak érdekében, hogy megelőzzék vagy megtorolják a lengyel felosztást.

A Robert Sayer által publikált *The troelfth cake / Le gâteau des rois* („A királyok tortája”) című, 1772–1773 folyamán készült metszeten azt láthatjuk,

⁴⁷ ANON., 1772.

⁴⁸ GEORGE, 1935. 59.o.

⁴⁹ GEORGE, 1935. 59–60.o.

ahogy négy uralkodó egy asztalra terített, Lengyelországot ábrázoló térképet vizsgál, melynek címe „Lengyelország 1772-ben” (*Pologne en 1772*).⁵⁰ Bal oldalon a legszélső, ülve ábrázolt uralkodó II. Katalin cárnő, aki kezeivel Dél-Lengyelország Oroszországhoz közel eső határait mutat. A cárnő felnéz II. Szaniszló Ágostra, aki zaklatott arckifejezéssel néz vissza a cárnőre. A lengyel uralkodó egyik keze a térképen van, miközben másik kezével épp lecsúszó koronáját szorongatja, utalva arra, hogy épp elveszíti koronájának tárgyát, a lengyel államot. Katalinnal szemben, az asztal jobb oldalán II. Frigyeset láthatjuk lovas öltözékben, kardja a térképen épp Danzig közelében, Pomeránia és Brandenburg között nyugszik. III. György brit uralkodót a lengyel és a porosz király között ábrázolta a metszet készítője. György épp hátat fordít a lengyel uralkodónak és teljességgel Frigyes felé fordul, azonban nem vesz tudomást arról, merre mutat a porosz uralkodó kardja, hiszen elfordítja tekintetét. A Franciaországot megtettesítő nőalak a távolban, a négy uralkodó felett két trombitát fújva repül; ez arra is utalhat, hogy elfordul a problémától, vagy épp arra, ahogy Európa-szerte elhíreszteli a lengyel felosztás szörnyű tettetét.

A *British Museum* katalógusa szerint valószínűleg egy francia stílusban készült angol metszetről van szó,⁵¹ amelynek címét egyértelműen rosszul fordították le – avagy vissza – egy angol utánnyomásból francia nyelvre; ugyanis a *troelfth* valószínűleg az angol *twelfth* („tizenkettedik”) kifejezés akart lenni.⁵² A francia *Le gâteau des rois* (magyarul „A királyok tortája”)⁵³ cím kiválóan utal arra az abszurdításra, ahogy a három felosztó hatalom nemes egyszerűséggel, nyugalommal és gögös közönnyel „lakmározott”

⁵⁰ ANON., 1773b.

⁵¹ GEORGE, 1935. 60.o.

⁵² A metszet alapjául szolgáló eredeti rajz készítője ifj. Jean-Michel Moreau (1741–1814) volt. Rajzának kifejezőereje olyan szuggesztívnek bizonyult, hogy Európa-szerte óriási népszerűsége tett szert; a 18. és 19. század folyamán többször másolták, így több változata is készült. Ezek egyike Johannes Esaias Nilson (1721–1788) augsburgi metszetkészítő híres nyomtatványa, melynek egyik példánya az OSZK-ban található (NILSON, 1773). Az egyik leghíresebb, Moreau rajza alapján készült metszet a francia Noël Le Mire munkája, amely 1773 februárjában jelent meg először nyomtatásban Párizsban. Le Mire metszetének kompozíciója rendkívül nagy hatással volt korának számos szatirikus metszetére, és komoly ismertségre tett szert a kortárs Európában; terjesztését több európai országban, köztük Franciaországban is betiltották, ami azt is jelentette, hogy számos változat névtelen volt. A *British Museum* gyűjteményében található metszet (Anon., 1773b) – amelyet szintén nem dedikáltak, valószínűleg egy névtelen angol grafikus készítette, és Nagy-Britanniában az említett Robert Sayer jelentette meg – Le Mire híres metszetének kompozícióját utánozza.

⁵³ A metszet a lengyel irodalomban *Kolacz królewski* néven ismert, ami „királyi tortát” jelent.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

Lengyelországból – mintha egy teadélutánon épp tortaszeleteket osztogattak volna egymás között. A metszet mindemellett egyértelműen propagandisztikus abból a szempontból, hogy Anglia látens ellenségeskedését és a lengyel felosztással kapcsolatos nemtörődömségét hangsúlyozza. Elképzelhető, hogy így próbált hatni a metszet készítője az angol diplomáciára annak érdekében, hogy Franciaország és Nagy-Britannia közösen lépjen fel a felosztás ellen; vagy egész egyszerűen csak biztosítani kívánta Anglia jóindulatú semlegességét azzal, hogy III. Györgyöt úgy ábrázolta, mint aki hanyagul, de engedékeny módon szemet huny a felosztás felett.⁵⁴

3.2. A lengyel felosztással szemben tervezett nyugat-európai diplomáciai lépések ábrázolása

Az 1773 májusára datálható, a *London Magazine* hasábjain megjelent „A politikai táncoló medve. A bájos zene, amely megnyugtatja a vadat” (angol fordításban: *The Political Dancing Bear. Music has charms to sooth a savage Beast*) című politikai metszet⁵⁵ már a következő év angol diplomáciai manőverezésébe enged betekintést, közvetett módon pedig a lengyel ügyre is utal. Korabeli híresz-telések szerint Nagy-Britannia szövetségekötést javasolt Franciaországgal és Spanyolországgal annak érdekében, hogy hivatalosan fellépjenek Lengyelország háromhatalmi inváziója és felosztása ellen. A metszet ennek a diplomáciai helyzetnek az abszurditására igyekszik rámutatni. III. György valóban több tervezetet is felvázolt egy lehetséges többhatalmi szövetségekötéssel kapcsolatban arra az esetre, ha a három felosztó hatalom nem tudna megegyezni egymással és a hatalmi féltékenykedés elharapódzna közöttük. Az efféle angol tervezetekben Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és Hollandia szövetségekötése szerepelt Ausztria, Oroszország és Poroszország ellenében.

1773 márciusában és áprilisában egy újabb krízis kialakulása indult meg arra reflektálva, hogy az orosz–török háború végéhez érve túl nagy politikai súlyt szerzett az Orosz Birodalom. Kevésbé épült be a köztudatba, hogy az orosz–török háború utolsó hónapjaiban Franciaország és Spanyolország azzal fenyegetett, hogy megtámadja a túlsúlyba kerülő Oroszországot, emiatt Nagy-Britannia is előkészítette haditengerészetét az

⁵⁴ GEORGE, 1935. 60.o.

⁵⁵ ANON., 1773a.

esetlegesen szükséges európai beavatkozásra. Ez azt mutatja, hogy valójában igen megalapozatlanok voltak az 1773 áprilisában Anglia, Franciaország és Spanyolország között létrejövő hármas szövetségről szóló híresztelések, bár a következő évben – főként az 1774. júliusi kücsük-kajnardzsi béke következtében kialakuló hatalmi helyzetben – több francia diplomata is fontolóra vette annak lehetőségét, hogy Nagy-Britanniát is rávegyék Oroszország hatékonyabb ellenőrzésére és esetleges megtámadására.⁵⁶ A metszeten két, Francia- és Spanyolországot ábrázoló férfi között láthatunk egy táncoló medvét, amely Nagy-Britanniát reprezentálja. A hegedűn játszó alak a francia nagykövet, Comte de Guînes, az angol medve pedig francia dallamra táncol.⁵⁷ A háttérben a porosz és osztrák uralkodó látható, ahogy nevetve figyelik a teljességgel természetellenes hármas szövetség konstellációját – amely ekkor még csak kilátásban volt, és ahogy láthattuk, végül egyáltalán nem valósult meg.

3.3. A felosztó hatalmak „ördögi szövetkezésének” hangsúlyozása

Az 1774 januárjára datálható, a *The Westminster Magazine* hasábjain megjelent *Merlin* című politikai metszeten Európa uralkodóinak processzióját láthatjuk, ahogy épp rájuk mutat a kép bal sarkából Merlin, a varázsló.⁵⁸ A körmenet elején a dán uralkodót és annak fiát, majd II. Katalin orosz cárnőt láthatjuk, akit Szaniszló Ágost alakja követ. A lengyel uralkodót a korábbi ábrázolásokhoz hasonlóan itt is törött koronával ábrázolják, ezzel utalva az első lengyel felosztásra és a lengyel államiság veszélyeztetésére. Szaniszló Ágost mögött két uralkodót láthatunk egymás mellett, akiket II. József császárként, valamint II. Frigyes porosz királyként azonosíthatunk be. A két uralkodó Lengyelország térképét fogva épp a lengyel felosztás

⁵⁶ Az 1774. július 21-én kötött kücsük-kajnardzsi béke zárta le az 1768–1774 között zajló első orosz–török háborút. A békekötés következtében egyértelműen az orosz fél tett szert hatalmas előnyre; a béke értelmében az Oszmán Birodalom kénytelen volt elismerni – az addig török fennhatóság alatt álló – Krími Tatár Kánság függetlenségét, valamint az Orosz Birodalom védnökségét Moldva és Havasalföld felett. Az Orosz Birodalomnak sikerült megszereznie a régóta hőn áhitott orosz kijáratot a Fekete-tengerre, valamint orosz fennhatóság alá került többek között a Dnyeper és a Déli-Bug közötti terület is. (MAJOROS, 1997. 59–60.o., 63.o.)

⁵⁷ GEORGE, 1935. 115.o.

⁵⁸ ANON., 1774.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

véghezvitelének menetéről diskurál, tehát a metszet készítője a porosz és osztrák diplomáciai szálakat és érdekeket domborította ki.⁵⁹

Szintén a *The Westminster Magazine* hasábjain jelent meg 1774 májusában John Lodge *The Polish Plumb-Cake* című metszete, amelyen négy uralkodót láthatunk egy asztal körül ülve, amelyen egy kerek „torta” – amely Lengyelországnak feleltethető meg – négy részre van osztva. Mindegyik részen egy-egy felirat szerepel: Oroszország (angol fordításban: *Russia*), Ausztria (angol fordításban: *Germany*), Poroszország (angol fordításban: *Prussia*) és Franciaország (angol fordításban: *France*).⁶⁰ A kép közepén kihúzott karddal a kezében II. József császárt láthatjuk. A császár bal oldalán baltával a kezében II. Katalin cárnő látható, jobb oldalán pedig II. Frigyes király ül, kezében szintén kihúzott karddal ábrázolva, kokárdás kalapot viselve. A kép előterében, az asztal legszélén az új francia uralkodót, XVI. Lajost láthatjuk, kezében egy késsel. A háttér bal oldalán a metszet készítője a lengyel királyt ábrázolta, aki épp sír, koronája pedig majdnem leesik a fejről. A háttér jobb oldalán Törökország alakját láthatjuk, ahogy épp támadásba lendül.⁶¹ Az asztalterítő alatt egy ördögi démon alakját láthatjuk, aki a porosz királyra mutat. Ezzel a metszet készítője azt jelzi, hogy a Lengyelország felosztásának grandiózus, egyben teljes mértékben ördögtől való terve mögött II. Frigyes állt, a szálakat Poroszország mozgatta. A metszet alatt az alábbi kétsoros vers olvasható:

„*Szaniszló, a te királyságod épp a tét,
négy ilyen gyomornak ez csak egy mazsolás ét.*”⁶²

⁵⁹ GEORGE, 1935. 162–163.o.

⁶⁰ LODGE, 1774. A zárójelben olvasható, angol nyelvű országnevek az eredeti metszettelíratok. Érdekesség, hogy Ausztria valóban Németországgént (*Germany*) szerepel.

⁶¹ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶² „*Thy Kingdom, Stanis'us, is now at stake, To four such stomachs, 'tis a mere plumb-cake.*” – A *plumb-cake* kifejezésben a *plumb* szó egyszerre jelentheti azt, hogy 'teljes', vagy azt is, hogy 'ólom', valamint áthallás, illetve további asszociációk bekapcsolása útján a *plunder* [rablás, zsákmány, fosztogatás', illetve 'kifoszt' vagy 'kirabol'] kifejezés is szóba jöhet. Mindemellett a szóösszetétel egyben szórakoztató szójáték is, hiszen a *plum cake* kifejezés egy közkedvelt, szilvás és/vagy mazsolás angol sütemény, amely többek között a francia, az olasz és a lengyel konyhában (vö. lengyel szilvás sütemény, lengyelül *placek z śliwkami*) is közkedvelt desszert.

A metszetet kísérő szöveg kifejti, hogy Frigyes „még egy indiánál is kegyetlenebb király” (*a King more savage than an Indian*), aki „hagyja, hogy a német császár [ti. II. József] és az orosz cárnő [ti. II. Katalin] falatozzon” (*lets the Emperor of German and the Empress of Russia go snacks*), „míg a francia királynak részesedést ajánl, hogy ne támadja meg Németországot (ti. Ausztriát)” (*while he offers the King of France a share to keep him from attacking Germany*).⁶³ A démon pedig a következőket mondja: „bár végrehajtották tervét (ti. II. Frigyesét, a porosz uralkodóét), nem sokáig élvezhetik a zsákmányt!” (*though they have executed his design, they shall not long enjoy the plunder!*)⁶⁴ – utalva arra, hogy a felosztási diplomáciával megszerzett területeket nem sokáig birtokolhatják a felosztó hatalmak, a felosztások további bel- és külpolitikai problémákat eredményezhetnek.

KONKLÚZIÓ

A lengyel–litván állam számos belső problémával küzdött a 17–18. század folyamán, a szükséges reformokat pedig nemcsak a lengyel nemesség egy jelentős része, hanem a porosz és az orosz kormányzat is hátráltatta. Poroszország, Oroszország és Ausztria 1772-ben sikeresen osztotta fel egymás között a lengyel–litván nemzetközösség területét, amely csupán az első lépése volt annak az új típusú felosztási diplomáciai gyakorlatnak, amelynek eredményeképp a harmadik felosztást követően, 1795-re Lengyelország hosszú időre eltűnt Európa térképéről.⁶⁵ Az első felosztás súlyos következményei szinte rögtön nyilvánvalóvá váltak a kortársak számára, akik főként az európai hatalmi egyensúly alakulásának szempontjából aggódtak a háromhatalmi invázió következményeitől.⁶⁶ A felosztási diplomácia gyakorlatának negatívumairól és veszélyeiről értekező, a lengyel ügy alakulására vonatkozó lesújtó vélemények túlsúlya a 19. század közepére már általánossá vált.⁶⁷ A negatív visszhang azonban a kortárs, 1770-es években megjelent nyugat-európai – például francia és angol – médiatermékekben, főleg újságcikkekben és politikai pamfletekben is rendre megtalálható volt amellet, hogy a kortársak természetesen a lengyel

⁶³ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶⁴ GEORGE, 1935. 167.o.

⁶⁵ DAVIES, 2005. 410–411.o.

⁶⁶ DAVIES, 2006. 416.o.

⁶⁷ A lengyel felosztások 19–20. századi historiográfiájának áttekintéséhez lásd például: SEREJSKI, 1970.; MORLEY, 1972.; MÜLLER, 2005.

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

anarchikus belpolitikai állapotok önsorsrontó szerepét is kihangsúlyozták. A porosz és orosz uralkodók felosztási diplomáciájuk során az első, illetve a harmadik alkalommal Ausztriát is maguk mellé tudták állítani, a felosztások alkalmával pedig a nyugati hatalmak, így például Franciaország vagy Nagy-Britannia – bár teljes mértékben ellenezték a lengyel–litván államiság ilyen erőszakos megsértését – nem léptek fel velük szemben. A felosztott lengyel–litván állam területén 1807-ben ugyan névleg független államként létrehozták a Varsói Hercegséget, ez azonban 1815-ben átalakult egy ugyancsak nem szuverén, az orosz birodalomba tagozott Lengyel Királysággá, mely állapot egészen 1918-ig fennállt.⁶⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANDERSON, M. S. (1970): *Eighteenth Century Theories of Balance of Power*. In Ragnhild Hatton – M. S. Anderson (eds.): *Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Bayne Horn*. Hamden (Connecticut), Shoe String Press (Archon Books). 183–198.
- ANDERSON, M. S. (1987): *Europe in the Eighteenth Century, 1713–1783*. New York, Longman.
- BLACK, JEREMY (1983): *The Theory of the Balance of Power in the First Half of the Eighteenth Century*. A Note on Sources. *Review of International Studies*, Vol.9. No.1. 55–61.
- BLACK, JEREMY (1990): *Essay and Reflection: On the 'Old System' and the 'Diplomatic Revolution' of the Eighteenth Century*. *The International History Review*, Vol.12. No.2. 301–323.
- BUTTERWICK, RICHARD (1998): *Poland's Last King and English Culture: Stanisław August Poniatowski, 1732–1798*. Oxford, Clarendon Press.
- BUTTERWICK, RICHARD (2001): *The Enlightened Monarchy of Stanisław August Poniatowski (1764–1795)*. In Richard Butterwick (ed.): *The Polish–Lithuanian Monarchy in European Context, 1500–1795*. Basingstoke–New York, Palgrave. 193–218.
- CHARTIER, ROGER (1989): *General Introduction: Print Culture*. In Roger Chartier (ed.): *The Culture of Print. The Power and Uses of Print in Early Modern Europe*. Polity Press.

⁶⁸ WANDYDZ, 1993. 43–65.o.

- CLARK, CHRISTOPHER (2006): *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. Cambridge (Massachusetts), The Belknap Press of Harvard University Press.
- DAVIES, NORMAN (2001): *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*. New York–Oxford, Oxford University Press.
- DAVIES, NORMAN (2005): *God's Playground: A History of Poland*. Volume I: The Origins to 1795. New York, Columbia University Press.
- DAVIES, NORMAN (2006): *Lengyelország története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DIETRICH, RICHARD (1986): *Die Politischen Testamente der Hohenzollern*. Köln–Wien, Böhlau.
- GEORGE, M. D. (1935): *Catalogue of Political and Personal Satires Preserved in the Department of Prints and Drawings in the British Museum*. Volume V (1771–1783). London, Printed for the Trustees by the Oxford University Press.
- LUKOWSKI, JERZY (1985): *Towards Partition: Polish Magnates and Russian Intervention in Poland during the Early Reign of Stanislaw August Poniatowski*. The Historical Journal, Vol.28. No.3. 557–574.
- LUKOWSKI, JERZY (1991): *Liberty's Folly: The Polish–Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century, 1697–1795*. New York, Routledge.
- LUKOWSKI, JERZY (1999): *The Partitions of Poland: 1772, 1793, 1795*. London–New York, Routledge.
- MAJOROS ISTVÁN (1997): *A keleti kérdés kezdetei. Nagybatalmi politika és a görög felkelés*. Világtörténet, Vol.19. No.1. 59–70.
- MCKAY, DEREK – SCOTT, H. M. (2014): *The Rise of the Great Powers, 1648–1815*. London–New York, Routledge.
- MORLEY, CHARLES (1972): *The Partitions of Poland in Polish Historiography*. The Polish Review, Vol.17. No.4. 3–10.
- MÜLLER, MICHAEL (2005): *Rozbiory Polski: Historia Polski i Europy XVIII wieku*. Poznan, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- PHILLIPSON, COLEMAN (2005): *International Law and the Great War*. New Jersey, The Lawbook Exchange.
- RING ÉVA (2001): *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- SASHALMI ENDRE (2015): *The Novelty of the Utrecht Peace Settlement (1713)*. Central European Papers 3, Nr.2. 20–33.
- SCHROEDER, PAUL W. (1994): *The Transformation of European Politics, 1763–1848*. Oxford, Clarendon Press.
- SCHRÖDER PETER (2017): *The Concepts of Universal Monarchy and Balance of Power in the First Half of the Seventeenth Century – a Case Study*. In Martti

A felosztási diplomácia gyakorlata és a hatalmi egyensúly kérdése Lengyelország 18. századi példáján keresztül – Az első lengyel felosztás kortárs angol politikai ikonográfiája (1772–1774)

Koskenniemi – Walter Rech – Manuel Jiménez Fonseca (eds.): *International Law and Empire: Historical Explorations*. Oxford, Oxford University Press. 83–100.

SCOTT, H. M. (1976): *Great Britain, Poland, and the Russian Alliance, 1763–1767*. *The Historical Journal*, Vol.19. No.1. 53–74.

SEREJSKI, M. H. (1970): *Europa a rozbiory Polski: Studium historiograficzne*. Warsaw, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

SHEEHAN, MICHAEL (1996): *The Balance of Power: History and Theory*. New York, Routledge.

SIMMS, BRENDAN (2007): *Three Victories and a Defeat. The Rise and Fall of the First British Empire, 1714–1783*. New York, Basic Books.

SOÓS ISTVÁN (2009): *A lengyel anarchia, Lengyelország felosztásai (1772, 1793, 1795)*. In Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, Osiris Kiadó. 119–139.

SOREL, ALBERT (1969): *Europe and the French Revolution: The Political Thinking of the Old Régime*. Ed. by Alfred Cobban – J. W. Hunt. London, Collins.

SZOKOLAY KATALIN (1996): *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó.

THOMPSON, ANDREW C. (2011): *Balancing Europe: Ideas and Interests in British Foreign Policy (c. 1700–c. 1720)*. In David Onnekink – Gijs Rommelse (eds.): *Ideology and Foreign Policy in Early Modern Europe, 1650–1750*. Farnham, Ashgate. 267–282.

WANDYCZ, PIOTR STEFAN (1993): *The Lands of Partitioned Poland, 1795–1918*. *Seattle–London*, University of Washington Press.

A TANULMÁNYBAN ELEMZETT POLITIKAI METSZETEK FORRÁSAI

ANONYMOUS (1772): „*Picture of Europe for July 1772*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 113 x 177 mm. *British Museum*, azonosító szám: 73155001. © The Trustees of the British Museum.

ANONYMOUS (1773a): „*The Political Dancing Bear. Music has charms to sooth a savage Beast*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 113 x 162 mm. *British Museum*, azonosító szám: 73275001.

ANONYMOUS (1773b): „*The troelfth cake / Le gâteau des rois*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 302 x 205 mm. *British Museum*, azonosító szám: 281854001.

ANONYMOUS (1774): „*Merlin*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 111 x 173 mm. *British Museum*, azonosító szám: 74751001.

LODGE, JOHN (1774): „*The Polish Plumb-Cake. Thy Kingdom, Stanis'us, is now at stake, To four such stomachs, 'tis a mere plumb-cake*”. Szatirikus nyomtatvány (metszet), 188 x 121 mm. *British Museum*, azonosító szám: 952657001.

NILSON, JOHANNES ESAIAS (1773): „*Die Lage des Königreichs Pohlen im Jahr 1773 / La Situation de La Pologne en MDCCLXXIII*”. Allegorikus nyomtatvány (metszet), 29 x 19,3 cm. *Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár*, ST 66. Elérhető:

<http://szechenyiterkepek.oszk.hu/hu/lengyel-kiralysag-elso-felosztasanak-allegoriaja> (Letöltve: 2021. április 10.)

ADALÉKOK A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET TÖRTÉNETÉHEZ

Additions to the History of the Hungarian Institute in Jerusalem

Szalay Gábor¹

Absztrakt: A magyar-izraeli kapcsolatok történetének érdekes színfoltja a jeruzsálemi Magyar Intézet története. Az Intézet 1946 és 1948 között létezett. Scher Tibor volt a vezetője. A téma feldolgozása számos ok miatt fontos. 1950-ig nem voltak hivatalos kapcsolatok a Magyar Népköztársaság és Izrael Állam között, ekkor nevezték ki Romhányi Istvánt a Magyar Népköztársaság ügyvivőjének Tel-Avivban. Bár Izraelben – korábban Mandátum Palesztinában – egy körülbelül 100.000 fős magyarul beszélő közösség élt, ennek a közösségnek az érdekeit nem képviselték. Az Intézet próbálta ezt is elvégezni, de a legfontosabb feladata a kulturális kapcsolatok fejlesztése volt Magyarország és Izrael között. Ez a küldetés azonban elbukott külső és belső okok miatt. Nevezetesen, 1948. májusban kitört az első arab-izraeli háború és a magyar hatóságok sem álltak ki teljes mellszélességgel az Intézet mellett.

Kulcsszavak: Jeruzsálemi Magyar Intézet, Scher Tibor, Romhányi István, Tel-Aviv

Abstract: The Hungarian Institute in Jerusalem played an interesting part in the history of Hungarian - Israeli relations. It existed between 1946 and 1948. Tibor Scher was the head of it. Dealing with the topic is of high importance for several reasons. The People's Republic of Hungary did not have any formal relations with the State of Israel until 1950 when István Romhányi was appointed to be Chargé d'Affaires of Hungary in Tel-Aviv. Although Israel – formerly known as Mandatory Palestine – had a community of about 100,000 Hungarian speaking residents, their interests

¹ Szalay Gábor, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-európai Történelem Program, végzős hallgató. E-mail címe: szgabor0320@gmail.com
A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10062026>

were not represented. The Institute tried to take care of them but its primary mission involved the development of Hungarian – Israeli cultural relationships. However, that mission failed because of internal and external circumstances. Namely, the first Arab-Israeli war broke out in May 1948; and the Hungarian authorities did not provide a wholehearted support for the Institute.

Keywords: Hungarian Institute in Jerusalem, Tibor Scher, István Romhányi, Tel-Aviv

BEVEZETÉS

A magyar-izraeli kapcsolatok történetének érdekes színfoltja a jeruzsálemi Magyar Intézet története. Az intézet ugyan csak 1946 és 1948 között működött, tehát igazából itt még magyar-palesztin kapcsolatokról beszélhetünk, és az Izrael függetlenségének kikiáltását követő háborús zűrzavarban el is halt a kezdeményezés, de mindenképp említésre méltó. Annál is inkább, mivel a diplomáciai kapcsolatok csak 1950. májusban, a függetlenség deklarálása után két évvel vettek nagy lendületet, nevezetesen ekkor kezdte meg működését a tel-avivi magyar követség Romhányi István ügyvivő vezetésével.² Emellett 1949-től a magyar kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter kinevezte Liebermann Albertet kereskedelmi attasénak Izraelre kiterjedő hatáskörrel, Tel-Aviv székhellyel, ahogy arról a budapesti izraeli követségnek március 22-i keltezésű szóbeli jegyzék is tanúskodik.³

A hivatalos kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok megindulásáig a nemrég létrejött Izrael Állam és a háborús pusztításból újjáépülő Magyarország között tehát egy fontos – különösen kulturális, illetve formális- és informális kapcsolatokat jelentő – „átkötő híd” szerepet játszhatott volna az intézet. Ez azonban – eddigi ismereteink szerint – nagyrészt azon okoknál fogva nem valósulhatott meg teljes mértékben, amelyektől általában véve a magyar-izraeli kapcsolatok és konkrétan a tel-

² Utasítások a tel-avivi követség beindításához. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 1. doboz. 1/a

³ Uo. A kereskedelmi kirendeltség egyébként nem létezett hosszú ideig, ugyanis Liebermann 1951. novemberben már politikai menedéjot kért Izraelben, és Liebermann személyéről is elég hiányos információkkal rendelkezünk, azok is rövid kereskedelmi attaséi tevékenységéhez kötődnek.

avivi magyar külképviselet is szenvedett. Ezek, mivel nem tartoznak szorosan a tanulmány témájához, itt csak megemlítésre kerülnek. Ilyen tényező – más okok miatt ez Izraelre is igaz – az alapokról, de a legtöbb esetben szó szerint a romokból, a semmiből való építkezés nehézségei. Az új magyar külügy például 1944 karácsonyán Gyöngyösi János⁴ vezetésével, két tisztviselővel kezdte meg munkáját még a debreceni pénzügyhatósági épület három helyiségében, majd 1945 áprilisában csatlakoztak Budapesten a külügyi irattár anyagait rendező külügyesekhez.⁵ Problémát jelentett a megfelelő számú és képzettségű szakemberek hiánya is, ami a tel-avivi magyar követség első éveit végigkísérte. Ugyanez egyébként a budapesti izraeli követség személyi állományára nem volt jellemző, az izraeli külügyminisztériumban ráadásul magyar anyanyelvű – főleg erdélyi származású – szakemberek is voltak. A jeruzsálemi Magyar Intézet is magán viselte a fenti problémákat, hiszen tulajdonképpen – Scher Tibor személyében – egy egyszemélyes szervezet volt, a jelentések szerint állandó anyagi gondokkal. Emellett a magyar kormányzat és minisztériumok részéről sem volt teljes a támogatottság, illetve annak hatékonysága, nem beszélve a Palesztinában 1947 őszétől uralkodó állapotokról.⁶

Az alábbiakban tehát az intézet történetébe szeretnénk betekintést nyújtani. A témakör szakirodalmi feldolgozása – ahogy azt fentebb már láthattuk – még várat magára, illetve e tanulmány is ehhez a munkához járulna hozzá a maga keretei között. Ezen okok miatt a tanulmány elkészítése során másodlagos forrásokra csekély mértékben tudunk támaszkodni. Elsődleges források azonban már bőséggel állnak rendelkezésre az Országos Levéltár Izraelre vonatkozó külügyminisztériumi anyagai között, amelyek hivatkozásaink gerincét adják.

⁴ Gyöngyösi János (1893 – 1951) Békéscsabán érettségizett, majd – mivel végigharcolta az első világháborút – 1920-ban megszerezte magyar-latin szakos tanári oklevelét Budapesten. Visszaköltözve Békéscsabára könyvkereskedést és saját lapot indított. Az 1930-as évektől a Kisgazdapárt tagja. 1944-ben lapjában üdvözölte a Vörös Hadsereget és jó kapcsolatokat épített ki a szovjet katonai hatóságokkal. Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere lett. Ezt a posztot 1947. május 31-ig töltötte be. Ő irányította a párizsi magyar békedelegáció munkáját és 1947. február 10-én ő írta alá Magyarország nevében a párizsi békeszerződést.

⁵ Romsics Ignác, 2006. 96.

⁶ Az 1947. novemberi ENSZ határozat után tulajdonképpen polgárháború zajlott Palesztinában a zsidók és a palesztinok között, ami 1948 májusában már háborúba csapott át a szomszédos arab államok bekapcsolódásával.

I. A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET

Az egyik első dokumentum, amelyben felmerült az intézet kérdése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1946. március 12-én keltezett irat, amelyet a miniszter helyett Bereczky Albert⁷ államtitkár írt alá és Gyöngyösi János külügyminiszternek címezték.⁸ Eszerint *„közvetlen baráti értesülés kapcsán illetékes helyen felvetődött az a gondolat, hogy a jeruzsálemi héber nyelvű zsidó egyetem keretei között magyar nyelvű könyvtár létesülhetne. A gondolat tovább érlelése közben felmerült az a lehetőség is, hogy ugyanezen egyetemen e könyvtár kiegészítéseképpen magyar kultúrintézet, s ezzel kapcsolatban magyar lektorátus szerveztessék.”* A kérdéssel március 6-án értekezlet foglalkozott a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumban, melynek elnöke Bereczky Albert, a minisztérium politikai államtitkára, illetve résztvevői: Paikert Géza miniszteri tanácsos, külföldi kulturális kapcsolatok ügyosztályának vezetője; Dr. Simon Sándor miniszteri osztálytanácsos, a nem katolikus egyházak ügyosztályának vezetője; Dr. Herskovits Fábíán rabbi és Dr. Scher Tibor rabbi, okleveles tanár. Az értekezleten megállapították, hogy hasznos lenne a kapcsolat *„Jeruzsálem és Magyarország között, illetőleg Magyarország és a Palesztinába kivándorolt magyar zsidóság között...”*. Azt is megállapítják, hogy ez a kapcsolat bizonyosságát nyújtaná *„hogy a magyarországi zsidó deportálások nem a magyarság kezdeményezése, elhatározásából és akaratából történtek, hanem a német hatalmi terror folyományai voltak. Továbbmenően lehetővé tennék a kapcsolatok, hogy az igen magas színvonalú jeruzsálemi héber egyetem tudományos eredményei közvetlenül és következetesen eljuttánának hozzánk.”* A dokumentum megjegyzi egyébként, hogy a jeruzsálemi egyetemnek több magyar származású, elismert professzora van. Arra is felhívja a figyelmet, hogy *„...a keleti demokráciák egyik legsajátosabb jelenségét ismerhetnők meg, melyben a keleti és nyugati eszmék épülnek be a keleti gazdasági életkeretekben”,* valamint *„...a kapcsolatok elősegítenék a gazdasági együttműködés útjának és módjának megtalálását is, ami nemzetgazdasági szempontból határozott nyereség lenne.”* A megfelelő személyt is megtalálni vélték a bizottság egyik tagjában, Scher Tiborban, aki *„már korábban megbízást nyert*

⁷ Bereczky Albert (1893 - 1966) Budapesti, bázeli és pápai teológiai tanulmányait követően először vidéken, majd a fővárosban lelkipásztor. 1938-tól üldözötteket mentő szolgálatot szervezett és prédikációiban is felszólalt a jogtalanságok ellen. A világháború után rövid ideig államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. 1948 és 1959 között a Duna-melléki Református Egyházkerület püspöke. Ez alatt vezetője a református konventnek és zsinatnak is. Az egyházi békemozgalom egyik vezető személyisége volt.

⁸ 26.250/1946. számú irat In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

arra, hogy a héber-magyar kulturális kapcsolatokat munkálja és egyengesse’. Végül felkérték Gyöngyösi külügyminisztert, ha egyetért a fentiekkel, akkor „...szíveskedjék az angol kormány illetékes szerveinél, illetőleg az angol kormány Magyarországon székelő külképviseleténél kieszközölni a jelzett kulturális intézmények felállításának lehetőségét.”⁹

Ezek után el is indult a bürokrácia gépezete. 1946. április 29-én Bereczky államtitkár írásban is közölte Gyöngyösi külügyminiszterrel, hogy „*dr. Scher Tibor politikai szempontból megbízható és kiutazása a demokratikus magyar köztársaságnak komoly érdeke.*”¹⁰ A Külügyminisztérium – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nevében is – pedig 1946. május 16-i keltezéssel fordult a budapesti Brit Politikai Misszióhoz, hogy az kérje a palesztinai brit Főmegbízottat:¹¹ tegyen lépéseket a kulturális kapcsolatok intézményes fejlesztése érdekében Magyarország és a jeruzsálemi Héber Egyetem között. A kérelem felsorolja azokat az okokat, amelyek a fent említett bizottsági ülésen is elhangzottak, illetve tájékoztatja a brit missziót, hogy amikor Budapesten járt Chaim Barlas, a *Jewish Agency* Bevándorlási Osztályának (angol elnevezéssel: *Immigration Department*) vezetője megbeszélést folytatott Bereczky államtitkárral. Barlas, miután megismerte a magyar terveket, felajánlotta segítségét és közbenjárását a megfelelő hatóságoknál, amint befut hozzájuk a hivatalos megkeresés.¹² Ugyancsak megígérték a budapesti Brit Politikai Misszió Kulturális Osztályának munkatársai, MacNab és Lucas, hogy ha megérkezik a magyar fél kérése jegyzékben, akkor a palesztinai Főmegbízottnál közbenjárnak.

1946. május 27-én Keresztury Dezső¹³ vallás- és közoktatásügyi miniszter „A jeruzsálemi magyar kultúrintézmények ügye” című átiratban

⁹ 26.250/1946. számú irat In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁰ Iktatószám csak ceruzával: 60.230/46. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹¹ A brit palesztinai főmegbízott (High Commissioner) a legmagasabb hatósági személy volt, aki képviselte az Egyesült Királyságot Palesztinában a mandátum ideje alatt. 1946-ban – utolsóként – Sir Alan Cunningham töltötte be ezt a posztot, aki 1945. november 21. és 1948. május 14. között viselte hivatalát.

¹² No. 60.230/6/1946. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹³ Keresztury Dezső (1904 – 1996) tanulmányait a budapesti, berlini és bécsi egyetemen végezte. Magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. Az 1930-as években a berlini egyetem magyar lektora, 1937-től 1943-ig a Pester Lloyd német nyelvű napilap rovatvezetője. 1945-ben alapítója a Magyar Írók Szövetségének. 1945. novembertől 1947. március 14-ig a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1948-1950 között az MTA főkönyvtárosa. 1950-től nyugdíjazásáig az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos főosztályvezetője volt.

foglalta össze Gyöngyösi külügyminiszternek az ügy alakulását.¹⁴ Eszerint „*a magyar állam a jeruzsálemi héber egyetemen magyar lectorátust, magyar könyvtárt és magyar kultúrintézetet szervez, megbízza annak vezetőjét – ezúdszerint dr. Scher Tibor rabbi, önálló állami hitoktató személye áll előtérben – gondoskodik a könyvtár alapanyagáról és a szervezés kapcsán felmerülő költséges (!) fedezéséről.*” Új elemként megjelenik a dokumentumban, hogy a magyar intézettel párhuzamosan „... *a palesztinai illetékes kultúrhatóságok a budapesti Pázmány egyetem bölcsészeti karán héber lectorátust, héber könyvtárt és héber kultúrintézetet szerveznek...*”. Keresztury itt felvetette, hogy a személyi kiadásokat úgy lenne a legegyszerűbb fedezni, ha a két ország vállalná a területén dolgozó megbízott fizetését. Emellett felsorolta a legsürgősebb kiadásokat, mint Scher kiutazási költsége, illetve a magyar könyvtár állományának feltöltése és kijuttatása. „*Későbbi időpontban megvalósítandó feladat lesz, hogy megfelelő tudományos, esetleg ismertető művek, füzetek kerüljenek kiadásra.*” Legfontosabbnak egyébként egy folyóirat kiadását tartotta a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az anyagi lehetőségek azonban, főleg utóbbit, „*belátható időn belül*” nem tették lehetővé. Felvetette még, „...*hogy évenként vagy kétevenként egy-egy ösztöndíjas erre a területre (t. i. Palesztinába – Sz. G.) is eljusson szaktanulmányai kiegészítése végett.*”¹⁵ Végül Keresztury állandó tájékoztatást ígért Gyöngyösinek az üggyel kapcsolatban.

A következő fontos irat Keresztury Dezső Scher Tibornak szóló megbízatásának másolata, amelyet Gyöngyösi külügyminiszternek is elküldött.¹⁶ Ebben tájékoztatta Schert, hogy „...*a magyar Külügyminiszter Urral egyetértésben korábban helyesléssel fogadott kiutazási tervét...*” továbbra is támogatja. A brit hatóságoktól kapott beutazási engedély birtokában pedig Keresztury megbízta Schert, „...*hogy palesztinai tartózkodása alatt az ottani hivatalos és illetékes egyházi, tudományos és művészeti körökkel a személyes érintkezést keresse és a magyar-héber kulturális kapcsolatok lehetősége tekintetében alaposan tájékozódjék*”, illetve hazatérése után részletes jelentést kér tőle.

A kezdetekről tudósított Scher 1947. június 6-án keltezett, Heltai György miniszteri osztályfőnöknek készült beszámolója. A beszámoló mellékelése előtt Scher megállapította, hogy „*a baloldali, demokratikus új Magyarország egy újabb külföldi bástyával rendelkezik; a most megnyíló Magyar Egyetemi tudományos és Kultúrintézettel. Sok nehézség legyőzése után megindulhat a megismerés és megismertetés munkája.*”¹⁷ Megtudhatjuk azt is, hogy a

¹⁴ 60.681/1946./X. ü. o. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁵ Uo.

¹⁶ 65.692/1946./X. ü. o. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁷ 2748 pol/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

„minisztertanács 1946. december 13. ülésén jóváhagyta a VKM.134.553/46/X/a sz. rendeletét, melynek alapján alulírott (Scher Tibor – Sz. G.) azt a megbízatást kapta, hogy vegye fel a kulturális kapcsolatot Palesztinával, létesítsen magyar kulturális /egyetemi, tudományos/ intézetet, magyar lektorátust illetőleg tanszéket, továbbá magyar könyvtárt a jeruzsálemi héber egyetemen. Vegye fel a kapcsolatot Palesztina illetékes kulturális, tudományos, társadalmi, egyházi, művészeti és hivatalos köreivel, továbbá hozzon létre megfelelő összeköttetést a Palesztinában élő magyar elszármazottakkal.”

Scher az 1947. július 10-én datált Pro memoria-ban írta le megérkezése körülményeit és az addigi munkája eredményeit. Eszerint 1947. január 9-én érkezett meg Palesztinába és „késelem nélkül” munkához látott.¹⁸ Az Intézet vezetőjének tevékenysége azonban már megérkezésétől nehézségekbe ütközött. Mint írja, „...erősre hevített ellenérzéseket kellett leküzdenem, ugyanis a magyar ellenes angol és cseh propaganda eszközökben nem válogatva sokszor csaknem teljesen lehetetlenné tette működésemet.” Problémát okozott az is, hogy csak polgári útlevelemmel utazott és ezért „orosz kémnek” nézték. A pénzügyi gondok is azonnal jelentkeztek: „...mindössze 50 font állott fizetés címén rendelkezésemre, mely alig fedezte a legszűkebben vett személyi létfenntartási költségeket.”

A számos hátráltató körülmény ellenére Scher azért kisebb-nagyobb sikerekről is be tudott számolni. Elsőként a Zsidó Nemzeti Tanács¹⁹ március 14-i 170 szavas táviratát említi, amelyben elismerik működését és baráti hangot ütöttek meg a magyar kormány felé is. Hasonlóan pozitív hangulatú volt Golda Meyersonnak, a *Jewish Agency* Politikai Osztály vezetőjének március 19-én – Magyarország német megszállásának évfordulója alkalmából – a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetőjének küldött 103 szavas távirata,²⁰ melyben a megbékélés mellett állt ki, illetve szívesen üdvözölte a magyar kormány Palesztinában tervezett kulturális kezdeményezéseit. Elmúlt a jeruzsálemi Héber Egyetem rektorának, Fekete Mihálynak²¹ a „merek elzárkózása” is, mely Scher szerint

¹⁸ 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁹ A Zsidó Nemzeti Tanács, a Va'ad Leumi 1920-ban jött létre Palesztinában, mint a Jisuv fő nemzeti végrehajtó intézménye. Tevékenysége széles spektrumot ölelt fel, úgy mint oktatás, helyi kormányzás, jóléti szolgáltatások és védelem. Éppen ez tette lehetővé, hogy 1948-ban a függetlenség kikiáltása után tulajdonképpen a Tanács alapjain szerveződhetek meg a különböző minisztériumok. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/va-ad-leumi-national-council>. (Letöltve: 2021. február 2.)

²⁰ 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²¹ Fekete Mihály 1886-ban született Zentán még Schwarcz néven. 1909-ben doktorált matematikából a budapesti egyetemen, ahol nagy hatással volt rá Fejér Lipót munkássága.

valószínűleg abból fakadt, hogy az Egyetemi Tanáccsal együtt azt hihette, egy magyar intézet felállítása az egyetemen belül a britek felé egyfajta „általános jövőbeli orientációt” jelezhet. Végül a Zsidó Nemzeti Tanács és a *Jewish Agency* nyomására változtatta meg álláspontját a rektor, így az Intézet „...az egyetem legteljesebb támogatását élvezi.” A Zsidó Nemzeti Tanács Jeruzsálem központjában, a King George Avenue 27. alatt 2 szobás helyiséget vásárolt, amit a megnyíló magyar intézet rendelkezésére bocsátottak. Ennek jelentőségét Scher is hangsúlyozza, amikor ugyanitt részletezi, milyen rosszak a lakásviszonyok és mennyire magasak az árak – főleg a britek miatt.²² A Pro memoria végén, amit már a magyar kormány palesztinai kulturális megbízottjaként szignál, Scher összegzi addigi tapasztalatait: „1. *Külpolitikai szempontból. Feltétlenül közömbösítendő a magyar ellenes angol és igen finoman működő cseh propaganda. A magyar állampolgárok semmiféle jogvédelemben nem részesülnek, szükséges tehát egy külképviseleti szerv mielőbbi létrehozatala. 2. Kulturális szempontból. Az egyetemi Magyar Intézet, ha a kellő anyagi feltételek biztosítva vannak, teljes sikerrel tesz eleget sokrétű működésének. 3. Gazdasági szempontból. Elsőrangú kereskedelmi szakemberek igen értékes kereskedelmi kapcsolatokat hozhatnak létre.*”

Időközben Scher hazautazott Budapestre is, hogy azokat a hivatalos ügyeket, amelyek még függőben voltak a jeruzsálemi intézettel kapcsolatban elintézzé, ahogy az egy 1947. december 17-i jelentéséből kiderül.²³ „Így azután a berendezés, a könyvtári anyag megvétele és az angol hatóságok felé szükséges intézkedések foganatosítása után...”, azaz november 10-én indult vissza Jeruzsálembe. Bár egy korábbi jelentésében tavaszra tervezték a hivatalos megnyitását az intézetnek, még a fenti jelentésében is arról írt, hogy azért Rómán keresztül tért vissza, hogy „...intézetünk megnyitása előtt...” tanulmányozza az ottani magyar intézet működését. Emellett valuta

Közösen jegyzett dolgozata jelent meg Neumann Jánossal, a később az Egyesült Államokban világhírűvé vált matematikussal. 1928-ban vándorolt ki Palesztinába, ahol a jeruzsálemi Héber Egyetem Matematikai Intézetéhez került, melynek később vezetője is lett. A Matematikai Intézetben együtt dolgozott Edmund Landauval és Adolf Abraham Halevi Fraenkellel is. Később az egyetem dékáni pozícióját is betöltötte. 1955-ben tudományos munkásságáért megkapta az Izrael-díjat. 1957-ben halt meg Jeruzsálemben.

²² 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²³ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

megtakarítás miatt is célszerűbb volt az olasz fővárosig vonattal mennie. Végül november 16-án érkezett meg a lyddai repülőtérre.²⁴

II. A PALESZTINAI HELYZET SCHER TIBOR JELENTÉSEI ALAPJÁN 1947/48-BAN

Scher visszatérése 1947 novemberében egybe esett a nagy politikai változásokkal, amelyek máig hatóan átalakították a Közel-Keletet, valamint a hidegháború korszakának beköszöntével a két szuperhatalom – az Egyesült Államok és a Szovjetunió – közti vetélkedés egyik állandó színterévé is vált. E hónap végén szavaztak ugyanis az ENSZ-ben Palesztináról. A pillanat jelentőségét Scher is megérezte, hiszen jelentésében sorsfordulóként említi ezeket a napokat: „*Palesztinában a megszóított feszültség uralkodott a zsidók és az angolok között. Ez azonban már annyira „normalizálódott”, hogy a termelés folytonosságát és a mindennapi életet nem akadályozza.*” Ezután röviden leírja, hogy 1947 májusától a novemberi szavazásig két álláspont különült el.

Az egyik, a kisebbségi álláspont – Gromiko, a Szovjetunió ENSZ-beli képviselője májusban még ezt támogatta – egy binacionális államot tartott elképzelhetőnek, amelyben együtt élne a zsidó és az arab/palesztin²⁵ entitás. A másik, többségi álláspont a két önálló, zsidó és arab/palesztin állam létrehozása. Az ENSZ végül november 29-én a többségi javaslatot fogadta el, amelyet ekkor már az Egyesült Államok mellett a Szovjetunió is támogatott. Scher jelentésében külön kiemeli és méltatja a szovjet támogatást: „*a zsidó nép végtelen hálával tartozik az emberi szabadság és jogok nagy védelmezőjének a Szovjetuniónak, mert egyedül és kizárólag az ő határozott, egyenes és mindkét nép az arab és a zsidó javát egyaránt szem előtt tartó közbelépésének volt*

²⁴ A repülőtér Lod városa mellett, Tel-Aviv és Jeruzsálem között fekszik. 1934-ben épült a mandátum ideje alatt. Az első utasjáratot a Misr Airwork üzemeltette Kairó – Lod – Nicosia útvonalon 1935. augusztus 3-tól. Az első rendszeres európai légijáratot a lengyel LOT légitársaság végezte 1937. április 4-től. 1943-tól RAF Station Lydda néven működött a repülőtér és a háború alatt az egyik legfontosabb szövetséges katonai bázis volt földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően. Az 1948-as háború alatt július 10-én foglalták el az izraeli katonák és 1948. november 24-én állították helyre a légiközlekedést. Ekkor már Lod Airport néven, majd 1973-tól viseli a mai nevét, a Ben Gurion International Airport-ot.

²⁵ Az elnevezés körüli polémiaiban itt nem bocsátkozunk részletekbe, mivel nem témája a dolgozatnak. A palesztin identitásról bővebben lásd: Rostoványi, 2006. 211 – 225.

*köszönhető, hogy a túlhaladott állásponttá vált angol mandátum megszűnjék és 1800 év után Palesztina megkezdhesse önálló állami életét.*²⁶

Ugyanakkor azt, hogy milyen komoly válsággá alakulhatnak az események, Scher nem ismerte fel, vagy nem akarta felismerni hivatalos jelentésben. Ezt mutatja legalábbis az 1947. december 18-án keltezett, a Külügyminisztérium Kulturális Osztályán 60.068/6/1948. sz. alatt iktatott dokumentum, amelyet Scher Cinkotszky Jenő min. osztályfőnöknek címzett. *„A Reuter jelentések, amint a magyar lapokból látom borzalmakat közölnek a palesztinai eseményekről. Szerencsére ezek a hírek nem igazak. Az arab és zsidó munkások józanságán minden polgárháborút előkészítő provokáció megtörik.*”²⁷ A kulturális megbízott tehát abban bízott, hogy a belső helyzet nem fog visszafordíthatatlanul eszkalálódni. Ugyanakkor a külső befolyásoló tényezőket Scher is megemlítette: *„Szomorú és diszsonáns akkordként jelentkezett a nemzetközi reakció és nagytőke, mely minden eszközt megragad, hogy polgárháborút szítson és felbecselje a nagy nyomorban élő arab proletariátust. Nincs olyan kívül álló józan szemlélő, aki ne látná a kapitalizmus ezen újabb mesterkedését, hogy egymás ellen uszítson két (!), gazdaságilag és szociális szempontokból teljesen egymásra utalt népet.*”²⁸ Pozitívumként azonban megállapítja, hogy Palesztina mindennapi életében *„nincs különösebb változás”* és a Reuter által említett incidensek *„szervezetlen arab bandák felelőtlen, egyéni kezdeményezése.”*

Scher Tibor 1947 végétől havonta küldte az igazán részletes jelentéseket, amelyekben foglalkozott általános, gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekkel, illetve Palesztina és más országok, régiók kapcsolatával. Mint láthatjuk, ezen témakörök bőven túllépi egy kulturális megbízott feladatkörét, amit egyébként később az illetékes magyar felettes szervek is megállapítottak. A következőkben e jelentéseket vesszük górcső alá.

Az első átfogó jelentést – Magyar Állami Kultúrintézet és Könyvtár Jeruzsálem fejléccel ellátva – 1948. január 12-én iktatta a Külügyminisztérium 112/pol/48. sz. alatt.²⁹ Ebben Scher öt témát elemez: 1. Palesztina kapcsolatai külfölddel, 2. Palesztina és szomszédai, 3. A zsidó

²⁶ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁷ MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁸ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁹ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

Palesztina társadalmi összetétele, 4. A zsidó Palesztina gazdasági képe, 5. A zsidó Palesztina és Magyarország.

Az 1. pontban a kulturális megbízott megállapította, hogy „igen erős” a Jisuv kapcsolata az Egyesült Államokkal. Ezt azzal magyarázta, hogy az amerikai zsidóság „szükségét érzi”, hogy legyen „nemzeti otthonuk”, mint a görögöknek és az íreknek. Ez az érzés azonban a „*kevésbé tehető rétegekben*” erős nagyon, míg az „*amerikai nagykapitalizmus*” sohasem viseltetett szimpátiával a zsidó nemzeti otthon iránt. Ezt támasztják alá Scher szerint azok az összegek, amelyeket a Jisuv részére adományoztak az amerikai zsidók, és amelyek „*egyáltalán nem állnak arányban ezen rétegek teherbíró képességével.*” Érdekes véleménnyel volt Palesztina és a közel-keleti olajforrások kapcsolatával összefüggésben. Szerinte ugyanis Palesztina valóban az itteni olajlelőhelyek „*egyik kapuja*”, de szerepét a propaganda „*minden oldalról felnagyította.*” Kijelentését azzal magyarázta, hogy csak a moszuli lelőhelyeket érinti a palesztinai helyzet, ahonnan két vezetéken keresztül szállítják az olajat a britek. Az egyik Haifáig, a másik Szíria irányába vezet. Tehát a többi forrásterületen a rendes kitermelést nem fenyegette veszély, illetve ennél a vezetéknél is csak a haifai ág volt az érintett. A briteknek egyébként Palesztina, főleg a háború során, az egyik legfontosabb „*olaj, tengerészeti katonai és légi bázis*” volt. Mint brit mandátum terület, kereskedelme nagy részét a brit érdekszféra országaival bonyolította.³⁰

Palesztinának Oroszországgal – ekkor már Szovjetunióval – való kapcsolatairól Scher megjegyzi, hogy „*igen régi keletűek*”. Egyrészt az orosz egyháznak jelentős érdekeltségei voltak főleg Jeruzsálemben és környékén. „*Az első zsidó bevándorlók is túlnyomó többségben orosz anyanyelvűek és a lengyel-orosz szocialista földalatti mozgalmából kerültek ki.*” A palesztinai földalatti mozgalmak is az orosz szocialista földalatti mozgalmak „*emlőin nevelkedtek.*” A meghatározó orosz hatást jól mutatja az is, hogy a tárgyalt időszakban is (1946-1948) az orosz nyelvű könyvek a legkeresettebbek a héber után, illetve „*a mezőgazdasági telepek 70%-a marxista kollektív elveken épül fel.*”

Az 1. pont végén a kulturális megbízott a kommunizmus helyzetéről értekezett Palesztinában, a két entitást külön-külön is vizsgálva. A II. világháború elején „*nagy ellenszenvet váltott ki a palesztinai kommunista párt erőteljes agitációja a háború ellen.*” Az 1941-es német támadás után megváltozott

³⁰ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/

a helyzet: gyűjtőakciókat szerveztek a szovjet hadsereg javára. Az összegyűjtött, nagyrészt egészségügyi felszerelést és gyógyszereket Iránon keresztül juttatták el a szovjetek számára. A palesztinai kommunista párt sikerének legnagyobb gátja Scher szerint az volt, hogy az „*arab kommunizmus teljesen egyezik a feudális és nacionalista arabsággal.*” Példának hozta fel, hogy Al Ittihad című lapjuk ünnepelte a jeruzsálemi mufti visszatérését. A kommunisták néhány képviselője egyébként ott ül a Zsidó Nemzeti Tanácsban, illetve „*theoretikusan*” a Hasomér Hacair párt is közel állt hozzájuk.

A 2. pontban a „*palesztinai arabságról*” Scher kifejti, hogy nagy változáson ment keresztül a II. világháború következtében. A szegény földművelők (*fellaboké*) és a városi proletariátus „*jelentékenyen megerősödött anyagilag.*” „*A palesztinai arabság kultúrfoka nyugati szemmel nézve alacsony, nagy százalékuk analfabéta, azonban a többi arab országokhoz viszonyítva, magas. Ugyanez áll szociális és egészségügyi vonatkozásban is.*” *Munkásszervezeteikre jellemző az extrém nacionalizmus hirdetése.*³¹

A szomszédos arab államokat szegénynek és feudálisnak nevezte a jelentés. A legsúlyosabbnak Egyiptom helyzetét tartotta, ahol a rosszul táplált tömegekben gyakoriak a betegségek. Mindez akkora méreteket öltött, hogy egy erős haderő felállítása is nehézségekbe ütközött. Scher a térség ilyen állapot miatt a „*nem túl távoli időkben*” forradalmak kitörését helyezi kilátásba – elsőként Egyiptomban. Kiemeli az Arab Liga 1945. márciusi létrehozását, amelyet Scher szerint csak egyetlen dolog tart össze, mégpedig egy zsidó állam létrejövetelének megakadályozása. Úgy vélte, a Liga mögött a britek azon szándéka húzódik meg, hogy egységbe kovácsolja az arab országokat. Ehhez azonban kénytelen Palesztina kérdését állandóan napirenden tartani.

A balkáni államok közül a Görögországgal való kapcsolatot emelte ki a jelentés. A kereskedelmi kapcsolatok nagyon erősek Görögország és Palesztina között, illetve hangsúlyozta, hogy a görögök szimpatizálnak a Jisuvval. Azonban Görögország Palesztina felosztása ellen szavazott az ENSZ-beli voksoláskor, mivel számos görög él az arab országokban és tartottak egy esetleges megtorlástól.³²

A 3. pontban a palesztinai zsidóság társadalmi kérdéseiről ír Scher Tibor. „*A zsidó Palesztina társadalmi összetétele alapjaiban történelmi adottságokon*

³¹ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/

³² Uo.

nyugszik és mint ilyen elproletariásodott kispolgári körökből adódik, melynek egy része (...) proletár öntudatra ébredt.” A kb. 650 ezres zsidó lakosságból kb. 380 ezer főt tett ki a munkás és tisztviselőréteg – ideértve a földművelő réteget is. Közülük kb. 330 ezer fő volt a tagja a Hisztadrutnak.³³ A Hisztadrut, ahogy Scher is bemutatta a szervezetet, szinte állam az államban: az ország legnagyobb építőipari vállalatának tulajdonosa, saját szövetkezetei vannak, melyek behálózzák az egész országot és a gazdasági élet minden ágát. Végül, de nem utolsó sorban Palesztina második legnagyobb bankjának is a tulajdonosa.

Ebben a pontban ismerteti a kulturális megbízott a „*palesztinai zsidóság alkotmányos szerveit*”. 1. Nemzeti Tanács. A megválasztásában minden 18. évét betöltött személy részt vehet, aki legalább 3 hónapja Palesztinában él. 2. Községi Tanács. A zsidó települések teljes autonómiával rendelkező szervezetei, amelyek a város minden közigazgatási ügyét intézik, felelősséggel pedig a közgyűlésnek tartoznak. 3. Cionista Kongresszus. „*Ez voltaképpen a világ cionistái által választott szerv, mely a cionista parlament hivatását tölti be. Megválasztja a cionista Végrehajtó Bizottságot, melynek elnöke egyúttal a Jewish Agency (Zsidó Ügyvivőség) elnöke és tagjai a J. A. vezetősége. A Jewish Agency-t annak idején a Népszövetség is elismerte, mint „a világ Palesztina felépítésében érdekelt zsidóságának (...) nemzetközi intézménye*”. Központja Palesztinában volt.

A 4. pontban a Jisuv gazdasági helyzetéről értekezik Scher. A legnagyobb problémának a tervezhetőséget tartja: „*a legtöbb közgazdasági tanulmány mire elkészül már el is vesztette aktualitását.*”³⁴ Ez a probléma fennállt még az 1950-es évek elején is, sőt fokozottabb mértékben. Ennek oka, hogy pontos adatokkal nem rendelkezett a palesztinai zsidóság, majd Izrael vezetése arról, hogy a következő évben mennyi bevándorló, tőke és legfőképp adomány – a különböző alapoknak és gyűjtőakciónak köszönhetően – fog érkezni. Ez pedig egyszerűen tervezhetetlenné tette a költségvetést. Az 1930-as években egyébként a kulturális megbízott szerint gazdasági növekedés volt tapasztalható. A palesztinai bankbetétek brit bankokban voltak, főleg a londoni Palesztinai Érmestanács (angol elnevezéssel: *Palestine Currency Board*) pénztárában. Az Érmestanács a palesztinai nemzeti bank jegy kibocsátó intézetének szerepét töltötte be. Gazdasági szempontból folyamatos problémát jelentett – még az 1950-es

³³ A Hisztadrutról, azaz az Általános Munkásszervezetről. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-histadrut>.

³⁴ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

években is – a negatív külkereskedelmi mérleg. Ennek fő oka Scher szerint a vezetés destruktív politikája és a belföldi cikkek nem megfelelő vámvédelme. Palesztina fő exportcikkei: „*citrus, gyémánt, hamuszir, a Holt tenger egyéb kémiai termékei, kőolaj, mely csővezetéken érkezik és innen finomítva megy tovább.*”³⁵

Az utolsó, 5. pontban kerül terítékre Magyarország és a Jisuv kapcsolata. Ahogy Sher is megállapítja, e kapcsolatok „*tekintélyes múltra nézhetnek vissza.*” Például Petach Tikva alapítása 1878-ban magyar zsidók nevéhez fűződik. Jeruzsálem „*egyik régebbi negyedében mintegy százéves múltra tekintenek vissza*” az ún. magyar házak. „*Az 1920-as években számos magyar intellektuell, főleg mérnökök érkeztek Palesztinába...*”. A kulturális megbízott kiemeli, hogy a magyar bevándorlók nem túl szervezettek, bár „*...az utóbbi öt évben a tömegesebb magyar bevándorlás következtében felújították a zsidó közintézmények szimpatizálásával az úgynevezett Hitachdut Olé Hungariákat. /Magyar Bevándorlók Egyesülete/*” Meg kell említeni azt is, hogy „*Szenes Anna emlékére felállítottak egy otthont az újonnan jövő magyar bevándorlók támogatására.*”

A magyar bevándorlókról megállapította, hogy nehéz a társadalmi helyzetük. A hébert is nehezen tanulják meg és csak több évnyi ottlét után „*alakul ki a politikai nézetük és csatlakoznak valamelyik párthoz.*” Általában a szélső pártokhoz vonzódnak mind jobb-, s mind baloldalon. „*A Nemzeti Tanács parlamentjében több magyar származású képviselő ül különböző pártok küldetésében.*” Ennek ellenére a magyarok nem rendelkeznek arányuknak megfelelő politikai képviselettel.

A kulturális életben már más volt a helyzet. „*A világhírű Héber Egyetemen, a zenében, iparban /főleg kisiparban/ mérnöki karban a palesztinai magyar zsidók helyzete igen elismert és előnyös.*” A mezőgazdasági telepeken is számos magyar vezető volt megtalálható.

A gazdasági kapcsolatok alapját az árucserre forgalom és a rokonok pénzáttalások adták. „*Érdekes megemlíteni, hogy a feltételezéssel ellentétben nem a magyarországi rokonok támogatják palesztinai hozzátartozóikat, hanem megfordítva.*” Az árucserét illetően Scher a Palesztinában elérhető adatokra hivatkozva írta, hogy Magyarország az előző év március-szeptember közötti féléves időszakban fél millió font értékben importált árukat Palesztinába. „*A magyar kormány és a Jewish Agency között legutóbb létrejött transfer megállapodás igen kedvező hangulatot és nagy reményeket váltott ki a palesztinai magyar bevándorlók körében*” és

³⁵ Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

„mindkét ország komoly hasznát láthatja ennek a megállapodásnak.” Végül megjegyezte, hogy a gazdaságnak számos területe van, „melynek mindkét állam javát szolgáló lehetőségei még nincsenek kimerítve.”³⁶

A kezdeti sikerek fölött azonban hamar viharfelhők gyülekeztek, ahogy az Scher Tibor 1948. márciusi jelentéséből is kiderül.³⁷ Már az elején megállapítja, hogy „a nyugati demokráciák imperialista törekvései minden eszközt megragadnak, hogy Palesztinát állandó nyugtalanság és háborúskodás tűzfészkekévé tegyék.” Ebben „direkt” és „indirekt” támogatást nyújtott az „arab feudális és kapitalista osztály”, valamint a „zsidó nagypolgári osztály”. A „dolgozó rétegek” azonban egyik oldalon sem akartak háborút. Scher szerint a vérengzések oka „...a környező államokból nyugati pénzeket idehozott és megfizetett – legtöbbször európai náci és nyilas – katonatisztek vezetése alatt álló bandáknak a polgári lakosság ellen elkövetett terrortámadásai.”

A mindennapi életre azonban mindez eddig – a kulturális megbízott szerint – nem volt számottevően hatással. „Az iskolák, óvodák, színházak, mozik, sportintézmények az időnkénti (...) zavaró momentumok ellenére is, megszakítás nélkül folytatják működésüket. Ezáltal intézetünk működése, ha teljes kapacitását a városok közötti mozgási nehézségek miatt nem is tudja kifejteni, a meghatározott kereteken belül munkarendjének eleget tesz.”³⁸ Itt egyébként megemlítette Scher azt is, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium augusztus 8-án átiratban fordult a Külügyminisztériumhoz, hogy a londoni magyar követségen keresztül szerezzék be a brit külügytől a tényleges működéshez szükséges engedélyeket, illetve a „hasonló működésű intézetek kedvezményeinek megadását”. A britek lassúságának oka nemcsak a bürokrácia útvesztőivel volt magyarázható. Valószínűleg a tervezett 1948. májusi kivonulásuk és a fennálló bonyolult helyzet miatt nem akartak nagyobb támogatást adni az ügynek, mint a – korábban már említett – beleegyezésüket az intézet létrehozásához. Ezért is hatványozottan értékelendő, hogy „a zsidó kormány” nemcsak beleegyezett korábban az intézet létrehozásába, hanem hatékony támogatást is nyújtott (például a megfelelő hely kibérlése az intézet számára).

Ebben a jelentésben ismertette Scher az intézet eddigi működését és fő irányvonalait is: 1. Lektorátus szervezi a magyar nyelvi tanfolyamokat (kezdő és haladó), illetve irodalmi és történelmi tanfolyamokat a magyar

³⁶ Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

³⁷ 62192/6/1948. sz. jelentés. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

³⁸ Uo.

származásúaknak. 2. Tájékoztató és ismeretterjesztő előadások nemcsak magyar, hanem héber és angol nyelven is a szélesebb közönség elérése érdekében. 3. A magyar irodalom nagyjai közül Petőfi, Ady, József Attila, Babits és Karinthy számos művének fordítása kinyomtatásra kész. Az intézet szervezésében került sor a centenáriumi ünnepségre március 15-én. Az ünnepséget nemcsak a magyar ajkúak, hanem a magyarul nem beszélők és természetesen a hivatalos zsidó körök számára rendezték. Először egy magyar nyelvű megemlékezés volt, amelyet a jeruzsálemi magyar bevándoroltak egyesületének közreműködésével rendeztek a magyarok számára, majd az „*Intézet hallgatói és a hivatalos zsidó körök részvételével héber nyelven*” mutattak be egy műsort. Egy fogadásra is sor került a „*jeruzsálemi magyar társadalom kiemelkedő eredményeket elért tagjai*” számára. Végül este hétkor a jeruzsálemi rádió biztosított Scher részére negyedóra műsoridőt, amelyben héberül beszélhetett a magyar szabadságharcról. Ezzel kapcsolatban kiemelte Scher, hogy „*idegen állam megbízottja saját nemzetének szabadságünnepén még nem szerepelt a palesztinai rádióban.*”³⁹

A centenáriumi évhez kapcsolódóan a kulturális megbízott javasolja a Külügyminisztériumnak, hogy hívjon meg több kiemelkedő személyiséget a magyarországi rendezvényekre. Mint írta: „*ez a megbízás inkább eszmei, minthogy a minisztérium ezzel kapcsolatosan anyagi terheket nem tud magára vállalni*”, de gesztus értéke jelentős lenne, hiszen olyan személyekről van szó, akik kitűnően reprezentálják a palesztinai magyarokat és többen a magyar intézetet támogatják. Név szerint említette Fekete Mihályt (a Héber Egyetem rektorát), Farkas Lászlót (a Héber Egyetem kémia professzora), Dr. Pfeffermann Emanuelt (az egyetemi könyvtár folyóiratosztályának vezetője, a Magyar Bevándorlók Szövetségének elnöke), Dr. Neumann Emilt (a „*zsidó kormány*” pénzügyi osztályának helyettes vezetője, Palesztina egyik „*legjelesebb*” közigazdásza), Dr. Vince Lászlót (a tel-avivi zeneakadémia alapítója és igazgatója), Krausz Ilonát (zongoraművész, zenepedagógus), Pártos Ödönt (brácsaművész), Avigdor Hameirit és Patai Józsefet (költők és műfordítók), illetve Jitzak Ben-Zvit (a Zsidó Nemzeti Tanács elnöke, később Izrael 2. elnöke Weizmann után 1952 és 1963 között).⁴⁰

Scher az intézeti élet és a számos támogatás mellett azonban negatívumokról is beszámolt, amelyek utólag visszatekintve előrevetítették az intézet működésének végét: „*Sajnálattal kell megemlítenem, hogy a határszéli*

³⁹ 62192/6/1948. sz. jelentés. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁰ Uo.

csatározások számos magyar életet is követeltek, mert a magyarszármazású ifjúság Palesztina leghősibb lelkű katonái közé tartozik. Különösen fájdalmasan kell megemlékeznünk arról, hogy Intézetünk hallgatói közül is néhányan hősi halált haltak.”

III. A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET FELSZÁMOLÁSA

Az intézet végének előfutára Ortutay Gyula⁴¹ vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. március 24-i, 245.419/1948.X. sz. átirata Molnár Erik⁴² külügyminiszternek.⁴³ Ebben az intézet további működésével kapcsolatos megállapításait közölte Molnárral és kérte az ő véleményét is. Ortutay több indokot is felhozott az intézet megszüntetése mellett: „1. A fenti Intézet vezetőjének, dr. Scher Tibornak jelentéseiből az derül ki, hogy az intézet a jelenlegi palesztinai belpolitikai körülmények között komoly kultúr munkát nem tud végezni. A jelentések küll és belpolitikai eseményekkel, harcokkal, merényletekkel, a kivándorolt zsidóság általános helyzetével, vagyoni, közbiztonsági érdekeik védelmével, Magyarországról és a magyar viszonyokról alkotott elképzeléseivel stb. foglalkoznak. 2. Az ellátmányok és egyéb valutában utalandó fizetségek elé egyre nagyobb nehézség tornyosul.”

⁴¹ Ortutay Gyula (1910 – 1978) 1947. március 14-től 1950. február 25-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Tanulmányait a szegedi egyetemen végezte magyar-latin-görög szakon, ekkor került barátságba Radnóti Miklóssal. 1930-ban részt vett a falukutatással foglalkozó Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának alapításában. Az 1930-as évek végén kapcsolatba került baloldali értelmiségiekkel, de nagy hatást gyakorolt rá Bajcsy-Zsilinszky Endre eszmeisége is. 1942-ben részt vett a rövid idő alatt betiltott, antifasiszta Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájában. 1943-ban belépett a Kisgazdapártba. 1945-1947 között a Magyar Távirati Iroda elnöke. Ebben az időben pártján belül a Magyar Kommunista Párttal való szoros együttműködés híve. Miniszterségéhez köthető az egyházi iskolák államosítása és az MTA átszervezése. Később a Hazafias Népfrontban töltött be vezető pozíciókat, illetve haláláig az Elnöki Tanács tagja volt.

⁴² Molnár Erik (1894 – 1966) 1912-ben a fiumei olasz gimnáziumban érettségizett, majd jogi tanulmányokat folytatott Bécsben, Budapesten és Rómában. 1916-ban hadifogságba esett és négy évet töltött egy vlagyivosztoki táborban. Világnézetére ez az időszak döntő befolyással bírt. Hazatérte után befejezte tanulmányait és ügyvédi irodát nyitott Kecskeméten. 1928-ban belépett az illegális kommunista pártba. Az 1944. decemberben megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormányban népjóléti miniszter lett. 1956-ig folyamatosan különféle miniszteri és nagyköveti pozíciókat töltött be. A forradalom után azonban kikerült a pártvezetéstől és a Történettudományi Intézetet vezette. A Magyar Történelmi Társulat elnökének is megválasztották háromszor.

⁴³ A Külügyminisztérium Kulturális Osztálya 61631/6/1948. sz. alatt iktatta. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

Ezek alapján a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium szerint a jeruzsálemi intézet „*fenntartásának jogosultsága erősen vitatható*” volt. Azt azonban rögtön hangsúlyozta Ortutay, hogy a végleges megszüntetés külpolitikai és kulturális szempontból „*nem kívánatos*”, még pedig három okból kifolyólag: „*1. Az Intézet megszüntetése külpolitikai vonalon alátámaszthatná a Magyarországról terjesztett hazug híreket, melyeknek épen Palesztina egyik gyűjtő központja. Elzárkózással, más belpolitikai elképzelések iránti értetlenséggel vádolhatnák a magyar kormányzatot. 2. Palesztina kulturális szempontból fontos gyűjtő és kisugárzóhely a zsidóságnak világszerte eleven kapcsolatai következtében. 3. A jeruzsálemi Intézet olyan harvok, annyi ellenszenv legyőzése árán jött létre és (...) hirtelen merev magatartásból kétségkívül rossz következtetést vonhatnának le a palesztin kultúrszervek is. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az Intézetnek bútorral, hanglemezekkel, könyvekkel való felszerelése, valamint számos, az Intézet működésével kapcsolatos intézkedés (...) folyamatban van.*” Így a legészserűbb a miniszter szerint az lett volna, hogy „*a jeruzsálemi Egyetemi Magyar Intézet működését átmenetileg – a komoly kultúrmunka lehetőségének biztosításáig – szüneteltetném, módot keresvén oly megnyugtató biztosítékok megszerzésére, melyek révén az Intézet kedvezőbb körülmények között és kizárólag kulturális vonalon munkáját folytathatná.*”⁴⁴

Scher Tibort az intézet működésének felfüggesztéséről 1948. április 29-i rendeletében értesíti Ortutayt vallás- és közoktatásügyi miniszter helyett Alexits György államtitkár. A rendelet másolatát 246.994/1948.X. számú átiratként a külügyminiszternek is megküldik tudomásulvétel végett.⁴⁵ Ebben tömör megfogalmazással értesítik a kulturális megbízottat a következőkről: „*Intézeti Vezető Úrnak állomásbelyének elfoglalása óta hozzám küldött működési jelentéséből megállapítottam, hogy a jelenlegi palesztinai belpolitikai viszonyok között érdemleges kultúrmunkát országában nem tud folytatni. Ehhez járul még az a körülmény, hogy a pénzügyminiszter úr minden palesztinai rendeltetésű átutalást következetesen elutasít. Minthogy fentiek értelmében sem a szellemi, sem az anyagi feltételek nem biztosítják az Intézet további működésének lehetőségét, elhatároztam, hogy a vezetése alatt álló Intézet működését átmenetileg szüneteltetem.*”⁴⁶

Ellenben, ahogy a március 24-i Molnár Erik külügyminiszternek szóló átiratban is kiemelte a vallás- és közoktatásügyi miniszter, itt is hangsúlyozta Schernek: „*Nem szándékozik azonban véglegesen lemondani azokról a lehetőségekről,*

⁴⁴ A Külügyminisztérium Kulturális Osztálya 61631/6/1948. sz. alatt iktatta. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁵ A külügy 62429/6/1948. számon iktatta május 5-én. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁶ Uo.

melyeket – megfelelőbb politikai helyzetben – egy Palesztinában működő Magyar Intézet jelent kulturális szempontból. Éppen ezért felhívom Intézeti Vezető Urat, hogy az illetékes palesztinai kulturális szerveknél az előbb mondottak hangsúlyozásával járjon el az Intézet kulturális munkája későbbi folytatásának biztosítása érdekében.” Végül közölték Scherrel, hogy „*baladéktalanul térjen haza*”, mivel a palesztinai tartózkodása már „*nem indokolt*”. A függőben lévő ügyekkel kapcsolatban azonban elutazása előtt „*tiszta helyzet*” kialakítására szólították fel.⁴⁷

A rendelethez csatolva olvashatjuk a külügy válaszát május 14-i dátummal, de ezt sem a miniszter ellenjegyezte, hanem helyette az államtitkár – valószínűleg Berei Andor. Ebben értesíti Ortutayt, hogy „*dr. Scher Tibor, a Magyar Intézet vezetőjéhez intézett rendeletével kapcsolatban észrevételt nem teszek.*”⁴⁸ Vagyis a Külügyminisztérium egyetért az intézet működésének szüneteltetésével.

A szüneteltetés mellett szóló érvként értelmezhetjük a londoni magyar követség május 14-i 2701/1948 sz. jelentését is. Erős János követségi tanácsos, ideiglenes ügyvivő értesülései szerint a palesztinai magyar zsidók között „*... igen sokan vannak olyanok, akiknek a magyar kultúr-körben való megtartása kívánatos és általuk is örömmel fogadott. Közismert az is, hogy számosan családi és egyéb szálakkal fűződnek Magyarországhoz. Ugyanakkor tény az, hogy a jelenlegi forrongó helyzetben mely a mandátum megszűnése után nyilvánvalóan még jobban ki fog élesedni, a magyar kultúrintézet munkája elé valószínűleg leküzdhetetlen akadályok gördülnek. A V.K.M. azon álláspontja, tehát, hogy az intézet működését szüneteltetni fogja, itteni megítélés szerint is indokoltnak látszik.*”⁴⁹ Erős arra is felhívta a figyelmet, hogy a szüneteltetéssel vákuum keletkezhet, ezért „*javasolom, megfelelő időben az angol mandatorikus hatóságok helyébe lépő közegekkel a magyar hatóságok vegyék fel az érintkezést.*”

KONKLÚZIÓ

Izrael Állam 1948. május 14-i kikiáltásával szinte egyszerre tehát véget is ért a jeruzsálemi Magyar Intézet rövid története. Az intézet – ha továbbra is működhetett volna – hatalmas előnyt, de legalábbis egyfajta paritást biztosíthatott volna a térségbeli pozíciókat illetően olyan országokkal

⁴⁷ A külügy 62429/6/1948. számon iktatta május 5-én. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A londoni magyar követség jelentése a „Jeruzsálemi Egyetemi Magyar Intézet szüneteltetése” tárgyában. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

szemben, amelyek már a háború után közvetlenül aktivizálták magukat Palesztinában (pl. Csehszlovákia), illetve a nagyhatalmakkal, amelyeknek hagyományosan itt ütköztek az érdekszféráik (Nagy-Britannia, Franciaország, és természetesen az Egyesült Államok, Szovjetunió). Ehelyett kb. másfél évvel később mondhatni, ismét az elejéről kellett felépíteni – most már politikai, diplomáciai szinten – a kapcsolatokat. Illetve ami ennél is nehezebb feladat volt: az addigra megszilárdult kapcsolatrendszerek és a különböző országok hatékony propaganda tevékenységei közepette kellett a magyar diplomáciának és Magyarországnak szerteágazó, magas szintű kapcsolatrendszert és megfelelő képet – mai szóhasználattal élve: országimázst – kialakítania. Ez, ahogy az 1950 utáni iratokból is láthatjuk, a magyar Külügyminisztérium erejét és – önmagából fakadó és külső tényezők által determinált – mozgásterét meghaladta.

1950-ben a magyar diplomácia hangja a térségben már annyira sem hallatszódott, mint az intézet megalakulásakor. Ekkor már a magyar érdekek érvényesítéséhez nem egy átalakuló világrendben kellett megtalálni az utat, mint a jeruzsálemi Magyar Intézetnek, hanem a többé-kevésbé megszilárdult kétpólusú világrendszerben – amelyben Magyarország az egyik pólus mellett elkötelezett ország volt. Ez a korlátozott mozgáster igaz Izraelre is, amely szintén nem volt könnyű helyzetben. Deklaráltan sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió mellett nem kötelezte ugyan el magát az állam születését követő első évtizedben – bár az Egyesült Államokból áramló hatalmas tőkebefektetések miatt egyfajta orientálódásról mindenképpen beszélhetünk –, azonban a hidegháborús korszak egyik ütköző zónája lett. Ez a geopolitikai helyzet döntően befolyásolta a magyar-izraeli kapcsolatok alakulását, az „előszle” pedig már a jeruzsálemi Magyar Intézet lehetőségeit is megszabta. Ez is közrejátszhatott abban, hogy az intézet története ennyire kikopott a köztudatból, sőt – az idő rövideje miatt – talán bele sem ivódott.

Scher Tibor hazatérése után egyébként 1950-ig az ELTE Bölcsészettudományi Karán dékáni hivatalvezető lett. 1950-től 1952-ig az MTA könyvtárának igazgatója. Utána négy évig, 1956-ig a Pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatója, majd két évig az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa volt. 1958-tól 1975-ös haláláig az ELTE könyvtártudományi, majd ókori-keleti tanszékén docens. Cikkei

jelentek meg a Magyar Könyvszemlében, az Acta Orientalia-ban és a Könyvtáros című folyóiratokban.⁵⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARCANUM. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/scher-tibor-779C0/>. (Letöltve: 2021. február 24.)

JEWISH VIRTUAL LIBRARY. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/va-ad-leumi-national-council>. (Letöltve: 2021. február 2.)

JEWISH VIRTUAL LIBRARY. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-histadrut> (Letöltve: 2021. február 12.)

MNL OL. KÜM. ÁLT. XIX-J-1-K. 1. DOBOZ. 1/A

MNL OL. KÜM. ÁLT. XIX-J-1-K. 8. DOBOZ. 17/B

ROMSICS IGNÁC (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, Budapest, Osiris Kiadó

ROSTOVÁNYI ZSOLT (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*, Corvina Kiadó

⁵⁰ Scher Tiborról. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/scher-tibor-779C0/>. Érdekeség, hogy Scher Tibor első felesége 1940 és 1954 között a híres opera énekesnő és énektanár Sík Olga volt.

AUSZTRÁLIA MAGYAR (DIPLOMATA) SZEMMEL – DOMANICZKY ENDRE AUSZTRÁLIA-KÖNYVÉRŐL

Bucsi Anikó¹

2020 karácsonyán jelent meg Domaniczky Endre Ausztráliáról szóló könyvének második, befejező része,² amely az ausztrál városfejlődéssel, valamint a három legfontosabb település, Sydney, Melbourne és Canberra alapításával és egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Az első kötet a kontinens felfedezésére, a társadalom- és gazdaságföldrajzi háttérre, a helyi magyar közösség történetére és az ausztrál–magyar bilaterális kapcsolatok történetére koncentrált.³

Bár a két könyv alapvető célja egy interdiszciplináris módszerekkel elkészített országleírás megalkotása volt, a szerző – aki az elmúlt egy évtizedben három állomáshelyen is szolgált a térségben – mindvégig jogászként, ám a diplomata szemével vizsgálta a déli féltekén lezajlott, Magyarországon általában kevésbé ismert és emlegetett történelmi folyamatokat, amelyek során a távoli fegyenctelep a világ egyik legfejlettebb országává vált.

Az alábbiakban röviden néhány, a külügyi elemzőmunka szempontjából érdekes téma ismertetésére szorítokozom.

I. ŐSLAKOSOK ÉS HÓDÍTÓK

Bár az ausztrál kontinensen csak a XX. század elején, 1901-ben jött létre az egységes állam, a területen több mint hatvanezer évvel ezelőtt megjelent az ember. A különböző törzsekben, hordákban élő bennszülöttek több ezer (!) generáción át saját szabályaik szerint éltek, azonban 1788-ban,

¹ dr. Bucsi Anikó, Külgazdasági és Külügyminisztérium, foglalkozás jogász, EU szakjogász. E-mail címe: aniko.bucsi@gmail.com

² A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

³ A kötet bibliográfiai adatai: Domaniczky Endre (2020): *Ausztrál fővárosok: Sydney, Melbourne, Canberra*. Budapest, Pátria Páholly-Fakultás, Budapest. 296 o.).

³ A magyar nyelvű kötet bibliográfiai adatai: Domaniczky Endre (2018): *Ausztrália magyar szemmel*. Fakultás, Budapest, 560 o.). 2020-ban a könyv angol nyelvű változata is napvilágot látott: Domaniczky Endre (2020): *Australia through Hungarian eyes*. Fakultás, Budapest 556 o.)

az angol fegyencek megérkezésével az életük egy csapásra megváltozott. Előbb – ahogy az korábban Amerikában is történt – a betegségek tizedelték meg őket, majd az európai társadalmi elvárások és jogrend fosztotta meg őket birtokaiktól, életformájuktól, valamint jog- és cselekvőképességüktől. A közvélekedés szerint a „*letűnő ő[s[i]] emberfaj*”⁴ napjai meg voltak számlálva, azonban az európai államszervezet adminisztratív intézkedések sokaságával tette a hátralévő időt is elviselhetetlenné. Ezek közül talán a legembertelenebb a gyermekelvitel – egészen az 1970-es évek elejéig űzött – gyakorlata volt, amely az őslakos családok mellett a tradicionális közösségek túlélését is veszélyeztette.

Az őslakosok többféleképpen próbálták meg felvenni a harcot a náluk technológiában jóval fejlettebb hódítókkal szemben. A nyílt fegyveres ellenállástól kezdve a gerillaháborún keresztül az európai módra történő önszerveződésig sok mindent megpróbáltak.

Az őslakos polgárjogi mozgalom követeléseinek nagy része végül a XX. század végére megvalósult, és 2008-ban (több mint kétszáz évvel az európaiak partra szállása után) végül elhangzott a hivatalos bocsánatkérés is az ausztrál parlamentben (angol elnevezéssel úgynevezett *sorry speech*). Bár a legfontosabb cél a jogegyenlőség elérése volt, a küzdelem azonban még évtizedekig folytatódni fog – szövetségi és tagállami szinten egyaránt – a szociális és kulturális felzárkóztatás megvalósítása érdekében. A sebek mélyek és nehezen gyógyulnak, annak ellenére is, hogy az elmúlt három évtizedben, az úgynevezett Mabo-döntést (1992) követően Ausztrália hatalmas területei kerültek vissza az őslakosok tulajdonába. Egy ősi népcsoport és egy fiatal, európai hódítók által felépített százegynéhány éves állam – ez az ausztrál örökség lényege. Vajon lehet-e, és ha igen, milyen módon lehet ötvözni a kultúrákat és népeket?

Az Ausztrália-könyv első kötetében a polgárjogi mozgalom legfontosabb követeléseit és eredményeit kerülnek ismertetésre. A kötet végén pedig az ausztrál alkotmánytörténet legfontosabb dokumentumainak – a szerző által készített – magyar fordítása kapott egy helyet egy szöveggyűjteményben.⁵

⁴ GUBÁNYI, 1915. 85.o.

⁵ DOMANICZKY, 2018. 245–265o. és 495–514. o.

II. A BEVÁNDORLÁS SZABÁLYOZÁSÁNAK AUSZTRÁL MÓDJA

Az utóbbi időben szinte általánossá vált az ausztrál bevándorlási politikára, mint csodaszerre hivatkozni. Az Ausztrália-könyv szerzője – elkerülve az aktuálpolitikai hivatkozásokat és áthallásokat – a bevándorláspolitikai múltjáról, a szabályozás mozgatórugóiról beszél.

Az ausztrál gyarmatok, majd pedig a szövetségi állam a bevándorlás problémaköréhez kezdettől fogva (nemzet)gazdasági, (állam)biztonsági és szuverenitási kérdésként közelített. A bevándorlókat elsősorban a gazdaság igényei szerint és szűrve engedték be (vagy zárták ki még akkor is, ha szükség lett volna rájuk). Ez a végletes szigor már a XX. század elején Ausztráliában utazgató Gubányi Károlynak is feltűnt, aki az akkor még alig lakott Queensland államban vizitálva úgy látta, hogy *”[b]ár az ausztráliai kormányok általánosan kifejezett fő törekvése a népesség szaporítása és a bevándorlás megkönnyítése, mindamelllett korántsem látnak mindenkit feltétlenül szívesen, sőt az új jövevényeket, főleg azokat, akiket az állam segítségben részesít, rendkívül szigorúan megválogatják.”*⁶

Az állam biztonsága, mint alapelv, a bevándorlási politikába való beépítése egy gyér népeiséggel rendelkező, a déltengerek messzeségében fekvő államalakulathoz teljesen érhető szempontnak minősül. Az ausztrál történelmen egészen a XX. század második feléig jelen volt a különböző idegen hatalmaktól való félelem. Az egységes Ausztrália létrejöttéhez a térségbeli francia, orosz és japán ambíciók is hozzájárultak. A biztonságra törekvés azonban ma is megszabja az állam bevándorlási politikáját: mindenki jöhet egészen addig, amíg a közösségi szabályokat betartja.

Az állam biztonsága ezen a ponton kapcsolódik össze a szuverenitással, ugyanis az ausztrál felfogás szerint a szabályokat elsősorban az ausztrál hatóságok írják – még a nemzetközi egyezményeket, sztenderdeket is megelőzve. A csendes-óceáni szigeteken felállított bevándorlási központok ennek a gondolatnak a gyakorlati leképződései. Ausztrália – mint a múltban, úgy a jelenben is – saját maga számára tartja fenn a döntési jogot, hogy kit és milyen feltételekkel enged be a területére. Annak ellenére is így van ez, hogy az ország jelentős humanitárius befogadó,⁷ illetve kiterjedt, a csendes-óceáni térségre koncentrált gazdasági segélyprogramot működtet, tehát igen aktív szereplő a nemzetközi

⁶ GUBÁNYI, 1915. 116.o.

⁷ Ausztrália 1977 óta vesz részt az ENSZ humanitárius programjában, és az utóbbi időben az USA és Kanada mellett a három legtöbb menekültet befogadó ország egyike.

kapcsolatokban, amelyeket – egészen a közelmúltig – elsősorban a bevándorlási szabályozásból eredő jogviták terheltek meg.⁸

III. KISEBBSÉGVÉDELEM ÉS MULTIKULTURALIZMUS

Az ausztráliai brit gyarmatok már a XIX. század második felétől egyre több jelét adták annak, hogy egy alapvetően brit (angolszász) többségű állam létrehozásában gondolkodnak. Az 1901-ben a szövetségi állam hivatalos politikájává váló „Fehér Ausztrália”-konceptió ezt a gondolatot bontotta ki, és tette egészen az 1970-es évekig a kormányzati politika részévé.

A II. világháborús japán támadás tapasztalatai fényében azonban a kormányzat lassan belátta a fokozatos nyitás, és ennek mentén egy lazább bevándorlási politika megvalósításának szükségességét. Előbb a nem-brit európaiak beengedését hagyták jóvá az 1940-es évek második felében – így érkezett a dipik között a magyar bevándorlók első nagyobb hulláma is a kontinensre. Majd később az ázsiai országok felé is nyitottak, és a „Fehér Ausztrália” helyére lassan, lépésenként egy, az országnak való hasznosság alapján kategorizált bevándorlási rendszer lépett.

A modern, multikulturális Ausztrália a Föld szinte valamennyi népe számára nyitott és befogadó. Az asszimiláció azonban a sokszínűség ellenére is nagyon erős. Ennek egyik oka az ausztrál életstílusban (gyakori költözés, szétszórt betelepülés és -telepítés, nagy távolságok), másik része a fogyasztói társadalomban keresendő. A XX. század második felében a magyar lelkészek visszatérő panasa volt, hogy „*a pogánykodás a vagyonosodással együtt rohamosan*”⁹ nőtt a magyarok között. Ám az új ausztrálok¹⁰ nemcsak az anyanyelvi istentiszteleteket, de magukat az anyanyelvi közösségi rendezvényeket is egyre csökkenő létszámban látogatták. Az ausztrál jóléti társadalomba érkezők között ma is általános, hogy a beilleszkedés nehézségeit maguk mögött tudva az anyanyelv-használat visszaszorul a családi élet keretei közé, és az integráció legtöbbször már a második generációban teljessé válik.

⁸ Az újabb kihívásokra l. utolsó pont (Az ellentétek földjén).

⁹ Jezsuita Levéltár JTMRL I.5B.Personalia (Varga Zoltán), Varga Zoltán 1986.08.27-i levele Ádám Jánosnak. Idézi: DOMANICZKY, 2021.

¹⁰ Az új ausztrál kifejezést eredetileg az ausztrál kormányzat használta a II. világháborút követően érkezett nem brit eredetű bevándorlókra. Általánosságban azonban egészen az 1970-es évekig használták a bevándorlók megjelölésére.

Az új Ausztrália tehát sokszínű, de csupán a felszínen az, hiszen a kulturális sokszínűség mintázata legkésőbb egy emberöltő múltán megváltozik, a mélyben pedig még ma is erősek az angolszász hagyományok.

Domaniczky Endre könyve ennek az új Ausztráliának a strukturális alapját és társadalmi kereteit ismerteti, amelyek mentén a Dél Keresztje alatt egy elmaradott fegyenctelep viszonylag rövid időn belül a világ egyik legfejlettebb és leggazdagabb államává fejlődött.

IV. A NYUGATI MAGYARSÁG DÉLTENGERI BÁSTYÁJA

Ausztrália szigetország, ide az újkorban mindenki a tengeren keresztül érkezett. A bevándorlók között azonban itt is létezik sorrendiség, hiszen a Brit-szigetek lakói, úgy mint az angolok, a skótok és az írek még a fegyenctelep alapításakor jöttek. Más népek, például a zsidók vagy a görögök szintén az elsők között szálltak partra. Még a fegyenctelep időszakában érkeztek azonban közép-európaiak, így lengyelek és magyarok is. Amikor tehát az ausztráliai magyar közösségről beszélünk, fontos megemlíteni, hogy őseink már a kezdetektől fogva részt vettek az ország és annak előzményei, így a gyarmatok, sőt a fegyenctelep építésében. Ám a magyarok nemcsak fegyencként, de szabad emberként is korán megjelentek Sydneyben, majd Hobartban és Melbourne-ben.

Az 1848-as veteránokkal a politikai emigráció is partra szállt, és többen próbáltak szerencsét az akkoriban felfedezett aranymezőkön. Az 1867. évi kiegyezést követően egyre nagyobb számban jelentek meg a gazdasági bevándorlók és az utazók, így 1914-ben a több mint kétezer, Osztrák-Magyar Monarchiában született ausztrál között már nagyjából háromszáz magyar nemzetiségű is élt a kontinensen. A II. világháború kezdetére a magyar közösség kétezer főre növekedett, a II. világháború utáni évtizedekben pedig több hullámban mintegy ötvenezer magyar érkezett (főleg magyar, jugoszláv és román útlevelemmel). A magyarok az 1960-as évekre kiépítették saját közösségi és egyházi szervezetüket, létrehozták sajtójukat, könyvkiadóikat, hétvégi iskoláikat. A többgyermekes és többgenerációs családok révén az ausztráliai magyar diaszpóra létszáma jelenleg 80–120 ezer fő közé tehető.

Domaniczky Endre nemcsak a statisztikai adatokat veszi sorra, de – konzuli munkája során szerzett tapasztalatát is beépítve – azt is megmutatja, hogy az egyértelműnek tűnő számsorok mögött mikor milyen eltéréseket

találhatunk. Ám nem elégszik meg csak az adatokkal, ehelyett a nevekhez eseményeket és képeket is társít, mintegy folytatva Kunz Egon és Balázs Dénes félbemaradt történeteit. A két kötetet olvasva számos példa révén tudatosul az olvasóban, hogy a magyarok nemcsak régtől fogva vannak jelen ennek az országnak az életében, de jelentős eredményeket is felmutattak, és számos területen (a művészetektől a tudományos életen és a sporton át a politikáig) több köztiszteletben álló személyiséget adtak Ausztráliának. Az Ausztrália-könyv nyomán válik egyértelművé, hogy bár a két ország között hatalmas a távolság, a helyi magyar közösség létezése és eredményei révén ez mégis elenyésző, ugyanis a nagy déli kontinens – lélekben legalábbis – a szomszédunk, akivel számos közös témát találhatunk.

V. EGY HELYETT TÖBB FŐVÁROS

Ausztráliában kezdetben nem léteztek az európai fogalomban vett települések. Ezeket az újkori hódítóknak, az angoloknak kellett ki- és felépíteniük. Látható, hogy a településhálózat legjelentősebb pontjai – Canberra kivételével, de még Canberrának is van tengeri kikötője – mind kikötővárosok, mert a szárazföldi előrenyomulás jóval lassabban haladt a tengeri felfedezéseknél.

Az is szembetűnő, hogy a településhálózat szövete a kontinens belseje felé haladva vékonyodik, majd végül eltűnik. Ausztrália, az ősi vörös kontinens még kétszáz év múltán sem adta meg magát az európaiaknak.

Ugyanakkor a tengerparti városok közül a két legnagyobb, Sydney és Melbourne a kontinens délkeleti részén található. Ausztrália ugyanis „ornhez”: ebben a két városban, valamint a két városhoz szorosan kötődő Canberrában él a lakosság több mint 50 százaléka. Amiből következik, hogy e három város megismerése, egymáshoz való viszonyuk feltérképezése nélkül magát az országot sem láthatjuk, és nem is érthetjük meg. Magyarországról sokszor csak Sydneyre koncentrálnak, Melbourne pedig csak mint a világ legélhetőbb városainak egyike jelenik meg előttünk, holott száz évvel ezelőtt a kontinens legnagyobb városa és az államszövetség fővárosa ez utóbbi volt. És bár a XX. század nagy részében Sydney volt a térség legnagyobb városa, a közeljövőben Melbourne várhatóan ismét az élre tör.

A két város rivalizálása helyett azonban a hangsúlyt inkább a szinergiákra kellene helyezni. Melbourne Ausztrália kulturális, Sydney a pénzügyi, Canberra pedig – egyre inkább Sydney vonzáskörzetébe kerülve –

az adminisztratív és reprezentációs központja. Ez utóbbi egyáltalán nem degradáló jelző. Canberra a semmiből – a két, nála sokkal nagyobb és erősebb testvér mellett – egy évszázad alatt sikeresen belenőtt a kontinens fővárosának szerepkörébe, megtalálta saját stílusát és szerepkörét. Canberra az utolsó európai jellegű nagyváros a Pusztaság (angol elnevezéssel: *Outback*) szélén, ugyanakkor a város peremén érintetlen tanyavilág fogadja a látogatót, és a nemzetközi reptér mellett máig birkák legelnek.

Domaniczky Endre munkájának közel egyharmada az ausztrál városfejlődés jellegzetességeit ismerteti, különös tekintettel a három legfontosabb város: Sydney, Melbourne és Canberra viszonyaira. A munkát olvasva végül kiderül, hogyan alakították a jogászok tengerparti településsé a szárazföldi városként megépült Canberrát, illetve hogy például miért kell 99 évente megújítani a nagykövetségi földterületek bérletét az ausztrál fővárosban.

VI. AZ ELLENTÉTEK FÖLDJÉN

Ausztráliát már a XIX. században is az ellentétek földjeként jellemezték a magyar újságok. A megállapítás több okból is helytálló, akár a kontinens természeti változatosságára, a forró sivatagokra és a kiváló sípályákra gondolunk, akár arra, hogy egy országon belül két teljesen eltérő múlttal és szemléletmóddal rendelkező civilizáció él egymás mellett: a több tízezer éves múlttal bíró őslakos és a kétszáz éve érkezett európai. Láthattuk, hogy a köztük lévő kapcsolat milyen messziről és mennyire fájdalmasan indult, de vajon létezhet-e egy mindkét kultúrát megtermékenyítő közös jövő, vagy marad a tiszteletteljes, ám távolságtartó együttélés?

A kérdés és a lehetséges válaszok nekünk, az őshonos európai kisebbségek sorsát testközelből megélt magyaroknak különösen fontosak. Lehet, hogy az ausztrál bennszülöttek történetét és polgárjogi küzdelmeit nemcsak egzotikus kuriózumként kellene szemlélni a Kárpát-medencéből, hanem tanulni belőle?

Azonban az európai-Ausztrália sorsa és története sem kevésbé érdekes. Ausztrália – Magyarországhoz hasonlóan – komország, csak nem égtájak (kelet és nyugat), hanem kontinensek (Európa és Ázsia, újabban Észak-Amerika és Ázsia) között sodródik már generációk óta. Az alapkérdés mindvégig az: vajon a brit gyarmatok föderációja az angolszász örökség letéteményese vagy inkább Ázsia legdélebbi nyúlványa?

Ebből pedig két másik kérdés következik. Anglia déltengerek nyugalma felett őrködő tekintetét vajon Washington az angolszász testvériség jegyében felválthatja-e? Vajon a katonai elköteleződés (USA) erősebb-e a gazdasági szükségszerűségénél (Kína)? Továbbá milyen lehetőségek állnak egy nyersanyagban gazdag szigetország (regionális hatalom) előtt, ha a lélek és a test szükségleteit egyszerre kell kielégíteni? Ez utóbbi kérdéshez több közelmúltbeli esemény, nyilatkozat – mint a Brexit, az ausztrál köztársasági mozgalom, az expanzív kínai gazdaság- és biztonságpolitika, valamint az USA új csendes-óceáni politikájának formálódása – áttekintése alapján juthatunk el.

Domaniczky Endre könyve magyar nyelven és „magyar szemmel” kínál egy biztos alapot a fenti kérdések megfogalmazásához, illetve ahhoz, hogy e kérdésekre saját nemzeti érdekeinket elősegítő válaszokat adhassunk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DOMANICZKY Endre (2020): *Ausztrál fővárosok: Sydney, Melbourne, Canberra*. Pátria Páholy-Fakultás, Budapest.
- DOMANICZKY Endre (2018): *Ausztrália magyar szemmel*. Fakultás, Budapest
- DOMANICZKY Endre (2021): *Magyar misszionáriusok és templomépítők a Dél Keresztje alatt* in Kubassek János (szerk.): *Misszionáriusok hat világrészen, Érd*
- GUBÁNYI Károly (1915): *Ausztrália*. Lampel, Budapest

BESZÁMOLÓ A „KRIPTOESZKÖZÖK VILÁGA A JOG ÉS A GAZDASÁG SZEMSZÖGÉBŐL” CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁRÓL

Gáspár Zsolt¹ – Szívós Alexander² – Bujtár Zsolt³

A digitális világunk egyre újabb és újabb szegmensei nyílnak meg az érdeklődők számára. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Pénzügyi jogi és Gazdasági Jogi Tanszék oktatói, hallgatói és a téma iránt érdeklődő PhD hallgatók ezért azt gondolták, hogy a digitális eszközök közül a blokklánc alapon felépülő, immáron több mint 9 ezer különféle kriptoeszköz működéséből eredő jogi és gazdasági kihívásokra irányítják rá a figyelmet egy – 2021 március 19-én tartott – nemzetközi konferencia keretében. A rendezők célja az volt, hogy a gyakorlati szakemberek és az elmélet képviselői egyaránt elmondhassák véleményüket, megoszthassák kutatásaikat a blokklánc technológián alapuló kriptoeszközök rendkívül széles világáról. A kriptoeszközök ökoszisztémájának kiépülése már több éve folyamatban van, és már most is látható egy szinte paradigmászerű változás a kriptoeszközök decentralizált jellegéből eredően.

Ez egyrészt a kriptoeszközök diszruptív jellegét erősen meghatározza, másrészt jelentős kihívást jelen a jogalkotó és a jogalkalmazó (lásd SEC v.

¹ dr. Gáspár Zsolt, doktorandusz, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PTE-ÁJK Kriminológiai és Büntetésvégrehajtási Jogi Tanszék. E-mail címe: gaspar.zsolt@pte.hu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3889-9560>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10074177&view=simpleList>

² dr. Szívós Alexander Roland, doktorandusz, PTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, PTE-ÁJK Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék. E-mail címe: szivos.alexander@ajk.pte.hu

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10068277>

³ dr. Bujtár Zsolt PhD, adjunktus, PTE-ÁJK Pénzügyi Jogi és Gazdasági Jogi Tanszék. E-mail címe: bujtar.zsolt@ajk.pte.hu

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10052410>

Ripple Lab eset⁴) számára azzal, hogy egy új decentralizált tőkebevonási típust próbál az értékpapír és tőkepiaci jog rendszerébe beilleszteni. A kriptoeszközök a jog és a gazdaság számos területét is érintik, így különösen a büntetőjog, az adójog területét, hiszen a fiat pénzekhez hasonlóan a kriptoeszközök is a pénzmosás alkalmas eszközei lehetnek a megfelelő szabályozás és a pénzmosás elleni küzdelem gyakorlata nélkül. A néha csillagászatnak tűnő hozamok adóztatása pedig minden állam esetében fontos, nemcsak az igazságos adóztatás, hanem az állami adóbevételek növelése érdekében is.

A konferencia délelőtti programjában hét előadás hangzott el, melyek átfogták a kriptoeszközök jogi megítélésének problémáit, a blokklánc technológia gyakorlati kérdéseit, a kriptopénzek kibocsátásának gyakorlati szabályozási kihívásait és a stabilpénzek lehetőségeit, valamint a kriptoeszközök bűnüldözési kihívásait. A teljesség igénye nélkül érdemes kiemelni a kvantumszámítógépek nyújtotta biztonsági kihívásokra történő felkészülést és a blokklánc technológia nyújtotta új fizetési rendszerek széles körű lehetőségeit.

A délután folyamán három szekcióban folytatódott az aktív tudományos diskurzus. A kriptoeszközök szabályozása, a blokklánc technológia a jog tükrében és a digitális jegybankpénz köré tagozódtak az egyes előadások témái.

A digitális jegybankpénz bevezetésének lehetőségeit és szabályozási kihívásait vizsgáló szekcióban az előadók a történeti megközelítéstől a jogi meghatározáson át a monetáris politika alkalmazási lehetőségeivel foglalkoztak. A digitális jegybankpénz esetében a tekintetben konszenzus alakult ki a résztvevők között, hogy a digitális pénzek iránti egyre növekvő igény alakult ki a *fiintech* cégek gyors pénzmozgást biztosító fizetési rendszerek állami alternatívájaként.

A definíció esetében több előadó is a nemzetközileg elfogadott, a Nemzetközi Fizetések Bankja által meghatározott módon a jegybanki kötelezettségek digitális formájaként kezelte a digitális jegybankpénzt. A potenciális típusokat vizsgálva már eltérések alakultak ki a résztvevők között a reális alternatívák tekintetében.

Az elméleti oldalról a *token* és az *account* típusú centralizált, illetve decentralizált digitális jegybankpénzeket egyaránt tárgyalták az előadók. Azonban a többség a centralizált és ezen belül is a blokklánc alapú digitális

⁴ Forrás: <https://www.sec.gov/litigation/complaints/2020/comp-pr2020-338.pdf>

jegybankpénzben látja a jövőt. Azonban még e szűkítéssel is számos meghatározó alternatíva közül választhat az adott jegybank, hiszen akár az egyszintű bankrendszert is ismételten megvalósíthatja a közvetlen jegybanki számlavezetés rendszere az általános vagy másnéven *retail* digitális jegybankpénz esetében. Ebben az esetben azonban a közvetítő rendszerre, a hagyományos bankokra egyre kisebb szükség lenne, ami viszont megnehezítené esetükben a hitelezési tevékenység finanszírozását is. A közvetítőrendszer fenntartása azonban fontos tényező az alultőkésített vagy kevésbé a tőkepiacokról finanszírozást megvalósító országok, így egész Európa esetében. Ebből következik, hogy inkább a kétszintű bankrendszer fennmaradása és a közvetítők pénztárca szolgáltatókkal történő bővítése lehet a járható út a jegybanki digitális pénzek bevezetésekor. Ez utóbbi esetben is felmerül, hogy a jegybankok monetáris politikája miként változik a digitális pénz ezen formájának megjelenésével.

A monetáris politika rugalmassága növekedhet az új pénztípus bevezetésével, ugyanakkor számos új kihívást is meg kellene még oldani a jegybankoknak, különösen a digitális jegybankpénz mennyiségének ellenőrzését, illetve a dollarizációt, azaz a digitális jegybankpénz által a fiat pénz használatának gyors és jelentős háttérbe szorulását. A digitális jegybankpénzek bevezetése a pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést is jelentős növelheti, azonban annak digitális jellege miatt szükséges az offline használat – ha csak korlátozott mértékben is – lehetővé tétele.

A kínai, az egyesült államokbeli és az európai digitális jegybankpénz esetében jól látható, hogy a nemcsak a globális fizetési szolgáltatók elleni küzdelem, de az adott ország, régió gazdasági szükségletei is formálhatják az egyes digitális jegybankpénzek formáját. Az már jó látható, hogy a blokklánc technológia és az okos szerződések a sávos, illetve a felhasználótól függő kamatozás megvalósítását lehetővé teszik. Az előadók szintén egységesen felhívták a figyelmet a jól megalapozott jogi szabályozás szükségességére és a bevezetés megfelelő előkészítésére. Ez azért is fontos, hogy a jegybanki pénzek iránti bizalom továbbra is erős maradjon és a digitális és analóg pénzek párhuzamos létezése rövid- közép távon is, sikeres lehessen és erősítse a monetáris politikát ahelyett, hogy gyöngítene azt.

A blokklánc technológia újszerűsége és komplexitása számos lehetőséget teremt és a modern kor kihívásai közül is sok esetben ad releváns megoldási javaslatot. Ezen alkalmazások köre messze meghaladja a kriptoeszközök egyre növekvő, jelenleg is már több ezres tábort, élükön a Bitcoinnal. A technológia az egészségügyi nyilvántartások adatvédelmétől

kezdve az élelmiszerbiztonságon át a pénzügyi inkluzivitás biztosításáig számos helyen bizonyította létjogosultságát. E tekintetben az univerzum egyre tágul és új irányok jelennek meg szinte napról napra a horizonton. Így különösen érdekes a blokklánc technológia ökoszisztémájának és a még nem ismert lehetőségek keretszabályainak a jog által történő meghatározása. A blokklánc technológia a jog tükrében elnevezésű szekcióban a komplex és újszerű technológia által adott jogi kihívásokra fókuszáltak a konferencia előadói. Olyan témákban osztották meg kutatási eredményeiket, mint a blokklánc technológia közbeszerzési alkalmazási lehetőségei, a blokklánc alapú rendszerek alkalmazásának kérdései az egészségügyben vagy a közigazgatásban és végül, de nem utolsó sorban az innováció adóvonzatai.

A szekcióban kifejtésre került, hogy az államok az innovációban rejlő lehetőségek kihasználásával javítani tudják az átláthatóságot, valamint csökkenthetik a korrupciót. Ezek az előnyök a fejlődő országok számára kiemelten fontosak, mivel sokkal kiszolgáltatottabbak a csalásokkal vagy a korrupcióval szemben. A blokklánc technológia valószínűleg legérdekesebb felhasználási területei a tágabb közszférában találhatóak, ide sorolhatóak például az egyének tudományos bizonyítványainak rendszerezése, vagy különböző engedélyek kiadási hatékonyságának növelése. A közigazgatásban az egyik legnagyobb terület talán az akkreditáció fedi le, amelynek működését segíthetné a blokklánc alapú megoldások bevezetése.

Dr. Glavanits Judit, a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Európai Jogi Tanszékének tanszékvezető docense elmondta, hogy az állam – és láthatóan az Európai Unió is – elkötelezett egyes kormányzati feladatok blokklánc-alapra helyezésében, mint üzemeltető. Innen pedig már csak egy lépés a technológia közbeszerzések területére történő implementálása, amely elsősorban az okosszerződési rendszeren keresztül képzelhető el. Az ún. *smart contract* rendszer lehetővé tenné az állami beszerzések átláthatóbbá, visszakövethetővé tételét emellett, hogy jelentősen gyorsítaná a szerződéskötési folyamatot is.

A konferencián felmerült az adózás kérdése, amely a pénzügyekkel kapcsolatos innovációk megkerülhetetlen velejárója. A kripto eszközök mozaikszerű szabályozásából adódó veszélyek napról napra emelkednek, a folyamat alól az adózás sem kivétel. Tekintettel arra, hogy nincs egy nemzetközileg elfogadott, egységes definíció, illetve jogi meghatározás, általánosan alkalmazott adóztatási megoldásokkal sem találkozhatunk. Ahány ház, annyi szokás elven működik a jelenlegi rendszer. Dr. Szívós

Alexander a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Pénzügyi és Gazdasági Jogi Tanszékének doktorandusza előadásában a kriptovaluták „életciklusa” tekintetében olyan kiemelt szakaszokra tért ki, mikor adófizetési kötelezettség merülhet fel. Az adózási esetköröket pedig a hozzáadott-értékadó, a társaságok nyereségadója, valamint a személyi jövedelemadó tekintetében vizsgálta meg konkrétan. Konklúzióként leszögezte, hogy a szabályozatlanságból adódó kockázatok napról napra emelkednek, a központi költségvetés és a befektetők egyaránt veszteségeket szenvedhetnek el, ha a jelenlegi állapotok tartósak maradnak.

A kriptoeszközök jogi szabályozására létrehozott szekcióban a tudományos diskurzus érintette többek között a kriptoeszközök polgári jogi vonatkozásait, valamint az egyes – a kriptoeszközök szabályozásában élen járó – államok legislatív törekvéseit jogösszehasonlító szempontok alapján. A szekció legfőbb irányvonalát ugyanakkor ezen eszközök büntetőjogilag releváns vonatkozásai tették ki, ezen belül is a pénzmosás tekintetében felmerült aggályok képezték a vita tárgyát. A kriptoeszközök egyik legismertebb tulajdonsága, hogy meglehetősen nagy árfolyam-ingadozásokra képesek, ezen oknál fogva többen nem tartják alkalmasnak a pénzmosásra történő felhasználásukat. Dr. Gál István László, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszékének tanszékvezető professzora felhívta a figyelmet arra a jelenségre, miszerint a bűnelkövetők nagy része akár 30-40%-os veszteséget is hajlandó tolerálni, hiszen a veszteséggel számolva is előnyösebb helyzetbe kerül azáltal, hogy vagyoni eszközeit ténylegesen fel is tudja használni. Ezek alapján tehát bizonyosan állítható, hogy a kriptovaluták pénzmosásra történő felhasználása egy valós fenyegetés, mellyel a jogalkotónak számolnia kell. A klasszikus bűncselekményeknek a kriptovaluták világába történő átkerülése mellett kialakultak bizonyos újfajta bűncselekmények, melyek komplexitásuk miatt nem feleltethetőek meg egyetlen, a Btk.-ban megtalálható tényállásnak sem. Ilyen többek között az ún. *Cryptojacking*⁵, mely magába foglalja – többek között – az információs rendszerbe történő jogosulatlan belépéstől kezdve, az információs rendszer védelmi intézkedésének kijátszását, az abban történő károkozást, mindezt rendszeres haszonszerzésre törekvéssel, sokszor több sértett sérelmére. Ezen bűncselekmények a koronavírus

⁵ A *cryptojacking* lényegét tekintve egy rosszindulatú program telepítése az áldozat számítógépére, amelynek segítségével az elkövető kriptovaluták bányászatát végezteti a megfertőzött számítógéppel a saját kriptovaluta számlájára.

Beszámoló a „Kripto eszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből” című nemzetközi tudományos konferenciáról

világjárvány hatásaként még az eddigieknél is nagyobb gyakorisággal történnek meg, ami elkerülhetetlenné teszi a jogterület szabályozását.

Úgy érezzük, hogy a konferencia kétségkívül sikeresen zárult, célunk egy színvonalas fórum megteremtése volt a témában, amely a blokklánc-technológiát és a kripto eszközöket veszi górcső alá a jogtudomány és a gazdaságtudomány perspektíváiból – amely célt sikerült is megvalósítani. Igazán színvonalas előadások hangzottak el, amelyek a beszámoló írásakor megjelenés alatt álló konferenciakötetben lesznek megtalálhatóak és melyek reményeink szerint előre lendítik majd a kripto eszközök hazai jogi szabályozásának kérdését és általában a kripto eszközök szélesebb körökben történő elterjedését.

Ezúton szeretnénk megköszönni minden előadónak, szerzőnek, szerkesztőnek és szervezőnek a részvételt és a munkáját és reméljük, hogy a későbbiekben hasonlóképpen – és talán már személyesen – számíthatunk rá, hogy jelenlétükkel emelik a következő kripto eszközökkel foglalkozó rendezvényünk színvonalát!

A konferenciáról szóló tanulmánykötet „Kripto eszközök világa a jog és a gazdaság szemszögéből” címmel elérhető a Pécsi Tudományegyetem honlapjáról az [alábbi hivatkozáson](#).

ISMERTETŐ A NEMZETKÖZI JOGI BIZOTTSÁG 71. ÜLÉSÉRŐL

Regős Franciska¹

A Nemzetközi Jogi Bizottságot (angol elnevezéssel: *International Law Commission*, a továbbiakban: Bizottság) az ENSZ Közgyűlése hozta létre a 174 (II) számú határozatával 1948. november 21-én, a nemzetközi jog fokozatos fejlődésének és kodifikációjának támogatására.² A Bizottság a fennálló nézet szerint a nemzetközi ügynökségek, illetve nemzetközi szervezetek szervei közül a legfőbb, a nemzetközi jog fejlesztésével megbízott szerv.³ Az általános nemzetközi jog kodifikációjával, illetve fejlesztésével főként a Bizottságot bízzák meg.⁴

A Bizottság – összhangban az ENSZ Közgyűlés 73/265. sz. határozatával – 2019. április 29. és június 7., valamint július 8. és augusztus 9. között tartotta meg a 71. ülészakot Genfben.⁵ A COVID-19 pandémiás helyzetre tekintettel a soron következő ülést az ENSZ Közgyűlés a 2020. augusztus 12-i döntésével a 2021-es évre toltta el. A 75/135. sz. közgyűlési határozat értelmében a Bizottság ülésének új időpontját 2021. április 26. és június 4., valamint július 5. és augusztus 6. közötti időszakra tűzték ki.⁶ Erre való tekintettel, érdemes röviden áttekinteni, hogy a Bizottság legutóbbi ülése során milyen eredmények születtek, továbbá a munkaprogramjában lévő témákkal kapcsolatban milyen előrehaladás történt.

A Bizottság 71. ülésének napirendjén a következő témák szerepeltek: I) emberiség elleni bűncselekmények; II) a környezet védelme háborús konfliktusokkal kapcsolatban; III) az általános nemzetközi jog feltétlen

¹ Regős Franciska, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató. E-mail címe: regosfranciska@yahoo.com

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10067073>

² A Bizottságot az ENSZ az Alapokmányának 13. cikkének 1. (a) pontjával összhangban hozta létre abból a célból, hogy a nemzetközi jogot és kodifikálását progresszíven fejlessze *Commission*. Forrás: <https://legal.un.org/ilc/>

³ SUCHARITKUL, 1990. 34.o.

⁴ Uo. 35.o.

⁵ SEVENTY-FIRST SESSION, 2019.

⁶ SEVENTY-SECOND SESSION, 2021.

alkalmazását igénylő normák (*ius cogens*); IV) az állami tisztségviselők immunitása a külföldi büntető joghatóság alól; V) államutódlás az államfelelősséggel kapcsolatban; VI) általános jogelvek; VII) a tengerszint növekedése a nemzetközi joggal kapcsolatban. Ezek közül az első témát második olvasatban elfogadták, tehát a Bizottság által befejezett témák körét gazdagítja, míg a második és harmadik téma első olvasatára került sor.

A Bizottság az *emberiesség elleni bűntettek* témáját 2014-ben vette kodifikációs programjában.⁷ A téma különélőadó-jává⁸ Sean D. Murphyt nevezték ki, aki összesen négy jelentést tett. Utolsó jelentésében a kormányok és a nemzetközi szervezetek által a tervezet első olvasatára adott észrevételekkel és kommentekkel foglalkozott, továbbá javaslatokat tett. A Bizottság az ülésen második olvasatban a téma keretén belül elfogadta „az emberiesség elleni bűntettek büntetéséről és megelőzéséről szóló” tervezetet, amelyet egyúttal a Közgyűlés figyelmébe ajánlott, javasolva egy nemzetközi egyezmény létrehozását, vagy egy nemzetközi konferencia megrendezését a munkára alapozva.⁹ A tervezet egy preambulumot és 15 kommentárral ellátott cikket, valamint egy mellékletet tartalmaz. A tervezet a preambulumot követően definiálja az emberiesség elleni bűntett fogalmát, majd rendezi az általános kötelezettségeket. A cikkek között megtalálhatóak a megelőzésre, nemzeti jogra, nemzetközi együttműködésre vonatkozó rendelkezések is.

A tervezet örömteli fogadtatásban részesült, több állam is támogatta a tervezet egyezménybe foglalását.¹⁰ Ennek oka, hogy egy ilyen egyezmény egy igen fontos ürt tölthetne be a már létező jogi keretrendszerben, ezzel hozzájárulva az emberiesség elleni bűntettekkel szembeni harchoz.¹¹ Egy globális hatályú egyezmény fontos szereppel rendelkezhetne a jelenlegi nemzetközi jogban, különösen a nemzetközi humanitárius jogban, nemzetközi büntetőjogban és a nemzetközi emberi jogokban. Többen azonban felhívták a figyelmet arra, hogy egy ilyen egyezménynek kiegészítő jellegűnek kell lennie, ezzel elkerülve az ismétlődést. A delegációk közül sokan fontosnak tartották a nemzetek jogrendszerének diverzitásának

⁷ REPORT OF THE WORK OF THE SIXTY-SIXTH SESSION, 2014. 266.§

⁸ A különélőadó jelentéseiben kijelöli és fejleszti a témát és javaslatokat tesz.

⁹ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION: SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 42.§

¹⁰ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 26.o.

¹¹ Uo. 26.o.

figyelembevételét is, ideértve a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumának részes és nem részes feleit.¹² Mindazonáltal a tervezet az 1998-as Római Statútumot kiegészíthetné, tekintve, míg a Római Statútum annak részes államai és a Nemzetközi Büntetőbíróság közötti vertikális kapcsolattal foglalkozik, addig a tervezet az államok közötti horizontális kapcsolatára összpontosít.¹³ A tervezet jellemzője, hogy bár tükröz szokásjogi szabályokat, azonban nem célja pusztán azok rögzítése: a kommentár kiemeli, hogy az államok számára hatékony és elfogadható rendelkezések létrehozását célozza, amelyek egy esetleges jövőbeli nemzetközi egyezmény alapjául szolgálhat.¹⁴ Ez a nemzetközi jog progresszív fejlesztésének szem előtt tartására utal.

A *környezet védelme háborús konfliktus idején* címet viselő témát 2013-ban tűzte a Bizottság munkaprogramjába.¹⁵ A téma első különelőadjává Marie G. Jacobssont¹⁶ nevezték ki, aki három jelentést készített. A téma második, jelenlegi különelőadója 2017-óta Marja Lheto.¹⁷ A különelőadó legutóbbi jelentésében a környezet védelméhez fűződő kérdéseket tárgyalta a nem nemzetközi háborús konfliktusokkal kapcsolatban, valamint a környezeti károkért való felelősség problémáit. A Bizottság 71. ülésén első olvasatban 28 vázlatcikket elfogadott el. A témát a Bizottság három időbeli szakasz megkülönböztetésével közelítette meg: a háborús konfliktus előtti, alatti és utáni szakaszra bontva. A tervezet kiindulópontja, hogy a háborús konfliktusokkal kapcsolatban alkalmazandó jog túlterjed a hadijogon,¹⁸ így a nemzetközi humanitárius jog, az emberi jogok és a környezetvédelmi jog is relevanciával bír.¹⁹ A tervezet öt részre tagolódik. A bevezető meghatározza a tervezet tárgyát és célját, míg a második rész általános rendelkezéseket fogalmaz meg a környezet védelmével összefüggésben. A harmadik részben a fegyveres konfliktus során alkalmazandó szabályok foglalnak helyet, míg a

¹² REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 26.o.

¹³ STURMA, 2019.

¹⁴ DRAFT ARTICLES ON PREVENTION AND PUNISHMENT OF CRIMES AGAINST HUMANITY, WITH COMMENTARIES, 2019. 22-23.o.

¹⁵ Report of the International Law Commission, sixty-fifth session, 2013. 167.§

¹⁶ UNITED NATIONS, YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, 2013.

¹⁷ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, SIXTY-NINTH SESSION, 2017. 211.o.

¹⁸ KRON, 2014. 490.o.

¹⁹ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION: SIXTY-THIRD SESSION, 2013. 215.o.

negyedik rész a megszállás eseteivel összefüggésben foglalkozik a környezet védelemével. Végül, az utolsó részben a fegyveres konfliktus után alkalmazandó elvek szerepelnek.²⁰ A Bizottság a cikkeket megküldte a kormányoknak, valamint a nemzetközi szervezeteknek véleményezés céljából.

A Bizottság az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazását igénylő normák (*ius cogens*) témáját 2015-ben vette programjába.²¹ A téma munkaprogramba vételét igazolta, hogy bár a *ius cogens* létezése elismert, azonban pontos természete, következményei, illetve, annak kérdése, hogy egyáltalán milyen normák tartoznak ebbe a kategóriába, egyszerűen homály fedi.²² A téma különelőadója Dire Tladi neveztek ki, aki eddig négy jelentéssel gazdagította a Bizottság munkáját. Utolsó jelentésében a regionális *ius cogens* létezésének lehetőségét tárgyalta és egy lista létrehozását javasolta, amely szemlélteti a Bizottság által már elismert *ius cogens* normákat.

A Bizottság a témát illetően elfogadott első olvasatban 23 vázlatcikket, melléklettel és kommentárral együtt. A cikkek szorosan követik a már létező nemzetközi jogot, különösen az 1969-es Bécsi egyezményt a szerződések jogáról, az államok nemzetközileg jogellenes cselekményeikért való felelősséget és a fenntartáshoz fűződő gyakorlatot.

A tervezet következtetései megpróbálják definiálni a *ius cogens* jelentését és meghatározni annak jogi következményeit. A tervezet szerint *ius cogens*-nek minősül az olyan norma, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész ismer el, mint olyan normát, amelytől való eltérés nem megengedett, és amely csak egy másik, későbbi, ugyanolyan karakterrel rendelkező általános nemzetközi jogi norma módosíthat.²³ Természetét tekintve olyan norma, amely a nemzetközi közösség alapvető értékeit védi és tükrözi, és amelyek hierarchikusan magasabb rendűek más nemzetközi jogi szabálynál.²⁴ A melléklet tartalmaz egy nem kimerítő listát is azokról a normákról, melyeket a Bizottság *ius cogens*-nek ismer el, mint például a genocídium vagy a rabszolgaság tilalma.²⁵

²⁰ Report of the International Law Commission: seventy-first session, 2019, 215.o.

²¹ Report of the International Law Commission on the work of its sixty-seventh session, 2015. 284.§

²² STURMA, 2019.

²³ Peremptory norms of general international law (*ius cogens*) Text of the draft conclusions and draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading, 2019.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

Az alábbi témák kevésbé előrehaladott állapotban vannak, mint a fent bemutatott három téma. *Az állami tisztségviselők immunitása a külföldi büntető joghatóság aló című* téma 2007 óta szerepel a munkaprogramban.²⁶ A téma első különelőadója Roman Anatolevich Kolodkin volt, aki három jelentést készített. Jelentéseiben meghatározta azt a keretet, amelyen belül a téma vizsgálendő, továbbá vizsgált számos anyagi és eljárásjogi kérdést.²⁷ A tervezet cikkek az államok horizontális kapcsolatára épül, ami azt jelenti, hogy a cikkek csak más állam büntető joghatósága alóli immunitásra vonatkozik.²⁸ A nemzetközi büntetőbíróságok előtti immunitás a vizsgálódáson kívül esik. Roman Anatolevich Kolodkin utódja, Concepción Escobar Hernández különelőadó hetedik jelentését a Bizottság 71. ülésén tárgyalták. A különelőadó a téma eljárási oldalait vizsgálta. Három elemet azonosított, amelyek lényegesek: I) az időzítést; II) a különféle érintett cselekményeket; III) és az immunitás meghatározását. Olyan kérdéseket tárgyalt, mint a joghatóság és az immunitás kapcsolata vagy a fórumhoz és a tisztségviselőhöz kapcsolódó eljárási biztosítékok.²⁹ Jelentésében kilenc vázlatcikket javasolt.

Az államutódlás az államfelelősséggel kapcsolatban című téma 2017 májusában került a Bizottság munkaprogramjába.³⁰ A téma a Bizottság korábbi munkáját, az államok jogellenes cselekményeiért való felelősség végleges tervezetét egészítené ki.³¹ A legtöbb állam örömmel fogadta a téma napirendre vételét, azonban néhányan megkérdőjelezték tekintettel arra, hogy egy nagyon vitatott és megosztó témáról van szó. Ezt mutatja, hogy a Nemzetközi Jogi Intézet keretén belül is sor került a téma vizsgálatára, azonban annak eredménye néhány állam számára elfogadhatatlan volt.³² A téma központi kérdése, hogy vajon vannak-e olyan nemzetközi jogi szabályok, amelyek uralják az államok nemzetközileg jogellenes cselekményeiből felmerülő jogok és kötelezettségek átszállását. A téma

²⁶ YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, 2007. 376.§

²⁷ Concepción Escobar Hernández: Eighth report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction

²⁸ OFFICIAL RECORDS OF THE GENERAL ASSEMBLY, SIXTY-EIGHTH SESSION

²⁹ STURMA, 2019.

³⁰ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, 2017. 263.§

³¹ STURMA, 2019.

³² Leginkább Ausztria találta nehezen elfogadhatónak, erre tekintettel fejtette ki kétségeit a téma Bizottság általi programba vételéről. Ausztria mellett, Törökország sem látta időszerűnek a téma tárgyalását. Forrás: GENERAL ASSEMBLY OFFICIAL RECORDS. 80.§ és 22.§

különelőadója Pravel Sturma, aki eddig három jelentést készített, a témát érintő olyan általános kérdésekkel foglalkozott, mint az, hogy létezik-e egy általános elv, ami irányadó az utódlásra az államfelelősséggel kapcsolatban. Sem az államok gyakorlata, sem a doktrína nem ad egységes választ arra, hogy lehetséges-e, és ha igen milyen körülmények között lehet felelős az utódállam elődjének nemzetközileg jogellenes cselekményéért. Kiindulópontja, hogy bizonyos esetekben, lehetséges azonosítani a felelősség megosztását az államutódok között.³³ Legutóbbi jelentésében a nemzetközileg jogellenes cselekményt elszenvető jogelőd államot, valamint állampolgárokat érintő jóvátételhez fűződő problémákat vizsgálta.

Az *általános jogelvek* témája relatíve új a Bizottság munkaprogramjában. A témát 2018-ban vették fel, Marcelo Vázquez-Bermúdez különelőadó kinevezésével.³⁴ A Bizottság legutóbbi ülésén tárgyalta a különelőadó első jelentését, amelyben meghatározta a téma tárgyát valamint a főbb, vizsgálendő kérdéseket. A különelőadó kiindulópontját a Nemzetközi Bíróság Statútumára helyezte, amelynek 38. cikkének 1 (c) pontja a nemzetközi jog forrásai közé sorolja az általános jogelveket.³⁵ A cikk szerint a jogforrások közé tartoznak a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek. A cikk alapján a különelőadó három elem górcső alá vételét javasolta, nevezetesen az „általános jogelvek” fogalmát, az „elismerés” követelményét és a „civilizált nemzetek” definícióját.³⁶ A különelőadó a jövőbeli munkát a Nemzetközi Bíróság Statútumának előbbi cikkére, továbbá az államok gyakorlatára és a nemzetközi ítélkező fórumok joggyakorlatára kívánja alapozni.³⁷

A téma maga kiegészítené a Nemzetközi Bíróság Statútumának nemzetközi jog forrásairól szóló 38. cikkét.³⁸ A téma vizsgálatával a Bizottság iránymutatással tudna szolgálni az általános jogelvek funkciójáról, természetéről, és meghatározásuk módjáról és feltételeiről, valamint a nemzetközi jog más forrásaival való kapcsolatáról.

Utolsóként *a tengerszint növekedése a nemzetközi joggal kapcsolatban* címet viselő témáról esik néhány szó, tekintve, hogy ez a téma a legújabbak között foglal helyet. A Bizottság a témát munkaprogramjába emelve egyúttal

³³ STURMA, 2017. 30-31.§

³⁴ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, 2018. 363.§

³⁵ VÁZQUEZ-BERMÚDEZ, 2019. 5.o.

³⁶ Uo. 6.o.

³⁷ Uo. 5.o.

³⁸ Uo. 3.o.

felállított egy tanulócsoportot a téma vizsgálatára.³⁹ A csoport vizsgálja a multilaterális és bilaterális szerződéseket, a nemzeti szabályozást, ítélkezési gyakorlatot és minden más releváns tanulmányt, dokumentumot. A témaválasztás oka, hogy a tengerszint emelkedése az államok komoly érdeklődését váltotta ki, mivel sokszor életbevágó kérdéseket vet fel. A tengerszint növekedésével eljövő példátlan kihívásokra megoldást kívánnak találni, amire erős elkötelezettségre van szükség az együttműködés iránt. A tengerszint emelkedése humanitárius és gazdasági katasztrófákhoz, konfliktusokhoz vezethet.⁴⁰ Mi több, az óceánok egészsége és az emberek, akik függenek tőle, védelemre szorulnak. Ehhez szükség van a helyzet globális szintű kezelésére.

A Bizottság 71. ülésén több eredmény is elszámolható, ezek közül a leglényegesebbek az emberiség elleni bűntettek, a környezet védelme háborús konfliktus idején, és az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazását igénylő normák (*ius cogens*) témájához kapcsolódnak. Munkaprogramját további két téma felvételével gazdagította: a kalóztámadások és fegyveres rablások elrettentése és megelőzése a tengeren, valamint az egyének jóvátétele a nemzetközi emberi jogok súlyos megsértése és a humanitárius jog komoly megsértése miatt.⁴¹ A Bizottság tehát jól láthatóan dolgozik a nemzetközi jog kodifikációja és fejlesztése érdekében, amit jól mutat, hogy egyszerre több téma is az asztalán hever. Több állam is észrevételezte, hogy talán túl sok is.⁴² Javaslatként fogalmazták meg a munkatempón való lassítást annak érdekében, hogy az államok jobban fel tudják dolgozni az egyes eredményeket.⁴³

Zárásképpen érdemes röviden kitérni arra, hogy a soron következő ülésen a Bizottság mely témákat kívánja górcső alá venni: I) az állami tisztviselők immunitása a külföldi büntető joghatóság alól; II) a szerződések ideiglenes alkalmazása; III) az atmoszféra védelme; IV)

³⁹ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 265.§

⁴⁰ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 11.o.

⁴¹ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 290.§

⁴² REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 59.§

⁴³ REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION, 2019. 59.§

államutódlás az államfelelősséggel kapcsolatban; V) általános jogelvek; valamint VI) a tengerszint növekedése a nemzetközi joggal kapcsolatban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CONCEPCIÓN ESCOBAR HERNÁNDEZ: Eighth report on immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction
- DRAFT ARTICLES ON PREVENTION AND PUNISHMENT OF CRIMES AGAINST HUMANITY, WITH COMMENTARIES (2019). Elérhető: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/7_7_2019.pdf (Letöltve: 2021. 04. 05.)
- GENERAL ASSEMBLY OFFICIAL RECORDS, Sixth Committee Summary record of the 21st meeting A/C.6/71/SR.21
- KRON, Amanda (2014) Environmental in Relation to Armed Conflicts, Environmental Policy and Law, Vol. 44. No 6.
- MARCELO VÁZQUEZ-BERMÚDEZ, MARCELO (2019) First report on general principles of law
- OFFICIAL RECORDS OF THE GENERAL ASSEMBLY, Sixty-eighth Session, Supplement No. 10 A/68/10
- PEREMPTORY NORMS OF GENERAL INTERNATIONAL LAW (JUS COGENS), Text of the draft conclusions and draft annex provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading, A/CN.4/L.936
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION: SIXTY-THIRD SESSION (2013)
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, SIXTY-FIFTH SESSION, (2013). Elérhető: <https://legal.un.org/ilc/reports/2013/> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- REPORT OF THE WORK OF THE SIXTY-SIXTH SESSION (2014), A/69/10. Elérhető: <https://legal.un.org/ilc/reports/2014/> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SIXTY-SEVENTH SESSION (2015) A/70/10. Elérhető: <https://legal.un.org/ilc/sessions/67/> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION, SIXTY-NINTH SESSION (2017). Elérhető: <https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/reports/2017/english/chp10.pdf&lang=EFSRAC> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION: SIXTY-NINTH SESSION (2017), A/72/10

- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION (2019), A/74/10.
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION ON THE WORK OF ITS SEVENTY-FIRST SESSION (2019) A/CN.4/734
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION: SEVENTY-FIRST SESSION (2019)
- REPORT OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION (SEVENTIETH SESSION 2018) (2018). A/73/10
- SEVENTY-FIRST SESSION (2019), Interational Law Commission. Elérhető: <https://legal.un.org/ilc/sessions/71/> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- SEVENTY-SECOND SESSION (2021), Interational Law Commission. Elérhető: <https://legal.un.org/ilc/sessions/72/> (Letöltve: 2021. 04.07.)
- SUCHARITKUL, Sompong (1990): *The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law*, Leiden Journal of International Law, Special Issue 13
- STURMA, PAVEL (2017): *First report on succession of States in respect of State responsibility*
- STURMA, Pavel (2019): *Chair of the International Law Commission, Report on the 71st session of the International Law Commission*, 56th meeting of the Committee of Legal Advisers on Public International Law, (CAHDI) 26-27 September 2019, Strasbourg
- UNITED NATIONS, YEARBOOK OF THE INTERANTIONAL LAW COMMISSION, (2013) Vol. I. Elérhető: https://legal.un.org/docs/?path=../ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2013_v1.pdf&lang=EF5 (Letöltve: 2021. 04.07.)
- YEARBOOK OF THE INTERNATIONAL LAW COMMISSION (2007). Volume II Part Two

RECENZÍÓ RORY MEDCALF *CONTEST FOR THE INDO-PACIFIC: WHY CHINA WON'T MAP THE FUTURE* CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

Stempler Ádám¹

Rory Medcalf *Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future* című könyve 2020-ban jelent meg.² A mű szerzője napjaink egyik legnevesebb ausztrál biztonság- és külpolitikai elemzője, a Lowy Intézet munkatársa, valamint az Ausztrál Nemzeti Egyetem (rövidítve: ANU) Nemzetbiztonsági Kollégiumának vezetője. Mindemellett olyan neves folyóiratok szerkesztőbizottságának tagja, mint az *Asia Policy* vagy az *Australian Journal of International Affairs*.³ Akadémiai és újságírói tevékenysége mellett többéves diplomáciai tapasztalattal is rendelkezik. Megbízatai során az Indo-Csendes-óceán különböző térségeiben, többek között Indiában, Japánban és Bougainville tartományban is teljesített szolgálatot. Rory Medcalf tekinthető az Indo-Csendes-óceán egyik legelismertebb szakértőjének. Meghatározó szerepe volt abban, hogy Ausztrália volt az első nemzet, mely hivatalosan is Indo-Csendes-óceánként hivatkozott a térségre a 2013-ban nyilvánosságra hozott védelmi fehér könyvben. A koncepció népszerűsítéséhez publikációs tevékenysége révén is hozzájárult, számos írása⁴ jelent meg a témában, melyekre a szóban forgó mű is alapoz. Rory Medcalf a könyv bevezetésében kifejti, hogy a mű megírásával két célja volt. Egyrészt annak bemutatása, hogy a térség államai miként léphetnek fel az egyre asszertívabb hatalmi ambíciókat megfogalmazó Kínával szemben.

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének doktorandusza, kutatási területe tengeri Délkelet-Ázsia függetlenségi mozgalmainak a története. E-mail címe: adam940228@gmail.com

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10078614&view=dataSheet>

² A könyv teljes címe: Medcalf, Rory (2020): *Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future*, La Trobe University Press, 2020. (magyar fordításban: *Vetélkedés az Indo-Csendes-óceánért: Miért nem Kína fogja alakítani a jövőt?*)

³ Australian National University

⁴ MEDCALF, 2012., MEDCALF, 2013., MEDCALF, 2015., MEDCALF, 2019.

Másrészről pedig az Indo-Csendes-óceán múltjának, jelenének és jövőjének ismertetése, amelynek megfelelően a mű kilenc fejezete is erre a három – Múlt, Jelen, Jövő – részre tagolódik.

Az első, Múlt részhez tartozó három fejezet azt hivatott szemléltetni, hogy habár a szóban forgó koncepció csak az utóbbi években vált szélesebb körben is ismertté és egyre elfogadottabbá a köztudatban, az Indo-Csendes-óceán, mint egy integrált stratégiai régió, mégsem tekinthető új jelenségnek. Jóllehet az elnevezés csak a XIX. század közepén jelent meg, az 1400-as évek és a XX. század közötti térképek többsége általában egyben ábrázolta a két óceánt, Indiát, Délkelet-Ázsiát és Kínát. A tengeri kereskedelem és a migrációs folyamatok mellett számos más tényezőt meg lehet említeni, ami hozzájárult az indo-csendes-óceáni jelleg kialakulásához. Rory Medcalf ezen tényezők közül kiemeli a buddhista, hindu és iszlám vallások; az arab, perzsa, indiai, kínai, maláj és európai civilizációs hatások; az európai gyarmatosítás; végül pedig a gyarmatosítással szemben fellépő pán-ázsiai mozgalmak meghatározó szerepét.⁵

Ami az európai gyarmatosítás következményeit illeti, a térség országai számára lehetőség nyílt arra, hogy bekapcsolódjanak a globális vérkeringésbe, a birodalmak kora azonban fokozatosan véget vetett a hagyományos ázsiai kereskedelmi rendszernek, ami évszázadokon keresztül meghatározta a térség arculatát. A későbbiekben olyan geopolitikai gondolkodók, mint Alfred Thayer Mahan, Halford Mackinder vagy Karl Haushofer is egyfajta integrált egységként látták Ázsiát és a két óceánt. Továbbá a II. világháború során a szövetséges hatalmak is felismerték Japán ellen irányuló offenzívájuk indo-csendes-óceáni jellegét.⁶ Mindazonáltal Ázsia „mentális térképét” egyre inkább a nyugati nagyhatalmak érdekei alakították. Az elnevezés brit stratégiai dokumentumokban egészen az 1960-as évekig fellelhető, a bipoláris rendszer kialakulása azonban alapjaiban változtatta meg a régióval kapcsolatos gondolkodásmódot. A szerző meglátása szerint az ázsiai-csendes-óceáni megközelítés előtérbe kerülése, illetve a térség felosztása Ausztráliára és Óceániára, valamint Kelet-, Dél-, és Délkelet-Ázsiára nem más, mint a hidegháborús – elsősorban amerikai – stratégiai gondolkodás eredménye. A XX. század második felében meghatározó szemléletmód csúcspontjának az Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (rövidítve: APEC) 1989-es létrehozása

⁵ MEDCALF, 2020. 21.o.

⁶ MEDCALF, 2020. 66.o.

tekinthető.⁷ Mindazonáltal a koncepció létjogosultsága a 2000-es évek elejére fokozatosan veszített megalapozottságából, ugyanis egyre kevésbé tükrözte bizonyos ázsiai nemzetek felemelkedése által kialakuló hatalmi viszonyokat.

Az 1947-es indiai ázsiai kapcsolatok konferenciája, valamint az 1955-ös bandungi konferencia jelentős mérföldkönek tekinthető az ázsiai regionalizmus szempontjából, ugyanis a történelem során első alkalommal lehetünk szemtanúi a kontinens egységes fellépésének egy közös cél érdekében.⁸ A következő évtizedeket azonban a kínai és indiai elszigetelődés következtében elsősorban az Amerikai Egyesült Államok stratégiai fölénye, valamint Kelet-Ázsia gazdasági fejlettsége határozta meg. A változást az 1990-es évek meghatározó fejleményei hozták, melyek eredményeként túl szűkké vált az ázsiai-csendes-óceáni koncepció. India keleti nyitása, valamint a növekvő energiaszükséglet következményeként fokozódó összeköttetés Kelet-Ázsia és az Indiai-óceán között is megalapozták az indo-csendes-óceáni szemléletmód felemelkedését. Már a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (rövidítve: ASEAN) Regionális Fórum létrejötte is a szóban forgó fordulat irányába mutatott, Rory Medcalf azonban az *East Asia Summit* (rövidítve: EAS) 2005-ös létrehozását tekinti a koncepció megkoronázásának, hiszen India, Ausztrália, illetve Új-Zéland bevonása Indo-csendes-óceáni jelleget kölcsönzött a szervezetnek.⁹ A koncepció azonban Kína hatalmi ambícióinak, valamint a térség országait jellemző ellenállásnak köszönhetően vált realitássá. Az Indo-Csendes-óceán egyszerre tekinthető geopolitikai jellemzésnek, valamint egy fokozódó stratégiai vetélkedés színterének.

Rory Medcalf párhuzamot von a Brit és az Orosz Birodalom között játszódó XIX. századi „nagy játszma”, illetve az Indo-Csendes-óceán térségében napjainkban zajló hatalmi versengések között.¹⁰ Jelentős eltérés azonban, hogy napjainkban a versengés elsősorban a különböző tengeri útvonalak feletti fennhatóság kiterjesztéséért zajlik, nem pedig a hegyvidéki területekért. Továbbá a játszma résztvevőinek száma és összetettsége révén is különbséget lehet tenni a két stratégiai vetélkedés között. A szerző összetett játszma alatt azt érti, hogy a katonai erő, a gazdaság, a kereskedelem, a befektetések, az infrastruktúra, valamint a technológia

⁷ MEDCALF, 2020. 81.o.

⁸ MEDCALF, 2020. 68.o.

⁹ MEDCALF, 2020. 90.o.

¹⁰ MEDCALF, 2020. 122.o.

tényezőit, illetve ezen tényezők egymásra gyakorolt hatását egyaránt figyelembe kell venni. Emellett kiemeli, hogy a hagyományos diplomácia és hírszerzés mellett a propaganda és a politikai beavatkozás is a résztvevő felek eszközévé vált.¹¹ A XXI. századi nagy játszmaiban érdekelt szereplők közül a mű hat országot vizsgál részletekbe menően: Kína, India, Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Indonézia és Japán.

A mű második, Jelen elnevezésű rész négy fejezete a fent említett nemzetek regionális szerepét elemzi, külön figyelmet fordítva az egyes országok közötti interakcióra, valamint arra a kérdésre, hogy miként kerülhető el az egyre valószínűbbnek tűnő konfrontáció. Rory Medcalf felhívja a figyelmet arra az ironikus helyzetre, hogy az Indo-csendes-óceáni térség közép- és nagyhatalmai közül Kína ellenzi leginkább a koncepció terminológiáját, jóllehet a Hszi Csin-ping által meghirdetett egy Övezet egy Út Kezdeményezés (2015-től Övezet és Út Kezdeményezés) jelentős mértékben hozzájárult a két-óceán-központú rendszer térhódításához.¹² Érdekeit és külpolitikáját tekintve a szerző Kínát egy indo-csendes-óceáni hatalomnak tekinti, mely a kezdeti tendenciák ellenére egyre jelentősebb befolyás megszerzésére törekszik a térségben. Külföldi elemzők körében sokáig az a nézet volt mérvadó, hogy Kína elsőszámú védelmi és külpolitikai prioritása egy stabil nemzetközi környezet biztosítása, ami lehetővé teszi a gazdasági növekedést. Hosszú időn keresztül a kínai narratíva részét képezte, hogy az állam hadserege még sohasem szállt meg másik országot. A szerző meglátása szerint napjainkban már nem fenntartható az az állítás, hogy a Kínai Kommunista Párt ne törekedne befolyása országhatáron túli kiterjesztésére.¹³ A mű hangsúlyozza, hogy az Indo-csendes-óceáni hatalmak közül egyedülként a rendszer fennállása szorosan kötődik az ország külpolitikai sikereihez. A külpolitikai sikerekre alapozott legitimáció azonban azt a veszélyt hordozza magában, hogy az esetleges tengertúli problémák gyülekezésével egy jelentősebb félrelépés esélyei is szignifikánsan nőnek.

Elméletben India és Kína céljai azonosak: egy stabil régió a gazdasági növekedés érdekében, energiabiztonság és a természeti erőforrásokhoz való zavartalan hozzáférés. A bizalom az utóbbi években azonban jelentősen csökkent, elég a közelmúlt határkonfliktusaira gondolni. Indiának azonban mindenképp előnye, hogy egy demokratikus berendezkedésű ország révén a rendszer fennállása nem kötődik a hatalomkiterjesztés eredményességéhez.

¹¹ MEDCALF, 2020. 225.o.

¹² MEDCALF, 2020. 14.o.

¹³ MEDCALF, 2020. 132.o.

Mindazonáltal, India fokozatosan felhagyni látszik a kontinensre fókuszáló, valamint a „stratégiai autonómiát” hirdető külpolitikájával. Narendra Modi kormánya egyre több biztonsági kérdésben mutat hajlandóságot az együttműködésre. Rory Medcalf meglátása szerint az ország békére törekszik, aminek biztosítása érdekében egy potenciális konfliktustól sem riadna vissza. A heterogén nemzet számára – a szerző véleménye alapján – az erősödő hindu nacionalizmus jelentheti a legnagyobb veszélyt.¹⁴

Az Amerikai Egyesült Államok esetében érdemes megemlíteni, hogy az Indo-csendes-óceáni koncepció eredetileg az Obama-adminisztrációhoz köthető. A gazdasági megközelítéssel szemben azonban a Trump-elnökség sokkal inkább egyfajta stratégiai övezetként tekintett a térségre, ahol szembeszállhat Kínával. Amerika továbbra is a régió legjelentősebb befektetője, tehát ázsiai érdekeiből kifolyólag gazdasági és politikai tekintetben is ellensúlyoznia kell Kínát. Ugyanakkor gazdasági együttműködésre is törekednie kell a kelet-ázsiai nemzettel, mint a globális rendben érdekelt féllel. Az amerikai vezetés azért sem mondhat le az Indo-csendes-óceáni térségről, mert gazdasági érdekei mellett a regionális szövetségesei fontos szerepet töltenek be az ország stratégiai pozíciójában. Ráadásul Amerika szerencsésebb helyzetben is van, mint Kína vagy India, mely országoknak meg kell küzdeniük a kontinentális elszigeteltséggel. Az Egyesült Államoknak továbbá nincsenek megoldatlan regionális konfliktusai, egy befejezetlen nemzetépítési folyamattal sem kell szembenéznie, valamint energiaszükségletei biztosítása szempontjából az Indo-Csendes-óceán tengeri útvonalaitól sem függ olyan mértékben, mint a két ázsiai nemzet.¹⁵

A szerző meglátása szerint Kína mellett Japán tekinthető az Indo-csendes-óceáni térség legaktívabb hatalmának. Japán esetében azonban elmondható, hogy alapvető érdekei a Meidzsi-restauráció óta nem változtak. A nyersanyagokban szegény szigetország számára a szabályalapú nemzetközi rendszer fenntartása, valamint az energiaszükséglet szempontjából létfontosságú tengeri útvonalak szabad hajózhatóságának biztosítása a legfőbb cél. A szerző szerint a szóban forgó nemzet számára Kína kelet-ázsiai hatalmi ambíciói, illetve az utánpótlási útvonalaktól való függéséből fakadó sebezhetősége jelentik a legnagyobb veszélyt¹⁶. Napjainkban Japán már nem törekszik a regionális dominancia

¹⁴ MEDCALF, 2020. 142-144.o.

¹⁵ MEDCALF, 2020. 151.o.

¹⁶ MEDCALF, 2020. 153.o.

megszerzésére, valamint már az Amerikai Egyesült Államokra sem támaszkodik olyan mértékben, mint a XX. század második felében. Az említett problémák leküzdésére sokkal inkább egy multilaterális megközelítést szorgalmaz. Ebben az európai és délkelet-ázsiai országok mellett Ausztrália az egyik legjelentősebb partnere. Annak ellenére, hogy természeti erőforrások tekintetében előnyösebb helyzetben van, mint Japán, földrajzi elhelyezkedése, valamint az országba irányuló jelentős mértékű import biztosításának szükségességéből fakadóan hasonló problémái és érdekei vannak, mint a kelet-ázsiai országnak.¹⁷ Japánnal és Ausztráliával ellentétben Indonézia nem fogalmazott meg egy egyértelmű külpolitikai irányvonalat a térséggel kapcsolatban. Legfőbb célja a második világháború vége óta folytatott „aktív és független” külpolitika fenntartása.¹⁸ Ennek megvalósítása érdekében hagyományosan multilaterális kooperációt szorgalmaz, mely most sem volt másként. 2019 júniusában az ASEAN elfogadta az indonéz Indo-csendes-óceáni javaslatot, mely regionális legitimitációt kölcsönzött a szigetország kezdeményezésének. Az ASEAN ezzel a lépéssel elismerte az új geopolitikai realitást, az inkluzivitást szorgalmazó záródokumentum szövegezésével pedig biztosította, hogy Kínát se idegenítse el.

Az Indo-Csendes-óceán sokoldalú és összetett regionális dinamikáját meghatározó hatalmak számából is kitűnik, hogy egy multipoláris térségről beszélhetünk. Ennek fényében meglehetősen csekély az esély arra, hogy kizárólag egy vagy két hatalom határozná meg a koncepció jövőjét. A régióban számos lehetséges hatalmi központ található. Ezen hatalmi központok összefogása megfelelő ellensúlyként tudna szolgálni egy túlságosan is nagyratörő hatalommal szemben.¹⁹ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az egyes nemzetek ne törekednének hatalmuk kiterjesztésére. Ezt az egyre jelentősebb mértékben kiéleződő konnektivitási vetélkedés is jól mutatja. Kínai stratégiai gondolkodók hosszú időn keresztül úgy tekintettek a Csendes-óceán nyugati térségére, mint az amerikaiak fennhatósága alá tartozó „szigetláncokra”, amik meglehetősen korlátozzák a kínai haditengerészet mozgásszabadságát. Az Indo-csendes-óceáni koncepció kiteljesedése által azonban kiszélesedett a versenypálya, amelyen minden érdekelt fél igyekszik stratégiai fontosságú bázisok kialakítására, melyek biztosítják a két óceán közötti összeköttetést. Szintén előtérbe kerül

¹⁷ MEDCALF, 2020. 156.o.

¹⁸ MEDCALF, 2020. 162.o.

¹⁹ MEDCALF, 2020. 123.o.

kikötők, utak, vasutak, illetve különféle infrastruktúrahálózatok kiépítése, melyek biztosítják Ázsia kapcsolatát Afrikával, Európával, illetve a Csendes-óceán térségével.

Az említett konnektivitási vetélkedés összetettségét bonyolítja, hogy a térségben található számos atomhatalom²⁰, illetve a legnagyobb védelmi költségvetéssel rendelkező nemzetek²¹ jelentős része is.²² A katonai eszközök alkalmazása helyett azonban egyre inkább meghatározóvá válik különféle gazdasági módszerek előnyben részesítése. A szerző úgy ítéli meg, hogy az utóbbi időben ismét nagyobb népszerűségnek örvendő geoökonómiai megközelítés alkalmasnak bizonyulhat a szóban forgó változás elemzésére.²³ A XXI. században egyre meghatározóbbá válik a különböző kikötők, hajózási társaságok, illetve nemzetközi ellátási láncok feletti kontroll kiterjesztése. Az ekképpen szerzett befolyást az egyes nemzetek aztán – a pusztán gazdasági előnyök biztosítása mellett – különböző stratégiai célokra is fel tudják használni, mint például hírszerzésre, gazdasági szabotázsra vagy egyszerűen a konkurencia kiszorítására. Ami mindenképpen újdonságnak tekinthető a XIX. századi nagy játszamához képest, az a civil társadalom részvétele a nagyhatalmak egymásközi vetélkedésében. Amellett, hogy az elsöre ártalmatlannak tűnő civil kutatások eredményeinek döntő hatása lehet nemzetbiztonsági szempontból, az egyes szereplők azt is felismerték, hogy a lakosság véleményét is fegyverként lehet használni.²⁴ A *soft, sharp* és *hard power* témájában született megannyi elmélkedés rávilágított, hogy a percepció milyen mértékben képes befolyásolni a „valóságot”. Az Indo-Csendes-óceán térségében zajló vetélkedés tehát magában foglal egy olyan információs harcot is, mely a különböző attitűdök, narratívák befolyásolásáért zajlik. A biztonságról, nemzetközi kapcsolatokról, politikai kultúráról szóló beszélgetések és viták már nem pusztán akadémiai jellegűek. Az akadémikusok, újságírók, politikusok mindennapi munkája már nem különíthető el a mindenkori nemzetközi hatalmi vetélkedéstől.

A szerző az utolsó, a Jövő szekció egyetlen fejezetében felteszi a kérdést, hogy ilyen körülmények között mégis miként biztosítható a vetélkedés konfrontációvá, vagy esetleg konfliktussá alakulásának

²⁰ USA, Kína, Oroszország, India, Pakisztán, Észak-Korea.

²¹ USA, Kína, India, Oroszország, Japán, Dél-Korea.

²² MEDCALF, 2020. 205.o.

²³ MEDCALF, 2020. 181.o.

²⁴ MEDCALF, 2020. 225.o.

megakadályozása? Rory Medcalf az ún. stabilitás-instabilitás paradoxont említi, mint egy lehetséges jövőképet.²⁵ A nemzetközi kapcsolatok elméletében alkalmazott teória azt mondja ki, hogy a „kölcsonösen biztosított megsemmisítés” elve önmagában még nem tántorítja el a feleket egy esetleges konfliktusban való részvételtől, sőt, kisebb összetűzéseket kifejezetten ösztönözhet, amelyek során általában a revizionista fél élvezzi az előnyt. Nukleáris háborúra ugyan nem kerül sor, viszont a megközelítés magában hordozza egy radikális változás bekövetkezését, melynek során a résztvevő felek már nem fogják tudni irányításuk alá vonni a szituációt, ami végül egy szélesebb konfliktusba torkollik. Ahogy arról már korábban is szó esett, a térség túl nagy és komplex ahhoz, hogy bármely ország egyedül lépjen fel érdekei érvényesítéséért. Ennek fényében a diplomácia meghatározó fontosságú lehet, azonban többen megkérdőjelezik a térség multilaterális kooperatív intézményeinek a hatásosságát. Rory Medcalf kiemeli, hogy a diplomácia nem a nemzetek közötti hatalmi versengés alternatívája, valamint nem helyettesítheti a katonai erő, a geoökonómia, illetve a hírszerzés szerepét.²⁶ A multilaterális diplomácia hatásossága abban rejlik, hogy fórumot biztosít a térség nemzetei számára, még ha a tényleges biztonsági kooperációhoz, illetve konfliktuscsökkenéshez jelentős mértékben nem is járul hozzá. Azonban lehetőséget ad arra, hogy az egyes nemzetek összehangolhassák érdekeiket, biztosítva a kollektív fellépést egy krízishelyzet orvoslása vagy akár egy nemzet felelősségre vonása során. A szerző meglátása szerint ebből a szempontból az *East Asia Summit* tekinthető a legreményteljesebb csoportosulásnak, ugyanis ez az a kooperatív keret, mely leginkább tükrözi az Indo-Csendes-óceánt. A multilaterális diplomácia igazi hatékonysága azonban kiscsoportos megbeszélések, szervezkedések terén valósulhat meg. Ennek fényében a szerző meglátása szerint helyesebb egyfajta „minilateralizmusról” beszélni, melynek keretén belül három vagy több ország laza koalíciója jön létre érdekeik és értékeik összehangolása végett.²⁷ Ezek közül talán a 2017-ben feltámasztott, az Amerikai Egyesült Államokat, Japánt, Indiát és Ausztráliát tömörítő „QUAD”.

A szerző továbbá felhívja arra is a figyelmet, hogy a különböző mini- és multilaterális tömörülésekben, valamint a térség dinamikájának alakításában egyre jelentősebb szerepet töltenek be a középhatalmak. Rory

²⁵ MEDCALF, 2020. 214.o.

²⁶ MEDCALF, 2020. 217.o.

²⁷ MEDCALF, 2020. 247.o.

Medcalf a XIX. századi európai koncerthez hasonló államközi rendszer kialakulását nem tartja valószínűnek, melynek során néhány jelentős nagyhatalom tiszteletben tartaná egymás befolyási övezeteit, miközben elnyomná a kisebb szereplőket az említett övezetekben. A térségben tapasztalható változások jelentős része is a középhatalmak révén fog végbe menni, a kérdés már csak az marad, hogy fel tudnak-e együttesen lépni kollektív érdekeik, valamint kölcsönös védelmük biztosításáért egy potenciális konfliktus esetén. A könyv írója Kínával szemben az alkalmazkodás, illetve a feltartóztatás módszereit nem tekinti célravezetőnek. Helyette egyfajta inkluzív, feltételes elkötelezettségen alapuló megközelítést szorgalmaz, mely az együttesen megállapított szabályok betartása függvényében lehetőséget adna a Kínával való együttműködésre, valamint a Kínával szembeni fellépésre egyaránt.²⁸ Mivel azonban a kínai vezetés egy revizionista hatalomként lép fel, mely céljának tekinti a jelenlegi világrend átalakítását, a szerző a „versengő együttélést” (angol elnevezéssel: *competitive coexistence*) tartja a legrealisztikusabb alapnak az Indo-Csendes-óceán államközi kapcsolatai terén. Ennek megvalósulásához Rory Medcalf szerint öt tényező együttes jelenlétére van szükség: fejlődés, diplomácia, elrettentés, szolidaritás és ellenálló képesség.²⁹ A szerző nyomatékosítja, hogy nem célja a jövő megjósolása, mely egy ilyen dinamikusan változó térségben nem is lenne lehetséges. Az utolsó fejezet sokkal inkább egy elmélkedés arról, hogy miként kerülhető el egy katasztrofális következményekkel járó konfliktus, mely potenciálisan egy világháborúba is torkolllhat.

A szerző rögtön a mű elején hangsúlyozza, hogy mint minden hasonló elméleti megközelítés, az Indo-Csendes-óceán sem más, mint egy mesterséges koncepció, egy metafora, egy mentális térkép.³⁰ Mindazonáltal a szóban forgó mentális térkép tükrözi legmegfelelőbbben a XXI. századot. A második világháború utáni, főleg politikai indíttatású koncepciók – mint például az Ázsia-Csendes-óceán megközelítés – nem voltak többé összeegyeztethetők azzal az erőegyensúlyváltozással, mely India és Kína felemelkedése révén következett be. Rory Medcalf kiemeli, hogy habár a különböző nemzetek által nyilvánosságra hozott Indo-csendes-óceáni stratégiai megközelítések sokszor jelentős mértékben eltérnek egymástól,

²⁸ MEDCALF, 2020. 34.o.

²⁹ MEDCALF, 2020. 242.o.

³⁰ MEDCALF, 2020. 16.o.

alapvetően mégis ugyanazt a biztonságpolitikai, diplomáciai, illetve elsősorban gazdasági változást tükrözik.

Az eltérő meghatározások ellenére elmondható, hogy az elnevezés egy olyan széles kiterjedésű régióra utal, melynek tengeri Ázsia található a középpontjában, és a Csendes-, valamint az Indiai-óceán közötti összeköttetést hangsúlyozza. Az Ázsia-centrikus tengeri zóna, mely a növekvő energiaszükséglet és az egyre mélyülő interdependencia következtében került több mint fél évszázad után ismét előtérbe, igazán Kína terjeszkedő érdekei és ereje, más nemzetek ellenállása, illetve a felemelkedő hatalmak közötti összjáték eredményeként vált geopolitikai realitássá.³¹ Elmondható, hogy a mű egyik legjelentősebb hozzájárulása az egyre népszerűbbé váló koncepcióhoz éppen annak definiálásában rejlik. A szerző párhuzamot von a korai ázsiai államközi kapcsolatok leírására alkalmazott mandala-rendszerrel, mely nem a határookra, hanem a központra fókuszál.³²

A könyv másik jelentős hozzájárulása a multilaterális középhatalmi diplomácia szerepének és lehetőségeinek kifejtése. Maga a mű is Abe Shinzo és Narendra Modi 2016-os vonatútjával kezdődik, amely hivatalosan is összekapcsolta a japán „Szabad és Nyitott Indo-csendes-óceáni” koncepciót az indiai „*Act East*” elnevezésű keleti nyitással.³³ A kimondatlanul Kína ellen irányuló partnerség mérőföldkőnek tekinthető a regionális hatalmi vetélkedés történetében. Éppen a középhatalmak fontosságának hangsúlyozása miatt nem tekinthető szerencsésnek a könyv nemzetközi kiadásban megjelent változatának a címe: „*Indo-csendes-óceáni birodalom: Kína, Amerika és a vetélkedés a világ meghatározó régiójáért*”. Ellenben az eredeti, ausztrál változat címe a könyv egyik központi gondolatmenetére, vagyis a kínai nagyhatalmi ambíciókra utal. A szerző ezzel nem Kína bukását helyezi kilátásba, mindössze azt emeli ki, hogy a térség túl nagy ahhoz, hogy egyetlen hatalom vagy éppenséggel két hatalom közötti vetélkedés domináljon.³⁴

A szóban forgó könyvről magyar nyelvű recenzió még nem született, angolul azonban Randall Doyle, Mark Beeson és Ric Smith mellett Jeffrey Wilsonnak is jelent meg a művel kapcsolatos írása. Randall Doyle³⁵ az ausztrál szerző azon meglátását emeli ki, hogy az Indo-Csendes-óceán

³¹ MEDCALF, 2020. 257.o.

³² MEDCALF, 2020. 34.o.

³³ MEDCALF, 2020. 11-12.o.

³⁴ MEDCALF, 2020. 32.o.

³⁵ DOYLE, 2021.

megnevezés más diszciplínák (például tengerbiológia, klimatológia, régészet) terén bevett fogalomnak számít, tehát ilyen szempontból sem tekinthető újdonságnak a két óceán egyéget hangsúlyozó megközelítés. A terminussal kapcsolatban Ric Smith³⁶ megemlíti, hogy míg korábban pusztán leíró szándékkal alkalmazták, az utóbbi években egyfajta normatív jelleg is társult a kifejezéshez. Mark Beeson³⁷ recenziójában sokkal inkább a Kína-kérdésre koncentrálnak. Nyomatékosítja, hogy az ország mindvégig fontos, ugyanakkor nem meghatározó szerepet töltött be a régió történelmében. A kelet-ázsiai állam közelmúltban megfigyelhető tevékenysége nagyban hozzájárul egy újfajta regionális identitás konszolidációjához. Mindazonáltal az Indo-Csendes-óceán kiterjedéséből és komplexitásából fakadóan továbbra is csekély annak az esélye, hogy abszolút kínai dominancia határozza meg az térséget. Az említett szerzők közül a legátfogóbb recenzió Jeffrey Wilson³⁸ nevéhez köthető, aki a középhatalmi diplomáciában rejlő lehetőségek felvázolását tekinti a mű legjelentősebb érdemének. Jóllehet Wilson túl optimistának tekinti Rory Medcalf álláspontját, miszerint a közeljövőben olyan középhatalmak, mint az ASEAN országok, Japán vagy India meghatározó szerepet tölthetnének be a régióban. Több recenzióban is említésre kerül, hogy a könyv egyik tudományág szemszögéből sem tekinthető egy specifikus és mélyreható elemzésnek. Összességében azonban elmondható, hogy a térség komplexitásának megfelelően, Rory Medcalf is több szempontból igyekszik elemezni az Indo-Csendes-óceán régióját. Az interdiszciplináris megközelítés, melynek során történelmi, gazdasági, politikai, geopolitikai, katonai stratégiai szemszögből is vizsgálja a koncepció legfőbb kérdéseit, egy általános és átfogó narratívát nyújt az olvasó számára, mely elengedhetetlen része a témakör szakirodalmának.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AUSTRALIAN NATIONAL UNIVERSITY. Elérhető: <https://researchers.anu.edu.au/researchers/medcalf-r> (Letöltve: 2021. 05. 03.).

BEESON, MARK (2020): *Book Review: Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future*, Australian Institute of International Affairs. Elérhető: <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/book-review->

³⁶ SMITH, 2020.

³⁷ BEESON, 2020.

³⁸ WILSON, 2020.

[contest-for-the-indo-pacific-why-china-wont-map-the-future/](#) (Letöltve: 2021. 05. 04.).

DOYLE, RANDALL (2021): *Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future*, Pacific Affairs. Elérhető: <https://pacificaffairs.ubc.ca/book-reviews/contest-for-the-indo-pacific-why-china-wont-map-the-future-by-rory-medcalf/> (Letöltve: 2021. 05. 04.).

Medcalf, Rory (2013): *The Indo-Pacific: What's in a name?*, American Interest. Elérhető: <https://www.the-american-interest.com/2013/10/10/the-indo-pacific-whats-in-a-name/> (Letöltve: 2021.05.25.)

Medcalf, Rory (2015): *Reimagining Asia: From Asia-Pacific to Indo-Pacific*, Asian Forum. Elérhető: <http://www.theasianforum.org/reimagining-asia-from-asia-pacific-to-indo-pacific/> (Letöltve: 2021.05.25.)

Medcalf, Rory (2015): *Redefining the region: The Indo-Pacific idea*, in Tim Huxley, William Choong (ed.), *Asia-Pacific Regional Security Assessment*, The International Institute for Strategic Studies, London

Medcalf, Rory (2019): *Indo-Pacific visions: Giving solidarity a chance*, Asia Policy, Vol. 14, No. 3.

MEDCALF, RORY (2020): *Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future*, La Trobe University Press, 2020.

Smith, Ric (2020): *Book review: Contest for the Indo-Pacific, The Interpreter*. Elérhető: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/book-review-contest-indo-pacific> (Letöltve: 2021. 05. 04.).

WILSON, JEFFREY (2020): *Review: Contest for the Indo-Pacific: Why China Won't Map the Future by Rory Medcalf*, Australian Journal of Defence and Strategic Studies, Vol.2 No.1. (Letöltve: 2021. 05. 04.).